

Linnéuniversitetet

Kalmar Växjö

Mastersuppsats

Död som skådespel

En mentalitetshistorisk analys av skenavrättningar som utdömts av Göta hovrätt mellan 1648 och 1653, samt jämförelse med förhållanden i England och Tyskland

Författare: Anton Sannestam
Handledare: Malin Lennartsson
Examinator: Ulla Rosén
Termin: VT19
Ämne: Historia
Nivå: A2E
Kurskod: 5HI50E

Abstract

This essay examines cases of faux executions administered by the high court of Göta hovrätt in Sweden during the years of 1648-1653. The faux executions are examined as a form of mental torture, utilized to extract confessions from suspected criminals. The essay builds on previous research on subjects of the early modern Swedish justice system, the interaction between the Swedish justice system and its constituents, as well as research on the subject of torture in the context of the Swedish justice system.

Furthermore, research on the subject of torture and justice systems in early modern Germany and England are used as points of comparison. The goal is to understand the place of faux executions in both judicial practice and the mental frameworks of early modern Swedes, the condemning as well as the condemned. To achieve this end, the essay employs the theories of history of mentalities as well as ideas from micro history.

The primary material used in this essay are the judgements of the high court of Göta hovrätt, from which all orders of faux executions were issued. Importance is given not only to the sentencing as such, but the meaning loaded into choices of individual words. Additionally, the original sentence from the relevant lower court is consulted when available. The aim is to amass as much text as possible with regards to each individual case in order to acquire as many details as possible about each case.

The essay concludes that the use of faux executions arose as a consequence of the Roman-canon legal theory of proof, as well as the prevalence of ideas about the connection between truthful confessions and pain or death. In addition, the essay concludes that the present mentalities offered a wide range of reactions to the faux executions to those subjected to it. Furthermore, with regards to faux executions used in cases of infanticide, a parallel is found between the lack of condemning evidence and the court's ambiguous use of language with regards to the constructed ideal of "the guilty mother." Also, the essay concludes that faux executions had an ambiguous relationship with the concept of *poena extraordinaria* present in judicial discourse and practice throughout continental Europe. With regards to conditions in early modern England, it is established that there was no place for the faux execution, as the use of torture in England was not a consequence of the legal theory of proof. Lastly, the essay concludes that while the preconditions for faux executions existed in Germany, a possible reason for it not being used was the decentralized nature of its justice system.

Death as Circuses

Faux executions administered by Göta Court of Appeal between 1648 and 1653 through the history of mentalities, and a comparison with concurrent conditions in England and the German states.

Nyckelord

Skenavrättningar, tortyrmetoder, Sverige, Tyskland, England, tidigmodern tid, rättsystem, mentalitetshistoria, mikrohistoria, barnamord.

Tack

Tack till min handledare och stöttepelare, Malin Lennartsson, som lämnat ovärderliga synpunkter och råd under arbetets gång. Särskilt tack även till Claes Westling, ställföreträdande landsarkivarie på landsarkivet i Vadstena, för att ha varit ytterst tjänstvillig och hjälpsam med inhämtning av delar av källmaterialet.

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Syfte	2
2. Bakgrund	3
3. Forskningsläge	6
3.1 Forskningsläge om det svenska rättssystemet	6
3.2 Forskningsläge om den folkliga interaktionen med rättssystemet	11
3.3 Forskningsläge om tortyr och straff	15
3.4 Forskningsläge om genus, sedlighet och sexualitet	22
3.5 Frågeställningar	29
4. Teori och metod	30
5. Material, avgränsningar och utförande	36
6. Skenavrättningar & avrättningar som förhörsmetod mellan 1648-1653	39
6.1 Skenavrättningar för barnamord	39
6.2 Skenavrättningar för dråp och mord	51
6.3 Skenavrättningar för incest	59
6.4 Skogsstrykarna i Kinna	64
6.5 De som dömdes till skenavrättningar vid Göta hovrätt 1648-1653	68
7. Analys	70
7.1 Att döma till skenavrättning	70
7.2 Att dömas till skenavrättning	76
7.3 Skenavrättningar, den skyldiga modern & kvinnan som rättslig aktör	83
7.4 Skenavrättningar i ett internationellt perspektiv	91
8. Avslutande diskussion	97
9. Källförteckning	102
10. Bilagor	106
Bilaga A: De som dömdes till skenavrättningar vid Göta hovrätt 1648-1653	106

1. Inledning

En höstdag 1641 på tinget för Runstens och Slättbos härad på Öland skulle Nils Winter och Sissela Olofsdotter avrättas. Detta kanske inte tedde sig särdeles förvånande för samtiden, och med viss förförståelse inte heller för eftervärlden. De hade nämligen haft köttsligt umgänge med varandra när de båda var gifta med andra. Som om detta inte varit tillräckligt för att förskräcka eller genera deras omgivning var Nils gift med Sisselas svägerska.

Att det utdömdes dödsstraff för dubbelt hor bör inte ha kommit som en överraskning för någon. Måhända skulle mer juridiskt kvalificerade åskådare funnit det märkligt att Nils och Sissela skulle avrättats trots att ingendera hade bekänt sin begångna synd, vilket stred mot gängse bevisföring. Den egna bekännelsen var nämligen ett av de viktigaste bevisen för att fastställa en dödsdom.¹ Hur som haver så dömde häradsrätten Nils och Sissela skyldiga och deras dom skickades till Göta hovrätt i Jönköping för att fastställas.

Men dödsdomen blev inte fullt så enkel. När Göta hovrätt återsände sin resolution till landshövdingen i Kalmar ingick det i den hemliga instruktioner, som ingen utomstående fick veta. Det föreskrevs att Nils och Sissela skulle tas ut till avrättningsplatsen för att få sin hädanfärd verkställd, och "icke annors få weeta ähn dee Döö skola." Vidare menade hovrätten att de i just det ögonblicket, då det staplade bålet inväntade de stackars syndarna, skulle manas att bekänna på det att de kunde gå döden till mötes med syndernas förlåtelse. Om de uppå denna uppmaning bekände sitt brott kunde de utan vidare prövning avrättas, men om de fortsatte att neka skulle de åter sättas i fängsligt förvar och invänta en ny prövning av hovrättens nådiga herrar.²

Jag råkade komma över det ovan återgivna fallet när jag skrev min uppsats om domar från öländska häradsrätter och hur dessa följdes upp i Göta hovrätt. Dessutom fann jag kort därpå att ett likartat straff hade dömts ut för en Jakob Carstensson och hans styvdotter, vilka även de var beskyllda med incest men vägrade erkänna. För hovrätten blev det samma historia, nämligen att föra ut dem till avrättningsplatsen och försöka förmå dem att bekänna sanningen i sitt möte med döden, ovetandes om att den ännu inte var fastställd.³

Nils och Sisselas slutgiltiga öde, resultatet av den ovanstående, av höga rätten anbefallna skenavrättningen, har ännu inte upphittats. Huruvida de erkände och dödades på plats, eller om de nekade och fick sitt fall omprövat och i så fall hur den prövningen över huvudtaget kunde se ut föll inte inom ramarna för min dåvarande undersökning.

---

¹ Clementsson 2016, 105.

² Sannestam 2018, 14.

³ Sannestam 2018, 14.

Skenavrättningen förefaller ha varit en sällsam metod även för sin samtid och det är den här uppsatsens mål att undersöka fenomenet. En djupdykning på de fall som finns, deras tillvägagångssätt, de inblandade personerna, och hur rådande föreställningsvärldar kan ha påverkat deras förfarande blir därför nyckeln till att förstå företeelsen. Allt efter principen att man genom att studera en perifer och avvikande del få en större förståelse för det stora hela. Eller, som Robert Darnton uttrycker det i sin klassiska *Stora kattmassakern*, "genom att bearbeta de mest oklara ställena i ett dokument kommer vi kanske på ett okänt system av innebörder. Nystar vi upp en lös trådända, kan det rent av leda oss fram till en underlig och underbar världsåskådning."⁴

1.1 Syfte

Denna uppsats första syfte är att kartlägga skenavrättningar som utdömts av Göta hovrätt mellan 1648-1653. För detta ändamål kommer i första hand protokoll från Göta hovrätts Criminalia-serie att användas, i andra hand de underrättsdomar som protokollen är baserade på. Målet med detta är att skapa en översiktsskild över vilka omständigheter, med avseende till rättsligt förfarande såväl som personliga förutsättningar hos de som dömdes, som ledde till skenavrättningar.

Ett andra syfte är att använda empirin och tidigare forskning för att sätta in skenavrättningen på dess rätta plats i det svenska rättssystemet. Detta ska genomföras med en kvalitativ analys av det rättsliga förfarandet som omgav straffmetoden och sätta det i kontext till vad som är känt om ämnet från tidigare forskning.

Ett tredje syfte är att förstå hur skenavrättningarna passar in, eller inte gör det, i vad vi känner till om 1600-talets föreställningsvärld. Det kan anses högst vitalt att försöka förstå fenomenet genom exempelvis aktörernas handlingar och ordval. Poängen blir således inte bara att begripa skenavrättningarnas plats i rättssystemet utan även dess plats i den verklighet och mentalitet som den utspelade sig i.

Ett fjärde syfte är att contextualisera de svenska skenavrättningarna i relation till rådande teori och praxis om tortyr och rättsligt förfarande i England och Tyskland under samma tid. Detta görs för att ytterligare bredda det rättsliga sammanhang och tankesätt där skenavrättningarna uppstod.

---

⁴ Darnton 1987, 8.

2. Bakgrund

Om 1500-talet var de stora omvälvningarnas tidevarv i Sveriges historia så kan mycket väl 1600-talet beskrivas som den tid då omvälvningarna började konsolideras. Den tidigmoderna staten Sverige kodifierades efter att grunderna hade lagts under det gångna århundradet. Det första utmärkande draget i detta fall får sägas vara krigen. I en expansionsiver som saknar motstycke i landets historia kastade kungar och fältherrar in riket i den ena konflikten efter den andra. Välkända omskrivningar som ”knektänkornas land” talar sitt tydliga språk i den frågan. När väl Sverige började segra i krigen ledde detta till betydande landvinningar i Östersjöområdet.⁵

Men det var inte bara i landvinningar som den svenska kronan skulle komma att svälla under 1600-talet. För att matcha sin utrikespolitiska makt ville man naturligtvis ha en stärkt kontroll av inrikesaffärer likaledes. Den svenska statsapparaten blev mån om att främja en mer direkt kontroll över de vitt skilda landsändar och provinser som riket utgjorde. För detta räckte de gamla medeltida institutionerna och sedvänjorna helt enkelt inte längre till.⁶

En väsentlig förändring var att låta kyrkan bli en integrerad del av den svenska statsapparaten. Efter att ha upplevt vissa perioder av instabilitet under 1500-talets gång hade reformationens tankevärld på allvar rotat sig i Sveriges kyrkor och prästerskap. Prästerna skulle bli kronans män lika mycket som soldaterna och fogdarna.⁷

Samma mönster av centralisering präglade utvecklingen av rättsväsendet. Under medeltiden var de lokala underrätterna i hög grad självbestämmande och kungliga domstolar blev oftast inrättade som mer eller mindre lösa provisorium och hade en begränsad räckvidd att utöva statsmaktens vilja. Rättsskipningen gällde alltså i första hand lokalsamhället, bestående av häradsrätter och rådhusrätter.⁸ Lagläsare och nämndemän dömde i såväl brottmål som tvistemål och saknade i många fall juridiska kvalifikationer, utan innehade sina positioner enkom för det förtroende de åtnjöt av bygdens folk.⁹ Det fanns förvisso lagar och stadgar som skulle vara rikstäckande från senmedeltiden och framåt, men på grund av att statsmaktens arm inte var särskilt lång kan man anta att i de flesta landsändar utövade lokala nämndemän och lagläsare en bred tolkningsfrihet över lagarna. Det hette i Olaus Petris domarregler på 1500-talet att man förvisso skulle utgå från lagen, men i slutändan skulle ta

---

⁵Lindkvist & Sjöberg 2009, 376.

⁶Trolle 2010, 94.

⁷Österberg 1995, 176.

⁸Sundin 1992, 11.

⁹Sundin 1992, 61.

hänsyn till både "gammal hävd" och vad som var "rätt och billigt."¹⁰ Praktiska och lokala förutsättningar styrde alltså i hög grad den rättsliga vardagen.

På denna juridiska arena inträdde Karl IX i början av 1600-talet med konstaterandet att rättsskipningen i riket inte gick till som han ville. Liknande beklaganden upprepas av hans son, Gustaf II Adolf, ett drygt decennium senare. Lösningen på problemet blev att upprätta och instifta en högre rättslig instans, en med mer direkta kopplingar till överheten än de spridda häradsrätterna och rådhusrätterna och som skulle ha mer intresse att se till kungens och rikets vilja, snarare än lokala intressen. Tanken var alltså att ta ifrån underrätterna sin tolkningsfrihet och ge den till en ny statlig rättsinstans. Så inrättades Hovrätten för att uppfylla just en sådan funktion.¹¹

Emellertid var det inte ett problem som löste sig över en natt. Arbetsbördan blev snart alldeles för stor för en hovrätt, varpå det blev nödvändigt att inrätta fler. Den första hovrätten fick namnet Svea hovrätt och nya hovrätter inrättades i olika landsändar. Bland dessa fanns Göta hovrätt, med bas i Jönköping, som inrättades 1634. I övrigt präglades hovrättens tidiga decennier av att direktiv och förordningar sällan räckte till för att döma rätt i svenska folkets underbara och stundtals invecklade öden. Hovrätten på 1600-talet var alltså en plats där man förvisso följde samma lagar som underrätterna men där man hade frihet att utforma en egen praxis för att kunna avgöra vilken dom som var rätt i de fall där lagen inte räckte till.¹² Således försköts den tolkningsfrihet, att döma "rätt och billigt," som tidigare hade varit förunnat alla häradsrätter och rådstugurätter till att bli ett privilegium exklusivt för hovrätterna.

Vad var då denna lag som hovrätt och underrätt förhöll sig till? Grundstommen var Magnus Erikssons och Kristoffer av Bayerns lagstadgar från 13- och 1400-talen. De medeltida lagtexterna hade en tendens att uttrycka sina bestämmelser och straffsatser i form av väldigt konkreta och preciserade exempel, såsom "nu råkar en bonde dräpa sin hustru, och han ville tukta henne men ej dräpa henne."¹³ Just det specifika lagspråket är delvis varför lagen lätt blev otymplig att applicera på brott under vitt skilda förhållanden.¹⁴

Den tidigmoderna tiden skulle dock innebära en rad förändringar för de olika medeltida lagarna. Störst avtryck av alla lämnades av tidigare nämnda Karl IX, som i sitt appendix skrev in sig för evigt i den svenska rättshistorien som den man som upphöjde gamla testamentet till

---

¹⁰ Clementsson 2016, 98.

¹¹ Thunander 1993, 223.

¹² Trolle 2010, 286.

¹³ Åstrand 2000, 66.

¹⁴ Lindkvist & Sjöberg 2009, 325.

svensk lagstiftning. Viktigt är att påpeka att Karl IX:s lag inte ersatte de gamla landslagarna, utan fungerade som ett tillägg.¹⁵ Överlag innebar Karl IX:s appendix att det plötsligt blev omöjligt att upprätthålla en rättspraxis som följde lagens bokstav. Det mest klassiska exemplet är dödsstraff för enfalt hor, vilket skulle ha betytt döden för en beaktansvärd del av den svenska befolkningen. Hovrättens rätt att avgöra livs- och halssaker borde därför varit avgörande för många människors liv.

Människorna, de som levde under lagarna i 1600-talets Sverige, var i huvudsak bönder varav många levde under knappa förhållanden. I förhållande till många andra populationer i Europa under samma tid kan de sägas utgöra en ganska homogen grupp, i etnisk såväl som religiös bemärkelse. Dessutom var samhället kraftigt patriarkalt. Männerna skulle inneha ansvaret för hushållet och vara i det offentliga livet, medan kvinnan i första hand skulle agera inom hushållet. Alla dessa levnadsnormer präglades av en religiöst genomsyrad diskurs.¹⁶

Just den religiösa aspekten ska inte undervärderas. Få saker genomsyade så många aspekter av människors inre och yttre liv som religionen. Sverige under 1600-talet var ett strängt lutheranskt samhälle. Från överhetens håll tog det sig i uttryck både genom de tidigare nämnda lagförslagen och prästernas användbarhet som del av den statliga kontrollapparaten. Men religionen hade även en djupt social dimension. Ett viktigt sätt för människor att bekräfta sin tillhörighet, både i kropp och ande, var att delta i exempelvis ritualerna kring nattvarden. Att utestängas från nattvarden var ett straff, och det var ett straff som människor var förtvivlat angelägna om att undslippa.¹⁷ Att accepteras som en del av Guds och lokalsamhällets gemenskap gick in i varandra och var central i den enskilda människans identitet.

Även den mer abstrakta rent andliga dimensionen hade stor betydelse för 1600-talets svenskar. Av yttersta vikt var omtanken om själens ve och väl och att uppnå saligheten efter döden.¹⁸ Därav hade den enskilda människan ett ansvar att leva på ett sätt som Gud behagade för att undvika det eviga straffet att hamna i skärselden efter döden. Att begå synd var naturligtvis ohjälpsamt för detta ändamål, men det fanns alltid möjligheten att sona sina brott med uppriktig och samvetsgrann ånger.¹⁹ Emellertid fanns det synder som var så grova att de ansågs mer eller mindre oförlåtliga, där självmord är ett klassiskt exempel. Frukten att möta döden som en oförlåten syndare var inte bara viktig för folket i största allmänhet. Även från rättsligt håll var man ovillig att utdöma dödsstraff utan att den dömde hade bekänt. Ty utan

---

¹⁵ Thunander 1993, 5.

¹⁶ Österberg et. al, 2000, 13-14.

¹⁷ Lindstedt 1997, 90.

¹⁸ Johansson 1997, 41.

¹⁹ Johansson 1997, 65.

bekännelsen, utan det viktiga uppvisandet av ångern, kunde inte den dömde ta emot nattvarden på avrättningsplatsen och skickas till himmelen.²⁰ Religionen var alltså fundamental för föreställningar om både livet och döden, hos överhet såväl som allmoge.

3. Forskningsläge

Forskningsläget kommer nedan att delas in i tre underrubriker efter ämne. Detta för att tydliggöra vilka områden som uppsatsen i huvudsak kommer att kretsa kring. För det första ska forskningen kontextualisera förfarandet som en del av det svenska rättssystemet i stort så. För det andra ska forskningsläget kontextualisera de enskilda människornas plats i den rättsliga och samhällsliga proceduren. För det tredje ska forskningen hjälpa till att kontextualisera skenavrättningen som en del av svensk rättspraxis.

3.1 Forskningsläge om det svenska rättssystemet

Jan Sundin har i sin bok *För Gud, staten och folket* från 1992 tecknat en utförlig kvantitativ bild av det svenska rättssystemet mellan 1600 och 1840. Det inleds med en förteckning över rådstugurättens och häradsrättens rekryteringsmönster för sina ämbeten, där det fastslås att dessa under 1600-talet inte nödvändigtvis var juridiskt kvalificerade, utan snarare bestod av förtroendevalda lekmän. Det var således en potentiellt juridiskt brokig skara som styrde och ställde i underrätterna.²¹

Sundin demonstrerar att tinget var en central mötesplats i lokalsamhället, där man inte bara tvistade och dömde utan även kunde söka hjälp och stöd, lite som på den närbesläktade men väsensskilda sockenstämman.²² Detta synsätt får medhåll i boken *People Meet the Law* av Eva Österberg och Sølvi Bauge Sogner (red.) från 2000, ett internationellt projekt som involverade forskare från hela Norden. I boken påpekar Österberg den rättsliga arenans funktion som en av få konkreta mötesplatser mellan överheten och allmogen.²³ Det tas även upp vikten som det sociala nätverket kunde ha för utgången av ett rättsfall, i och med att fall ofta avgjordes av vittnen eller edgång.²⁴ Relaterat till detta tas upp de olika marginaliserade grupper som fanns i ett icke ännu proletariserat bondesamhälle. Sundin konkluderar att soldaterna och de finska nybyggarna i Njurunda på 1600-talet figurerar oftare i brottsmålen just för att de är mindre integrerade i de lokala bondehushållen än exempelvis drängar och

---

²⁰ Liliequist 1992, 97.

²¹ Sundin 1992, 70.

²² Sundin 1992, 75.

²³ Österberg et. al, 2000, 269.

²⁴ Sundin 1992, 85.

pigor.²⁵ Det fanns även tendenser från överheten att misstänka dylika grupper för "såväl stölder som osedlighet" jämfört med andra.²⁶

Rudolf Thunanders avhandling i ämnet, *Hovrätt i funktion: Göta hovrätt och brottmålen 1635-1699* från 1993, är förmodligen den bästa vägledningen som står tillbuds för att förstå hovrättens verksamhet och natur under 1600-talet i övergripande ordalag. Han menar att hovrätten ursprungligen inrättades som en logisk följd av att kungen skulle vara högsta dömande instans i riket.²⁷ Han kunde trots allt inte döma alla själv. Efterhand utvecklade dock hovrätten en egen rättspraxis och blev snarare ett mellanled mellan underrätterna i landet och kungens och statens intressen.²⁸

Hovrättens ansvar var att ta emot domar från häradsrätter och rådstugurätter och bedöma dem med en större tolkningsfrihet än underrätterna. Alla dödsdomar som dömts ut i underrätterna skulle fastställas eller avslås av hovrätten. Dessutom hände det att underrätten hanterade fall där det inte fanns någon självklar rätt dom, varpå dessa också skickades till hovrätten för förtydligande eller förklaring. Tjänstemännen som skulle läsa och döma hämtades helst från adeln eller bättre bemedlade högreståndspersoner, som dessutom helst skulle ha disputerat.²⁹ Thunander påpekar dock att även om hovrättens män oftast var ense om vad som var lagligt och vad som var förbjudet kunde de under stundom vara oense om vilket straff som skulle utmätas för vilket brott, sannolikt på grund av motsättningar mellan frälse och ofrälse.³⁰

Vad gällde de straff som faktiskt utmättes så var det vanligaste att hovrätten mildrade straff som utmätts i underrätterna. I synnerhet var detta fallet med de många dödsstraffen som utdömdes för enkelt hor. Sannolikt för att underrätten hade kungens direkta order att döma efter lagens bokstav, medan hovrätten hade större förtroende och handlingsutrymme att döma efter eget gottfinnande, såsom tidigare omnämnts.³¹

En annan av hovrättens viktiga funktioner var att överse ett slags kontinuerligt kvalitetsarbete av underrätternas verksamhet. Varje år skulle häradsrätter och rådstugurätter skicka in sin dombok, vars domar och utförande skulle granskas och kommenteras av hovrätten. Skälet till detta var att majestätet var oroligt att lag och vilja inte åtföljdes i

---

²⁵ Sundin 1992, 101.

²⁶ Sundin 1992, 121.

²⁷ Thunander 1993, 8.

²⁸ Thunander 1993, 11.

²⁹ Thunander 1993, 30.

³⁰ Thunander 1993, 69.

³¹ Thunander 1993, 72.

landsändarna, varvid en åtstramning föreföll vara av nöden.³²

Denna förändring som det svenska rättssystemet genomgick under 1600-talet är högst relevant för denna uppsats. Med tanke på att skenavrättningar fundamentalt var en företeelse som utövades av staten gentemot folket så är det viktigt att ta utgångspunkt i den rättsliga arenans funktion som mötesplats mellan överheten och allmogen. Samtidigt är det relevant att förstå statens dåvarande försök att ta kontroll över den rättsliga mötesplatsen i syfte att skapa en mer homogen rättskipning. Denna kunskap är nödvändig för att tolka skenavrättningarna som ett uttryck för det statliga agerandet genom de domare som fastställde dem.

Den rättsliga praktiken står i centrum för Hans Anderssons, framgent "Andersson (H)," avhandling "*Androm till varnagel...*" *Det tidigmoderna Stockholms folkliga rättskultur i ett komparativt perspektiv* från 1998. I sin skiss över rättsdiskursens utveckling under 1600-talet slår han fast att överheten i högre grad frambär argument på naturvetenskaplig grund, medan allmogen oftare angriper den tilltalades karaktär och person för att vinna sin sak.³³ Dessutom genomsyras argumentationen av den kristna föreställningsvärlden och brottets natur som synd. Detta manifesterades både genom rent dogmatiska och teologiska deviser, men även mer praktiska betänkligheter kring hur rättrådiga individer borde leva sina liv.³⁴

I sin avhandling *Brott, synd och straff: tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talen* från 1992 betonar Jonas Liliequist teologins och kyrkans inflytande över den svenska rättsdiskursen och praktiken. Via den lokala sockenrättskipningen nådde kyrkans vilja ut i bygderna³⁵ och när kyrka och stat gjort gemensam juridisk sak genom Karl IX:s lagappendix så blir i någon mening varje brott en synd och varje synd ett brott.³⁶ Samhällets utpräglade religiositet var således ett nödvändigt verktyg i statens försök att legitimera sin makt.

Sammankopplingen tog sig även uttryck i det kyrkliga domstolsväsendet, såsom Malin Lennartsson beskriver i sin *I säng och säte: Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland* från 1999. Lennartsson argumenterar att sedan Sverige blev protestantiskt så såg det under 1500-talet ut som om domkapitlen, kyrkans domstolar, skulle försvinna ur historien. Dock, efter Johan III:s katolska sinnelag, stiftades nya förordningar och domkapitlen kunde omvandlas till prelatkapitel och lärarkapitel. På så sätt blev Sverige ett unikum i Europa i egenskap av en protestantisk stat med en stark kyrklig domstol.³⁷ På så sätt kan det kyrkliga inflytandet inte enbart ses som ett av Karl IX:s utbrott, utan som ett led i en lång process där

---

³² Thunander 1993, 223.

³³ Andersson (H) 1998, 112.

³⁴ Andersson (H) 1998, 113.

³⁵ Liliequist 1992, 27.

³⁶ Liliequist 1992, 29.

³⁷ Lennartsson 1999, 33.

protestantiska och katolska tankegångar krockar och finner sin väg kring varandra.

Sammantaget kan man säga att Sveriges rättssystem på 1600-talet var en smältdegel där gammalt och nytt skulle samsas och sammanfogas till en modernare ordning. De lokala häradsrätterna och rådstugurätterna var sedan gammalt den närmaste juridiska instansen för allmogen, liksom den medeltida kyrkodomstolen. Samtidigt uppstår nya idéer i anslutning till de gamla. Hovrätterna bildas efter statens och kungens vilja dels att bringa ordning och enhetlighet i riket och dels för att tukta allmogen att leva efter kristlig sed och påbud. Det statliga, kyrkliga och folkliga rättstänket började på allvar interagera med varandra för att skapa något nytt under 1600-talet.

Men Sverige var inte det enda landet där rättssystemet fick kämpa för att etablera en bättre kontroll över territorium och människor. Richard Evans skriver i sin *Rituals of Retribution: Capital Punishment in Germany 1600-1987* från 1996 om de tyska staternas brokiga och besvärliga rättskipning under 15- och 1600-talen. Den första kontrasterande punkten gentemot det svenska exemplet är de tyska staternas jämförelsevis kraftiga decentralisering. Det fanns inget enat Tyskland, utan hundratals tyska småstater och furstendömen, vilka var löst sammanfogade i det Tysk-romerska riket.³⁸ Det var en stat utan centraliserad militär, skatteuppbåd eller enhetligt rättsväsende.³⁹

En konsekvens av att landet var ett enda stort lapptäcke av juridiskt självstyrande enheter var att det var en förhållandevis liten sak för eventuella misssådare att ta sig över territoriella gränser, och därmed fly undan eventuell polismakt innan de kunde spåras. Evans beskriver situationen som ett gissel, inte enbart för furstar och den helige romerske kejsaren utan även för allmogen som ville ha kompensation eller upprättelse sedan de utsatts för brott.⁴⁰ Det kan sägas att hovrätterna blev Sveriges lösning på ett liknande problem under 1600-talet. Men de tyska staterna, med sin djupgående decentralisering, hade inte möjlighet till samma rättsliga utveckling vid samma tid.

I England var situationen å andra sidan något annorlunda. John Langbein ger i sin bok *Torture and the Law of Proof: Europe and England in the Ancien Régime* från 1976 en kort översikt över utvecklingen över den engelska juridiken fram till mitten av 1500-talet. Under medeltiden undvek det engelska rättsystemet inflytandet från det kanoniska romerska lagsystem som gjorde sig gällande i staterna på den europeiska kontinenten. Detta skulle komma att visa sig i en tydlig skiljelinje först efter det andra laterankonciliet 1215, där så

---

³⁸ Det Tysk-romerska riket utgjordes av långt fler territorier än dagens Tyskland. Men för enkelhetens skull kommer det framgent att omnämnas "Tyskland" i denna uppsats.

³⁹ Evans 1996, 36.

⁴⁰ Evans 1996, 37.

kallade "gudsdomar" och liknande rättsliga prövningar förbjöds i Europa.⁴¹ På kontinenten fick förändringen som främsta följd att gudsdomarna ersattes med romersk-kanoniska lagar, där teknisk bevisning och egna bekännelser fick större betydelse för att fälla eller fria en tilltalad för brott.⁴² I England gick emellertid utvecklingen åt ett annat håll. Man ersatte istället gudsdomarna med lokala domstolar bemannade av betrodda representanter, vilka mer eller mindre saknade juridiska kvalifikationer i övrigt. En kodifiering av det rättsliga förfarandet saknades, och en jury kunde fria eller fälla ganska fritt efter eget omdöme, helt utan hänsyn till teknisk bevisning. Alltså kunde man, genom smådomstolarna, bibehålla gudsdomarnas nebulösa och outgrundliga karaktär. Medan den romersk-kanoniska lagen gjorde rättvisan på kontinenten till en strikt kodifierad procedur bibehöll England den äldre principen under nya former.⁴³

Under Tudordynastin på 1500-talet bjöds rättssystemet på ytterligare en stor förändring. "The Privy Council," en motsvarighet till det svenska riksrådet, i England tog nämligen över de brottmål som ansågs var grövst och allvarligast. I teorin förefaller det som om man bildat en statlig instans för att ställa sig över de lokala smådomstolarna, men i praktiken hanterade det engelska riksrådet bara mål som rörde hot mot rikets och kronans säkerhet. Majoriteten av alla brott låg kvar i smådomstolarnas händer. Trots att staten hade inträtt permanent på den juridiska arenan förändrades spelreglerna i ganska begränsad omfattning. Detta system stod färdigt i mitten av 1500-talet och fortlöpte i praktiken under större delen av 1600-talet.⁴⁴

Jämfört med Sverige bildar England ett djupt kontrasterande exempel på tidigmodern rättsutveckling. De svenska underrätterna fick se sig överkörda av staten och de nyinstituerade hovrätterna under början av 1600-talet och framåt. Det romersk-kanoniska inflytandet inte bara kodifierades i lag utan blev även en del av praxis med hjälp av hovrättens nitiska kontrollerande av underrätternas domböcker. I England däremot blev statens inblandning i rättsväsendet aldrig mer djupgående än självbevarelse, som ett värn mot konspirationer och högförräderi. Viljan till juridisk överblick och reglering fanns inte. Implikationerna av ett sådant rättssystem för den enskilda individen som utsätts för det kan skifta. Å ena sidan innebär slappare tyglar från statens sida att de lokala domstolarna i större utsträckning kunde exploateras för de lokala domarnas egen vinning. Men å andra sidan kan en striktare reglering innebära att domstolarna tappar sin nödvändiga flexibilitet och sin förmåga att ta hänsyn till

---

⁴¹ En gudsdom innebär att en tilltalad bevisar sin oskuld genom att utsätta sig själv för ett svårt fysiskt prov, såsom att gå på glödande kol utan att skadas. Om den tilltalade klarade prövningen ansågs det ett tecken på Guds nåd, varpå ett frikännande var förestående.

⁴² Langbein 1976, 77.

⁴³ Langbein 1976, 78.

⁴⁴ Langbein 1976, 78.

oförutsedda omständigheter.

För detta arbetes vidkommande är de olika ländernas rättsliga särarter och likheter av betydelse för att diskutera de förutsättningar som gjorde att skenavrättningar tillämpades. Ländernas rättstraditioner kommer att användas främst för att fastställa möjligheten att skenavrättningar förekom i Tyskland och England, kontra Sverige under samma tid.

3.2 Forskningsläge om den folkliga interaktionen med rättsystemet

Individen har tidigare omnämnts i det här forskningsläget under benämningen "allmogen" eller "folket." Då det var dessa som i första hand dömdes vid de svenska domstolarna på 1600-talet, bland annat till skenavrättningar, är det av intresse att undersöka vad forskningsläget säger om hur allmogen och deras värld interagerade med det svenska rättssamhället på 1600-talet.

"Honour had its price. If a man demanded compensation in court, it was both to restore his honour and to resolve the conflict in the presence of others, in the way required by the social life of the times. The court was a *social arena*."⁴⁵ Så skriver Eva Österberg i sin essä "Social Arena or Theatre of Power?" från 1991. Det är en klassisk illustration av hederns betydelse och dess samspel med rättssystemet före 1600-talet. Under 1600-talet, fortsätter Österberg, börjar staten ta plats och inkräkta på det som tidigare var en lokal intressesfär. Det skulle dock dröja, och kräva andra krafter än statlig kontroll, innan förändringen fullkomligt blommade ut.⁴⁶

I *People Meet the Law* finns kapitlet "Family, State, and Patterns of Criminality," av Heikki Ylikangas m.fl. Där fastslås att människor i det tidigmoderna samhället hade en vilja att dra sina konflikter inför rätta, för att lösa den på den allmänna arenan.⁴⁷ Skälet till detta kopplas till rådande föreställningar och attityder om rykte, anseende och heder. De okvädingsord som det kunde utmätas straff för ökade under 1600-talet jämfört med tidigare, något som förklaras med en förändring både i lagstiftning och i den allmänna mentaliteten. Statens ställning stärktes på bekostnad av familjens eller släktens. Detta skall förklara att man sökte upprättelse för kränkningar med rättsväsendet istället för att ta saken i egna händer.⁴⁸ Det vi ser på 1600-talet är slutet på ättens och den utökade familjens betydelse för säkerhet och laga försvar. Den rättsligt relevanta kretsen av anhöriga reducerades till endast den omedelbara familjen.⁴⁹

---

⁴⁵ Österberg 1991, 69.

⁴⁶ Österberg 1991, 72.

⁴⁷ Ylikangas, et. al 2000, 62.

⁴⁸ Ylikangas, et. al 2000, 82.

⁴⁹ Ylikangas, et. al 2000, 112.

Individens förhållande till lokalsamhället fick ökad rättslig betydelse på släktens bekostnad. Heder och anseende var inte längre något som upprätthölls av släkten eller ätten, utan handlade om den enskilda personens relation till sin omgivning. Marja Taussi Sjöberg beskriver i sin "Giftas och skiljas: Kvinnan, mannen och äktenskapet" från 1992 att samma utveckling präglade även det tidigmoderna äktenskapet. Hon konstaterar att centralmakten via kyrkan gradvis tog kontroll över äktenskapet från släkten. Det statliga och samhällseliga vägde tyngre än släkten.⁵⁰

Hederns roll i det tidigmoderna samhället i allmänhet, och i anslutning till den rättsliga och sociala arenan i synnerhet, är centrala för diskussionen och behandlingen av materialet i denna uppsats. Det är genom insikt i det personliga anseendets plats i det offentliga anseendet på 1600-talet, och tinget som platsen där anseendet kunde försvaras, som detta arbete får ett verktyg att förstå den enskilda människans handlande i de aktuella rättsfallen.

Genom domstolens och straffens offentlighet kom folket inte bara att delta som målsägande och tilltalade, utan även som elever för överhetens rådande moraliska pedagogik. Samtidigt visar forskningen att folket i detta var långt ifrån bara passiva mottagare av rättvisan och dess doktriner. Liliequist visar på ett visst folkligt inflytande i rättssystemets straffsatser. Under det tidiga 1600-talet kom det exempelvis högljudda protester från menigheten om förfarandet med bålbränning. Man var nervös över att straffet skulle skänka olycka över bygden, exempelvis att röken från en syndares bål kunde göra året kallt och skörden dålig.⁵¹ Detta kan beskrivas som att folket hävdar sina intressen gentemot staten och rättsväsendet. Den dömda, vars själ riskerade att bli förtappad av bålbränningen emedan den inte kunde begravas i vigd jord, förefaller dock inte ha varit föremål för omvärldens sympati i just dessa fall. De folkliga protesterna mot bålbränningar pågick under större delen av 1600-talet. Vid mitten av seklet hade vinden skiftat till förmån för den folkliga opinionen och bålbränning blev alltmer ovanligt. Man kan dock fråga sig i vilken mån denna förändring var rotad i det folkliga missnöjet eller en förändring i de dömandes värderingar. Liliequist bedömer att det var det folkliga missnöjet som drev på, och att staten trots en hårdnande ton mot syndare efterhand formade sin praktik därefter.⁵²

En annan konfliktyta mellan överhet och folket kommer sig av den tudelad syn på brottets och syndens upphov. Överheten hämtade sin förklaring från teologin, och menade att det var

---

⁵⁰ Sjöberg 1992b, 58.

⁵¹ Liliequist 1992, 91.

⁵² Liliequist 1992, 92.

människans bristfälligheter, hennes fall för frestelsen om man så vill, som orsakade synden.⁵³ Folkets uppfattning kunde vara annorlunda. Det fanns en utbredd uppfattning om att brottslingen hade kommit i "olycka," starkt förknippad med konceptet av ett ont öde. Det var alltså utomstående kosmiska krafter, snarare än brottslingens eget tillkortakommande, som bar ansvaret för att brottet hade genomförts.⁵⁴ Det skall nämnas att överheten, domstolarna, allt som oftast var måttligt eller inte alls intresserade av dylika folkliga föreställningar och idéer, varför de sällan påverkade domsluten.⁵⁵

Ytterligare en plats där folkets intressen förde dem under sporadisk kontakt med lagen var äktenskapsfrågan. Äktenskapet kan sägas konstituera motorn i det tidigmoderna samhället, både av praktiska och ideologiska skäl. Konceptet dominerade diskursen om samlevnad, sexualitet och relationer mellan män och kvinnor. Alltså blev relationer även en angelägenhet för den rättsliga överheten.⁵⁶ Det är detta förhållande som är centralt i Lennartssons tidigare nämnda *I säng och säte*.

Till att börja med beskriver Lennartsson det nordiska äktenskapet som i ett stadie av förändring. Sedan medeltiden hade kyrklig dogmatik försökt styra äktenskapet bort från att var en angelägenhet för föräldrar och släkt till att bli en affär mellan två individer, och den lutherska kyrkan verkade för att hålla kontrollen över äktenskapet som institution.⁵⁷ Läget blir särskilt komplicerat i fråga om individens egen vilja, när kyrkan å ena sidan tryckte på att äktenskapet skulle ingås av två människors fria vilja och samtidigt åthutade alla att exempelvis lyda sina föräldrar.⁵⁸

Sexualitet utanför äktenskapet var syndbelagt, och med synd följde skam. Lennartsson kommer fram till att synen på föräktenskapligt sex (lönskaläge) ej sågs med blida ögon vare sig av kyrkan eller allmogen. Dock ansågs det förmildrande om de inblandade var trolovade, eller hade ingått äktenskapslöfte.⁵⁹ Kyrkan kan måhända ha haft moraliska och teologiska skäl att uppröra sig, men Lennartsson menar att för vanligt folk gällde snarare en ekonomisk fråga. Det handlade egentligen inte om ett förakt för den sexuella upplevelsen, eller ens om att barn föddes utanför äktenskapet. Det väsentliga var att veta vem som var far till vilket barn, detta för att undvika osäkerhet i exempelvis framtida arvskiften.⁶⁰ Här kan alltså skönjas en intressekonflikt mellan den riksomfattande institutionen och lokalsamhället i fråga om vad

---

⁵³ Liliequist 1992, 126.

⁵⁴ Liliequist 1992, 128.

⁵⁵ Liliequist 1992, 130.

⁵⁶ Lennartsson 1999, 14.

⁵⁷ Lennartsson 1999, 158.

⁵⁸ Lennartsson 1999, 164.

⁵⁹ Bergfeldt 1997, 44.

⁶⁰ Lennartsson 1999, 319.

som kunde ses som acceptabelt sexuellt umgänge.

För att sammanfatta, kan det till att börja med sägas att 1600-talets svenskar var ett folk som alltmer aktivt sökte lösa sina motsättningar på den rättsliga arenan, sedan det gamla släktsamhället tappat mark till förmån för den starkare staten. Istället för att förlita sig på familjära förhållanden blev den mer allmänna hedern och anseendet i lokalsamhället avgörande. Samtidigt visar forskningen att svenskarna var ett ifrågasättande folk, vars världsbild ibland rimmade illa med överhetens. Både i fråga om grymma dödsstraff, syndens natur och synen på föräktenskaplig sexualitet så kommer den folkliga mentaliteten på kant med den statliga och kyrkliga. Det fanns alltså en dynamik i rättsväsendet som en arena där folk skulle få rätt för sig. Sålunda finns det kanske ingen bättre sammanfattning än den Österberg själv ger, nämligen att domstolarna på 1600-talet innehade dubbla identiteter. Dels handlade det om statsmaktens försöks att omvandla institutionen till en "theatre of power" och dels om den kvardröjande funktionen som "social arena."⁶¹

Det finns en parallell med hur allmogen interagerade med rättssystemet i Tyskland. Evans beskriver att under medeltiden, till och med 1500-talet, var den tyska allmogen mycket aktivt deltagande i rättsliga processer och deras bifall eller avslag var viktigt i att fälla eller fria en brottsling från straff. Rättskipning var lika mycket en barometer för brottets och brottslingens sociala valuta i lokalsamhället som för överhetens rättvisa. Detta kallar Evans det Germanska lagsystemet. Vidare påvisar han att redan under 1600-talets början var det här systemet förskjutet av det Romerska, och därmed det inkvisitoriska, rättssystemet. På så vis upphörde domstolar att vara en offentlig angelägenhet i de tyska staterna. Edgångar försvann, liksom olika former av fysiska prövningar som bevis på någons oskuld.⁶² Samma förändring skulle med tiden ske även i Sverige, men hade ännu inte trätt i kraft under den här uppsatsens undersökningsområde.

Uppslagen om den vanliga människans kontaktyta med rättssystemet är viktigt för att jämföra med och kontrastera mot överhetens dito. När staten gav uttryck för sina ökade maktambitioner på den sociala arenan som tinget utgjorde så var inte allmogen passiv, utan fortsatte att utnyttja sitt handlingsutrymme för att hävda sina ståndpunkter. Det handlingsutrymme kommer också att hjälpa till att öka förståelsen för människors agerande i den rättsliga processen.

---

⁶¹ Österberg 1991, 69.

⁶² Evans 1996, 37.

3.3 Forskningsläge om tortyr och straff

"Metoden kan knappast betecknas som något annat än psykisk tortyr."⁶³ Så skriver Thunander när han vidrör skenavrättningar. Han förklarar att "när ett mål kom upp, i vilket indicierna var många men de utpekade nekade" kunde en skenavrättning komma i fråga, då med anknytning till föreställningen att en människa alltid yppade sanningen i dödsögonblicket.⁶⁴ Han presenterar även ett brev från kungligt håll med instruktioner på hur skenavrättningen skulle utföras. Metoden var således inte enbart ett internt hovrättsligt påhitt, utan var även känt och godkänt av statsmaktens högsta instans, åtminstone på 1660-talet. Slutligen säger han att metoden levde kvar under hela 1600-talet.

Av den forskning jag har läst under detta arbete är Thunander en av fyra forskare som har berört skenavrättningar. Han tar han upp saken när han diskuterar Göta hovrätts behandling av sedlighetsbrott mellan 1635-1644. Ämnet återkommer sedan kort under hans diskussion om barnamord under samma period, vilket i detta arbete tas upp i avsnitt 7.3.

En andra forskare som tagit upp ämnet är Henrik Munktell. I sin *Tortyren i svensk rättshistoria: ett bidrag till straffprocessens historia* från 1940 tar han upp ämnet som en del av den svenska tortyrverksamheten under 1600-talet, och förklarar dess uppkomst med de stridande idéerna om ivern efter bekännelsen som bevis, samtidigt som man i den svenska rättstraditionen sedan medeltiden varit noggrann med att poängtera att bekännelser ska avläggas "otvingade."⁶⁵ Han förklarar vidare att skenavrättningarna som tvångsmetod var "mycket vanlig" fram till 1670- eller 1680-talet, varefter dess bruk snabbt ebbade ut.⁶⁶ Dock skall sägas att han gör dessa påståenden utan tydliga källbaserade resonemang. Även Munktell kopplar användandet av metoden till barnamord, åtminstone under första hälften av 1600-talet.⁶⁷ Han påvisar även att metoden var i bruk hos Svea hovrätt så tidigt som 1634.⁶⁸

En tredje forskare som tagit upp skenavrättningar är Liliequist, som ett inledande exempel på vad han kallar "andlig tortyr." Han återger att den som ihärdigt nekade på avrättningsplatsen ofta släpptes fri efter att den återförts till arresten och fått sin sak omprövad. Vidare skriver Liliequist att metoden var som vanligast under mitten av 1600-talet varefter den alltmer kom till allmän kännedom. På det viset blev den efterhand verkningslös.⁶⁹

Den fjärde forskaren som omtalar skenavrättningar är Eva Bergenlöv. Hon tar upp det i

---

⁶³ Thunander 1993, 100.

⁶⁴ Thnander 1993, 99.

⁶⁵ Munktell 1940, 45.

⁶⁶ Munktell 1940, 54.

⁶⁷ Munktell 1940, 55.

⁶⁸ Munktell 1940, 57.

⁶⁹ Liliequist 1992, 96.

boken *Skuld och oskuld: Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680-1800* från 2004. När hon diskuterar den skärpta rättsliga tonen mot barnamördare på 1600-talet använder hon skenavrättningar som ett exempel på vilka juridiska svårigheter som hovrättens och underrättens domare ställdes inför när de skulle döma just barnamördare. Hon skriver följande:

Att föra ut den misstänkta på avrättningsplatsen och ge sken av att dödsstraffet skulle verkställas var ett sista försök att tvinga fram en bekännelse. Bekännelsen ansågs viktig för att den skyldige skulle få del av saligheten efter döden. Detta förfaringssätt hade tillgripits vid åtskilliga tillfällen, utan verkan, enligt lagkommissionen.⁷⁰

Samtliga av dessa forskare har behandlat ämnet skenavrättningar mer eller mindre i förbigående. De har aldrig behandlats under en egen rubrik och inget arbete har satt dem i fokus. Den här uppsatsen vill hämta följande utgångspunkter om skenavrättningar från forskarna ovan: För det första, att skenavrättningar var en tortyrmetod med psykiska såväl som andliga dimensioner. För det andra, att tortyrmetoden trots sin ovanlighet var rättsligt sanktionerad inom de högre instanserna, såväl hos hovrätten som kungen.

Av dessa skäl torde det vara lämpligt att ta utgångspunkt i Björn Åstrands avhandling *Tortyr och pinligt förhör - våld och tvång i äldre svensk rätt* från år 2000. Ramverket för avhandlingen slutar förvisso några år innan mitt eget tar vid. Däremot kan hävdas att det är av yttersta vikt att placera tortyr i den äldre svenska rättstraditionen för att i någon mån förstå hur det kan ha uppkommit.

Åstrand etablerar tidigt att den specifika typ av tortyr som han själv, och även detta arbete, är intresserad av är något som han definierar som "processrättslig tortyr," vilket kan definieras som "Ett avsiktligt, systematiskt och hänsynslöst tillfogande av fysiskt eller psykiskt lidande hos en person" i syfte att få fram information.⁷¹ Åstrand konstaterar vidare att tortyr inte har ingått i den svenska rättsliga självbilden, den juridiska såväl som den historiografiska, utan främst har setts som ett uttryck för influenser från utlandet.⁷²

Således blir i den svenska retoriken var tortyr något som betraktades som osvenskt, och anklagelse om bruk av tortyr användes som politisk belastning, till exempel i smutskastningen av Karl IX.⁷³ I lagtexter var frågan om tortyr ambivalent under hela medeltiden, exempelvis

---

⁷⁰ Bergenlöv 2004, 247.

⁷¹ Åstrand 2000, 14.

⁷² Åstrand 2000, 9.

⁷³ Åstrand 2000, 55.

tillåts det i Östgötalagen, men inte i Magnus Erikssons landslag.⁷⁴ Olaus Petris domarregler ville å andra sidan mena att tortyr kunde brukas i vissa fall. särskilt om brottslingen tagits på bar gärning.⁷⁵ Den springande punkten var i så fall att få fram en bekännelse, vilket under medeltid och tidig tidigmodern tid var den viktigaste bevisansatsen för fällande dom. Denna princip var en del av "den legala bevisteorin," som förespråkade att det för en fällande dom krävdes antingen två vittnen till brottet eller den tilltalades egna bekännelse. Eftersom det i många brottskategorier var svårt att uppbringa direkta vittnen var därför den egna bekännelsen den vanligaste formen av bevisning under tidigmodern tid.⁷⁶

I sin undersökning av tortyr i Stockholm under perioden 1475-1614 visar Åstrand att de vanligaste formerna för uppenbar tortyr var att låsa in människan i svårt fängelse, ofta ett torn, eller så kallat "pinligt förhör."⁷⁷ Dessutom lyfts olika former av osynligt förhör, närmare bestämt den psykiska. Det förekom att tilltalade skrämdes till bekännelse genom att handhas av bödeln eller mästermannen. Det kunde visserligen förekomma fysisk tortyr även i den situationen, men det var även hotet om att ha hanterats av en djupt oren människa som skulle mana fram en bekännelse.⁷⁸ Evans noterar samma typ av stigma rörande att ha blivit hanterad av en bödel som djupgående i de tyska staterna, så till vida att hela ceremonier konstruerades när exempelvis en galge skulle repareras för att rädda reparatörerna från orenheten.⁷⁹ Det är inte orimligt att utgå ifrån att liknande föreställningar om dödsstraffets orenhet kan ha varit spridd även i Sverige.

I rättslig mening meriterades tortyr på olika sätt. Från rättens sida kunde indicier som ledde till presumption vara formellt underlag till tortyr. Informellt kunde även delbekännelser, rykte och misstanke vara skälet. Vidare tas upp att brist på bevisning och envist nekande av den tilltalade framlades som skäl för tillämpning av olika former av tortyr.⁸⁰ Dessutom påpekar Åstrand att tortyrpraxis haft vissa nyanser och komplikationer. Beslutet kunde vara betingat inte enbart på vad man ville ha ut av tortyren utan även andra parametrar, såsom brottets natur.⁸¹ Det kunde även hända att målsäganden var aktiv i tortyrens frambringande och utförande. Speciellt i fall där målsäganden var i maktposition över tilltalad kunde tortyr rättfärdigas. Åstrand sluter sig därför till att tortyr inte var särskilt ovanligt i den rättsliga

---

⁷⁴ Åstrand 2000, 71.

⁷⁵ Åstrand 2000, 73.

⁷⁶ Clementsson 2016, 105.

⁷⁷ Åstrand 2000, 90.

⁷⁸ Åstrand 2000, 97.

⁷⁹ Evans 1996, 57.

⁸⁰ Åstrand 2000, 108.

⁸¹ Åstrand 2000, 154.

periferin.⁸²

I ärenden som rör den rättsliga periferin på 1600-talet, i synnerhet där tortyr förekom, är det svårt att undvika häxprocesserna. Trolldom var överlag ganska ovanliga vid svenska domstolar, förutom just under det så kallade Stora oväsendet som pågick mellan 1668 och 1676. Frågan måste uppstå huruvida skenavrättningarna har en plats i diskussionen om häxprocesserna.

Att det förekom tortyr i trolldomsfall är ställt utom allt tvivel. Bengt Ankarloo anför i sin *Satans raseri: En sannfärdig berättelse om det stora häxoväsendet i Sverige och omgivande länder* från 2007 att tortyr var ett inslag i diskursen kring trolldomsfall i Sverige så tidigt som under Erik XIV:s regenttid.⁸³ Han tar därefter upp exemplet med "Mäster Håkan," en häxjägare som gjorde olika former av tortyr till vanligt förekommande i trolldomsfall i Småland under början av 1600-talet.⁸⁴ Det fanns även det fruktade vattenprovet, som förvisso bör betecknas som en form av tortyr, men som till skillnad från många andra metoder från början kritiserades kraftigt av både präster, domstolar och överhet i största allmänhet. Sannolikt var en del av invändningen relaterad till att vattenprovet hade kopplingar till gudsdomar, vilket rätten på 1600-talet var angelägen om att distansera sig från.⁸⁵ Hur som haver så fanns det vid det stora oväsendet ett visst prejudikat, i Sverige såväl som andra länder, att bruka tortyr för att tvinga fram bekännelser ur människor anklagade för trolldom. Det är dock inte särskilt märkligt. Om det är någon form av brott som det är svårt att föra i bevisning på annat sätt än med bekännelser så torde det vara just fall av trolldom. Bekännelsen, som redan allmänt i 1600-talets rättspraktik var en viktig form av bevisningen, fick i sådana fall alltså en ännu större värde, varpå bruket av tortyr logiskt sett borde ha befogats i flera fall.

Däremot är det sparsmakat med just bruket av skenavrättningar. Det förekommer på ett ställe i Alf Åbergs *Häxorna: De stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668-1676* från 1989. Där beskrivs vid häxprocessen i Dalarna hur Svea hovrätt dömde i ett mål där 18 personer dömdes till döden av underrätten. Fyra av de anklagade var barn och benådades till spöstraff. Sju hade bekänt sin synd och fick sina dödsdomar fastställda. Av de resterande benådades en, men resterande fem fick vad Åberg kallar en "villkorlig dödsdom." Det innebar att "de fem skulle föras ut på avrättningsplatsen i den fasta övertygelsen att de skulle avrättas."⁸⁶ Dock

---

⁸² Åstrand 2000, 169.

⁸³ Ankarloo 2007, 162.

⁸⁴ Ankarloo 2007, 166.

⁸⁵ Ankarloo 2007, 163.

⁸⁶ Åberg 1989, 53.

följer inte Åberg upp på just de skenavrättades vidare öden. Han redogör på vilka grunder de avrättade dömdes, och hur hovrätten ordinerade att de fyra barnen skulle misshandlas, men de som fick "villkorlig dödsdom" försvinner ur texten. Det som kan sägas är alltså att skenavrättningar, trots att de borde ha börjat falla ur bruk redan tidigare, utnyttjades under det Stora oväsendet under andra hälften av 1600-talet. Huruvida det var vanligt förekommande eller inte har ej framgått av den forskning jag har läst.

För att bilda en jämförelsepunkt gentemot den svenska föreställningen och praxisen om och kring tortyr kan det vara lämpligt att åter vända blicken utomlands. På andra sidan Östersjön, i Tyskland, fanns nämligen en annorlunda syn på lämpligheten i tortyr som del av en legitim rättsprocess. Evans återger från lagkoden *Carolina*, som utgavs av den Tyskromerska kejsaren 1532 och sedan blev flitigt använd i de tyska furstendömena, att tortyr inte bara betraktades som nödvändig informell praxis utan dessutom reglerades i den formella lagstiftningen. I den förskrevs nämligen en strikt procedur för brottsutredning, där tortyr bara var ett av flera steg. Det första steget var allmän utfrågning av den misstänkte. Ifall detta inte gav något resultat var nästa steg att genomföra ytterligare utfrågning samtidigt som man visade upp tortyrinstrumenten för den anklagade. Om inte heller det räckte kunde man börja med tumskrivar, dock fick de inte spännas åt förrän den anklagade hade nekat en gång till. Så fortsatte processen, instrument för instrument, tills en bekännelse kunde frammanas.⁸⁷

I motsats till de tyska staterna hade tortyr en betydligt mer inofficiell roll i det engelska rättssystemet. Langbein skriver att när den europeiska kontinenten tog till sig de Romerskkanoniska tortyrlagarna under senmedeltiden så förblev England orörd av denna förändring. Tortyr tog sig aldrig in i det engelska rättsliga regelverket.⁸⁸ Detta innebar naturligtvis inte att tortyr var för engelsmännen att främmande begrepp. Men istället för att man använde tortyr för att säkerställa bekännelser vid rättsprocessens slut, som i Sverige och de tyska staterna, handlade tortyr istället om att säkerställa rättsprocessens påbörjande. En grundbult i den engelska rättsliga praktiken var att vid en rättegångs början så skulle den tilltalade antingen plädera sig oskyldig eller skyldig. Det var centralt som etablerande av en utgångspunkt för det rättsliga förfarandet. Det fanns ingen given lösning på om den tilltalade valde att inte plädera. Under medeltiden gjorde man så att man satte den tilltalade i tortyrfängelse tills hen antingen pläderade eller avled. Den vanligaste metoden var att väga ner den tilltalade med stenar tills bröstkorget krossades.⁸⁹

---

⁸⁷ Evans 1996, 38.

⁸⁸ Langbein 1976, 73.

⁸⁹ Langbein 1976, 76.

En särart i det engelska bruket av tortyr under tidigmodern tid var att dess offer främst var personer som begått högre majestätsbrott, framförallt konspiratörer och högstående dissidenter. Langbein återger att av 81 fall av tortyr mellan 1540 och 1640 var endast 22 relaterade till vanliga brott, såsom mord och stöld. För brott mot staten och överheten däremot torterades 52 personer under samma period. I sju fall är inte brottets natur känt.⁹⁰ Langbein noterar dessutom att tortyren gentemot majestätsbrotten ofta var av preventiv natur, ett försök att stävja komplotter i dess linda. När det användes för mer ordinära brottsmål var tortyr mer använt för att samla information om brottets natur och utförande, vilket endast förövaren kunde känna till.⁹¹

Det engelska exemplet illustrerar med all önskvärd tydlighet att tortyrens natur som en del av ett rättsligt system eller praxis aldrig existerar i ett vakuum, utan färgas av den kulturella och politiska kontexten i vilket det skapas. Tillsammans med det tyska och svenska systemet kan skönjas en väv av delade och skiljande drag vad gällande bruket av tortyr. Sverige har gemensamt med England att tortyren aldrig fick status som en officiell del av rättssystemet eller reglerades i lagstiftningen. Å andra sidan skiljer sig länderna i det att tortyr och pinligt förhör främst användes för vardagligare brott i Sverige, medan det i England främst nyttjades för att krossa sammansvärjningar mot kungamakten. På samma sätt har Sveriges inställning till tortyr ett tudelat förhållande till den tyska. Å ena sidan har de gemensamt att tortyr främst användes för att dra fram bekännelser, som i båda länderna var den viktigaste enskilda komponenten som kunde leda till fällande dom. Å andra sidan var det tyska systemet helt oblygt med sin användning av tortyr, så till vida att det kodifierades i dess vanligast förekommande lagtext.

För att återgå till Sverige och kontextualisera tortyrens funktion som en pusselbit av svensk rättspraxis kan det vara på sin plats att skapa sig en bild av hur ordinarie straffsats kunde se ut. Till att börja med fanns det hot om kroppslig tortyr som kunde få andliga dimensioner. Hanteringen av kroppen som en del av straffet tas upp dels av Bonnie Clementsson i *Förbjudna förbindelser* från 2016. Där beskrivs hur dödsdömda riskerade att förvägras rätten att hanteras med de hederserkännande riterna som var brukligt efter döden, såsom klockringning och predikan. Även en aktiv förnedring av den döde förekom i avskräckande syfte, såsom stegling eller bålbränning efter halshuggning.⁹² Thunander gör samma observation, med tillägget att hovrätten under stundom ordinerade att tortyren i

---

⁹⁰ Langbein 1976, 88.

⁹¹ Langbein 1976, 90.

⁹² Clementsson 2016, 96.

sällsynta fall kunde ske innan avrättningen.⁹³

Liknande fenomen tas även upp av Österberg och Bauge Sogner. Även här ges eftertryck till att syndaren ska förstå och erkänna sitt brott, och ska ha utförts av prästerskapet.⁹⁴ En intressant observation som görs är att det är prästerskapet som både ivrar hårdast för stränga dödsstraff på teologiska grunder i början av 1600-talet och som ivrar hårdast för att mildra dem på samma grunder under 1700-talet. Kanhända ett tecken på straffets teologiska betydelse.⁹⁵

Liliequist å sin sida ger följande synpunkter på brottets och straffets natur i det tidigmoderna Sverige. I reformationens kölvatten kom bland annat tidelagsbrottet att i den teologiskt laddade rättsdiskursen, som i sin tur användes för att stärka kungamakten, att betraktas mindre som brott och mer som synd. Karl IX i synnerhet tryckte på att synden skulle straffas med jordisk smärta och pina för att rena själen i efterlivet och för att undvika Guds straff över landet och människorna.⁹⁶ Till detta kom avrättningens betydelse som offentlig tillställning där överhetens makt över samhällskroppen kunde demonstreras. Även här kom straffet att ta teologiska dimensioner, såsom den symboliskt laddade bålbränningen. Straffpedagogiken genomsyrades alltså av idén att elden skulle rena syndaren från brottet.⁹⁷ En del av straffet var även handhavandet av den avrättades kropp efter döden. Att begravas i ovigd jord, eller direkt under galgen, som ett extra straff var en föreställning som logiskt borde försvunnit med protestantismens införande⁹⁸, men det gjorde det alltså inte.⁹⁹

Sammanfattningsvis visar forskningen att tortyr var ett förfarande som man helst höll hemligt i 1600-talets Sverige. Det existerade, men utanför regelverk och lagar, exempelvis under andra namn. Tortyren kan ses som sammankopplat med straffet genom bekännelsen, och straffet tog ofta karaktären av synd. Det är inte orimligt att tänka att all tortyr bar med sig en psykologiskt och andligt traumatisk dimension. Om man erkänner, fast man är oskyldig, så ljuger man inför Gud och överhet, och begår därmed ny synd. Om man nekar, fast man är oskyldig, fortsätter den kroppsliga smärtan och bestraffningen.

---

⁹³ Thunander 1993, 75.

⁹⁴ Österberg et. al 2000, 154.

⁹⁵ Österberg et. al. 2000, 159.

⁹⁶ Liliequist 1992, 90.

⁹⁷ Liliequist 1992, 92.

⁹⁸ Här åsyftas protestantismens eftertryck på den personliga gudstron istället för kroppens rening genom botgöring.

⁹⁹ Liliequist 1992, 95.

3.4 Forskningsläge om genus, sedlighet och sexualitet

Som omnämnts i uppsatsens syfte har observerats en viss koppling mellan skenavrättningar och sedlighet, varvid steget inte blir långt till frågor om genus och sexualitet. Emedan dessa blir relevanta i analysen torde det vara på sin plats att måla upp en grundläggande bild av forskningsläget även på dessa områden.

I sin *Synd och skam: Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880* från 1997 skriver Marie Lindstedt om genus och sexualitetens plats i det tidigmoderna agrarsamhället. Som utgångspunkt tar Lindstedt fasta på att för den enskilda individen ”kunde handlingar av sexuell natur leda till omfattande och livslånga katastrofer.” Detta ställs i förhållande till den redan i denna uppsats behandlade hederskulturen och den personliga äran. Lindstedt förtydligar därtill att även om kvinnokönet i stort sett helt definieras av sin association till sexualitet var det manliga könet för den delen inte helt fritt från kopplingar till sedlighet och dygd. Män och kvinnor sattes båda under stränga regler för sin sexualmoral, även om det drabbade kvinnorna i högre grad än männen.¹⁰⁰

Någonting som präglade 1600-talets människor och deras förhållande till sexualiteten var allmogekulturens kollektivism och därmed allmänhetens intresse i individens förehavanden. När det gäller kollektivismen använder Lindstedt ordet *kommunalism*, med hänvisning till Peter Blickle, för att beskriva böndernas tendens att agera som en kollektivistisk enhet. Med detta följde givetvis, menar Lindstedt, att en individ inte deltog villkorslöst i den kollektiva enheten. Tvärtom kunde den som bröt mot normerna uteslutas från gemenskapen, och utstå skam och skadat rykte om hen togs tillbaka.¹⁰¹ Lindstedt räknar vidare upp ett antal faktorer som kunde ha betydelse för den enskildes plats i det lokala kollektivet.

Gårdsbruket bärkraft och ekonomiska välstånd har inte saknat betydelse. [...] Även faktorer som ålder och civilstånd var av stor betydelse. Det var först genom att ingå i det äkta ståndet som individen blev en fullvärdig medlem. När man tillträdde ett gårdsbruk, som husbonde respektive matmor, intog man en överordnad position i den lokala hierarkin gentemot de ogifta. Även rent personliga egenskaper kan ha spelat in - som ett gott rykte, ett respektabelt leverne, gudfruktighet och sedlighet.¹⁰²

---

¹⁰⁰ Lindstedt 1997, 9.

¹⁰¹ Lindstedt 1997, 83.

¹⁰² Lindstedt 1997, 84.

Av de faktorer som räknas upp bör noteras att enbart den som berörde hushållets eller gårdens välstånd, samt ålder, kan ses som ovidkommande för sedligheten. Att ingå i det äkta ståndet var ett sätt att sanktionera sin egen sexualitet, både inför Gud, staten och folket. Att sanktionerna sin egen sexualitet var i sin tur ett säkert tecken på det som Lindstedt kallar "ett respektabelt leverne." Sexualiteten var alltså, särskilt för en kvinna, kopplad till gemenskapen i lokalsamhället.

Lindstedt pekar ut en företeelse som särskilt belysande för denna koppling mellan gemenskapen och sedligheten: nämligen fenomenet att kvinnor anmäler sig själva till tinget för att ha begått lönskaläge.¹⁰³ Det hände även att män gjorde detsamma, men det ska ha varit ovanligt. Av detta konkluderar Lindstedt att kvinnorna var beredda att utstå det straff som rätten påbjöd, hellre än att av det onda ryktet hållas utestängda från den lokala gemenskapen. Densamma gemenskapen förefaller ha manifesterats i första hand av nattvarden. Lindstedt lyfter fram ett exempel där en kvinna förbjöds av klockaren att ta emot nattvarden med sina grannar, efter att ett rykte kommit i omlopp att hon haft sexuellt umgänge med en ryttare.¹⁰⁴ Det vi ser genom sådana exempel är själva skärningspunkten där idéer om gemenskap, sexualitet och religion möts, och där enskilda människor kunde hamna i situationer som var besvärliga både socialt, ekonomiskt och moraliskt. Samtidigt ser vi därtill att den enskilda människan, som oftast var en kvinna, kunde använda rättssystemet för att råda bot på dessa besvär.

Mot bakgrund av detta, och det villkorade medlemskapet i lokalsamhällets gemenskap, är det inte konstigt att allmänhetens intresse för individens sedlighet var så pass starkt som det var. Incident gav upphov till rykte, som i sin tur kunde driva folk att ange sig själva för brott för att undkomma ryktet. Lindstedt förtydligar dessutom att när väl saken hade tagits till den offentliga arenan, på tinget, så blev den ännu svåra för den enskilda människan att behålla sin diskretion. Inte bara skulle saken dryftas inför tingsallmogen, utan de som dömde, nämndemännen, "satt med vid tinget bland annat just för den lokala kännedom de ansågs ha om befolkningen." Deras kännedom om lokala rykten ansågs avgörande för deras förmåga att skipa rättvisa. På grund av de sociala mekanismer och religiösa föreställningar som genomsyrade samhället förefaller det som oundvikligt att sexualiteten blev en offentlig angelägenhet. Eller, som Lindstedt sammanfattar, så var 1600-talet "en tid då de mest intima delarna av tillvaron som sexualiteten och den personliga religiositeten reglerades i lag, och

---

¹⁰³ Lönskaläge var ett brott där två parter, båda ogifta, hade haft sexuellt umgänge med varandra.

¹⁰⁴ Lindstedt 1997, 91.

grannar och vänner kunde tvingas vittna på tinget om allt de sett och hört."¹⁰⁵

Lindstedt talar därtill om kvinnornas grad av initiativ i fall av lönskaläge under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet. Hon visar på att domböckerna sällan vittnar om att lägesmålen ska ha varit fall av "övertalningar eller övergrepp från mannens sida." Därpå ger hon exempel på där det i rättsprotokollen framgår ordagrant att kvinnan tagit lika mycket initiativ till den sexuella förbindelsen som mannen, eller rentav mer. Visserligen påpekar hon problematiken med att källorna många gånger inte skriver något över huvudtaget om endera partens initiativgrad, men samtidigt att när det väl görs så är det alltid för ett visst syfte. Däremot, med stöd av argumenten att könsrelationerna ofta uppstod mellan arbetskamrater, där alltså ingendera hade makt över den andre, och att rättsprotokollen hade standardiserade formuleringar för att uttrycka dels parternas initiativ till förbindelsen, så konkluderar Lindstedt att lönskalägena inte bör betraktas som uttryck för männens sexuella makt över kvinnorna, utan att könen i någon mån spelade på likartade villkor. När det gällde just lönskalägen hade alltså kvinnorna ett handlingsutrymme som aktiva aktörer i förbindelsen, inte bara som passiva offer i ett djupt patriarkalt system. Konsekvenserna skilde sig dock, främst i det att männen fick betala mer i böter men kvinnan fick betala högre i sitt sociala kapital.¹⁰⁶

Det som är mest väsentligt av Lindstedts slutsatser för denna uppsats är för det första principerna om allmogens kollektivism och hur kvinnornas medlemskap i kollektivet i hög grad reglerades av deras sedlighet och sexualmoral. För det andra är även kvinnorna som rättsliga initiativtagare och aktiva aktörer i rättegångarna, och att kvinnorna delvis spelade en aktivare roll än normerna tillät, högst relevant. För att kunna undersöka huruvida skenavrättningar hade en koppling till sedlighet bör anklagade kvinnors rättsliga agerande förstås inom dessa ramverk.

Men Lindstedt är inte ensam om att ha behandlat kvinnornas aktörskap. I artikeln "Kvinnorna på Njurundatinget på 1600-talet" reder Marja Taussi Sjöberg ut kvinnors aktörskap på den "folkliga arena" som tinget utgjorde.¹⁰⁷ Till att börja med kommer Taussi Sjöberg fram till att ogifta kvinnor till en början kunde stå på tinget som självständiga aktörer i civilmål under första början av 1600-talet, men att detta minskade mot seklets slut, då ogifta kvinnor alltmer agerade under en förmyndare i rätten.¹⁰⁸ Giftna hustrur, å andra sidan, förefaller bara ha kunnat agera i civilmål när det gällde hantering av lösöre och skulder. Den

---

¹⁰⁵ Lindstedt 1997, 92.

¹⁰⁶ Lindstedt 1997, 101.

¹⁰⁷ Sjöberg 1992a, 142.

¹⁰⁸ Sjöberg 1992a, 154.

fasta egendomen råde enbart mannen över.¹⁰⁹ I motsats till detta beskriver Taussi Sjöberg änkornas situation. De agerade nämligen i rätten "när det rörde jord, arv eller sytning, både som kärke och svarande. Motparten är alltid en man." Därtill kan sägas att änkorna också "tvistade om fiskerättigheter, klagade på att andra har röjt deras skog eller krävde att få utnyttja fäboställen."¹¹⁰ Änkor kunde alltså vara synnerligen aktiva parter i en bred uppsättning av frågor som rörde ägande och rättigheter, trots att kvinnor inte i juridisk mening var myndiga. De kan alltså sägas ha innehaft en könsöverskridande position, där hon i viss mån fick tillgång till ett manligt handlingsutrymme så länge hon förblev i sitt änkestånd.

När det kom till brottmålen vid tinget i Njurunda konstaterar Taussi Sjöberg att sedlighetsbrotten dominerar för kvinnornas del. Hon påtalar, liksom Lindstedt, ryktets betydelse i det rättsliga förfarandet. Hon påpekar även att det förefaller ha rått en omfattande förvirring, åtminstone under 1600-talets första hälft, både bland allmoge, häradsrätt och kyrkliga representanter "vad som menades med äktenskap och när ett barn kunde betraktas som äkta."¹¹¹ En sådan tingens ordning kanske inte är så förvånande, givet den omfattande och under stundom tumultartade omvandling som det svenska rättssystemet genomgick under tidsperioden i fråga.

Taussi Sjöberg konkluderar att när det gäller den statliga kontrollen så dömdes generellt både mannen och kvinnan för lönskalägen, även om kvinnan generellt benådades från straff ifall det var första resan. Förklaringen till detta ska enligt Taussi Sjöberg ligga i att "sakägaren vid detta brott var från början inte hon själv utan hennes målsman. Mökränkningen riktade sig mot familjen och mot släktens överhuvud."¹¹² Det ska alltså ha varit ett prejudikat baserat på den rättsliga praktiken från den tiden då släktens intressen dominerade tinget och rätten som gjorde att kvinnor ofta undslapp straff vid lönskalägen.

Vidare påvisar Taussi Sjöberg att det fanns en skillnad i hur mannen straffades för sedlighetsbrotten beroende på den kvinnliga partens rang. "Det var billigare att ha samlag med en kvinna som var av oäkta börd, vilket visar att den äktenskapliga statusen rangordnade människor, speciellt kvinnor, redan vid födseln."¹¹³ Sammankopplingen mellan kvinnors sedlighet och goda rykte kunde alltså bli en arvssynd för deras barn.

Taussi Sjöbergs övergripande konklusioner är att även om kvinnan hade större utrymme som aktör i praktiken än i lagstiftning och föreskriven norm så kom hennes utrymme att

---

¹⁰⁹ Sjöberg 1992a, 156.

¹¹⁰ Sjöberg 1992a, 158.

¹¹¹ Sjöberg 1992a, 162.

¹¹² Sjöberg 1992a, 163.

¹¹³ Sjöberg 1992a, 164.

inskränkas både i teori och praktik under 1600-talets gång. Som exempel anger hon hur kvinnorna förvisso erhöll rätten att vittna, och i någon mån bli rättsliga subjekt, men som konsekvens fick ogifta kvinnor bära ett betydligt större ansvar för sin egen sedlighet och sexualitet. Taussi Sjöberg utpekar ekonomin som central för denna utveckling. Kvinnorna stod för överföring och bevakning av ekonomiska intressen, dels genom äktenskap men även genom hemgifter och arv. I slutändan föll kontrollen av sådan egendom ändå tillbaka på männen. Det fanns alltså ett intresse för de manliga parterna att begränsa kvinnans möjlighet att förfoga över dessa ekonomiska medel så mycket som möjligt, vilket ska ha lett till ett minskat aktörskap i rätten såväl som samhället.¹¹⁴ Det är alltså detta gradvis minskade aktörskap för 1600-talets kvinnor som kan eftersökas i de rättsfall som är föremål för undersökning i denna uppsats.

Genus och norm inom ramverket för det svenska rättsväsendet under tidigmodern tid behandlas även av Gudrun Andersson, framgent "Andersson (G)," i *Tingets kvinnor och män: Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal* från 1998. När det gäller normerna skriver Andersson (G) att "på det normativa planet förelåg en dubbel syn på kvinnan, dels en allmän uppfattning om henne som inhabil, dels ett erkännande av vissa kvinnors behörighet och habilitet."¹¹⁵ Med detta avses dels att lagar förordningar och bestämmelser, i största allmänhet och vid för rättsystemet i synnerhet, gavs kvinnan väldigt begränsat handlingsutrymme. Hon stod formellt under en mans förmyndarskap under större delen av sitt liv och skulle därmed i teorin inte kunnat agera i rättsliga sammanhang över huvudtaget utan förmyndarens övervakning. I den rent ekonomiska sfären hade kvinnan förvisso vissa rättigheter, främst gällande jord och arv, men oftast underordnad en mans rättigheter. Undantaget var bestämmelser i exempelvis stadslagen, som sade att för borgarna i Sveriges städers vidkommande hade kvinnor och män lika arvsrätt. Den bestämmelsen gällde dock, i och med att det mesta av den svenska befolkningen bodde på landsbygden, endast ett fåtal. Andersson (G) menar att det fanns en ambivalens i tidens föreställningar om kvinnans ekonomiska förmåga. "Å ena sidan den okunniga och slösaktiga kvinnan som en risk för hushållet, å andra sidan den ekonomiskt kompetenta kvinnan som kunde förmera husets tillgångar."¹¹⁶ Idealerna om kvinnors ekonomiska inkompetens i den offentliga sfären stod alltså i kontrast med idealerna om deras kompetens inom den privata.

Andersson (G) vill förklara dessa normer delvis med skillnaden i hur man betraktade

---

¹¹⁴ Sjöberg 1992a, 171.

¹¹⁵ Andersson (G) 1998, 57.

¹¹⁶ Andersson (G) 1998, 57.

kvinnor som grupp och de nyansskillnader med vilka man kunde betrakta enskilda kvinnor. I det abstrakta, där de religiösa idealen även hade sitt störst spelrum, var kvinnan i enlighet med den uttänkta gudomliga ordningen underordnad mannen i allting. I praktiken däremot hade kvinnan större utrymme att aktivt hävda sig och sin egen röst. Andersson (G) menar därtill att man kan se skilda ideal i olika samhällsskikt. Som exempel anför hon hur högadeln var mer restriktiva mot kvinnornas enskilda önskan om giftermål för att bibehålla släktens inflytande och förfogande över kontaktknytning och tillgångar, medan nyadeln eftersträvade mer flexibla äktenskapsmönster.¹¹⁷

Vad beträffar genus och skiftande handlingsutrymme i rättsliga sammanhang poängterar Andersson (G) liksom Taussi Sjöberg att det skiftade i viss mån beroende på kvinnans civilstånd. Däremot kommer Andersson (G) fram till att "hustruns aktioner framstår som mest självständigt och myndigt, eftersom hon dominerar i de initierande rollerna."¹¹⁸ Den tiden i en kvinnas liv då hon alltså ska ha haft störst rättsligt utrymme till att ta initiativ var alltså under tiden som gift. När det kommer till de olika roller som kvinnan kunde inneha vid rätten kommer Andersson (G) fram till att vittnet var den roll där individens kön hade minst betydelse. Eftersom det då handlade om att få fram bevis, konkluderar Andersson (G), så gavs individen större aktörsutrymme och föreställningar om deras kön fick mindre betydelse.¹¹⁹

Andersson (G) skriver även att kvinnor såväl som män kunde taktiskt använda de normer som fanns till deras egen fördel för att få fram det rättsliga resultat som de ville ha. Detta blir särskilt tydligt i sedlighetsbrotten där, i högre grad än vid andra typer av brott, så var parterna just en man och en kvinna. Andersson (G) påpekar den rådande normen under 1600-talet att alla former av sexuellt umgänge som bedrevs utanför äktenskapet skulle syfta till ett framtida äktenskap. Det ska samtidigt ha funnits en växande tendens hos männen att strunta i detta ideal, samtidigt som den övergripande normen mot utomäktenskapligt sex hårdnade. Kombinerat med att kraven på teknisk bevisning ökade för att ställa någon till svars för sedlighetsbrott uppstod en förändrad situation. För en ogift kvinna som blivit med barn kunde det vara nästan omöjligt att dölja eller förneka sitt brott, medan det för den ansvariga mannen blev desto lättare. Kontentan blev således att männen allt oftare undslapp straff, medan kvinnorna drabbades hårdare. Dock kunde även kvinnorna använda rätten till sin fördel. Andersson (G) menar att kvinnorna ibland utnyttjade normen om att sexuella förbindelser skulle leda till äktenskap genom att helt enkelt ljuga om ett lägesmål i rätten för att själva bli

---

¹¹⁷ Andersson (G) 1998, 58.

¹¹⁸ Andersson (G) 1998, 123.

¹¹⁹ Andersson (G) 1998, 124.

gifta. Hon påpekar dock att denna taktik i längden skulle slå tillbaka mot kvinnorna, då män i allt högre grad kunde anföra motargumentet att kvinnor ofta for med osanning för att få till stånd ett äktenskap.¹²⁰

Andersson (G) framhåller, liksom Lindstedt, också kvinnornas sexualitet som en högst offentlig angelägenhet. "Den ogifta modern och hennes barn var ett påtagligt hot, eftersom de konstituerade ett ofullständigt hushåll." I ett lokalt samhälle där deltagande och delaktighet baserades på hushållstillhörighet innebar det ofullständiga hushållet ett problem. Andersson (G) menar att den religiösa motiveringen till den sexuella återhållsamheten och betoningen av sexualitetens syndighet var ett sätt att legitimera kontrollen. Att lyfta fram just den kvinnliga sexualiteten som farlig - t.ex. genom att tillskriva såväl häxan som horan en rad negativa 'samhällsförstörande' egenskaper - rättfärdigade en långt gående, för att inte säga rigorös, övervakning av kvinnorna."¹²¹

Övergripande konkluderar Andersson (G) att kvinnorna inte kan ses som enbart underordnade vid en studie av rättsligt material. Kvinnorna visade, liksom männen, en förmåga att använda de sexistiska normerna till sin fördel. För att illustrera detta hänvisar Andersson (G) till Susan Amussens forskning, som menar att "kvinnor och män definierade den ideala kvinnorollen på olika sätt. Kvinnorna lade stor vikt vid den sexuella troheten, männen vid lydnadsförhållanden mellan man och hustru."¹²² Mot bakgrund av detta konstruerade män och kvinnor olika strategier vid rättsliga förfaranden. Andersson (G) visar detta med stöd i förtalsmålen, där "kvinnor använde ett vagare språkbruk och undvek därigenom att precisera vari en underordning bestod. Männen å andra sidan sökte fixera gränserna för denna."¹²³ Slutligen säger sig Andersson (G) inte ha funnit något tecken på att det i det tidigmoderna Asker, vilket är orten hon undersökt, fanns en vedertagen tanke om kvinnans underordnade roll "i allmänhet eller i ekonomiska ärenden i synnerhet." Det var något som reglerades i normer, men som oftast var beredd att ge vika för praktikens krav.¹²⁴

Av Andersson (G) erhålls några aspekter som är av särskild betydelse. För det första är hennes slutsatser om allmänhetens och rättsväsendets intresse för den kvinnliga sedligheten vital för att analysera domstolarnas beslut och ordval i de fall där kvinnans sedlighet är relevant. För det andra så bör även kvinnornas försök att utnyttja rådande könsmaktordningar

---

¹²⁰ Andersson (G) 1998, 205.

¹²¹ Andersson (G) 1998, 206.

¹²² Andersson (G) 1998, 301.

¹²³ Andersson (G) 1998, 302.

¹²⁴ Andersson (G) 1998, 302.

och normer till sin fördel i rättsliga sammanhang vara en viktig kunskap för att förstå kvinnornas aktörskap.

3.5 Frågeställningar

Det finns således ett rikt forskningsläge om rättssystem, tortyr och folkets plats på den rättsliga arenan, låt vara att just skenavrättningar är ett underutforskat område. Med utgångspunkt i hur ovanstående forskning komplementerar uppsatsens fyra syften konkretiseras dessa som följer:

Syfte 1: Att kartlägga det rättsliga förfarandet som ledde till en skenavrättning.

- Vilka typer av brott föranledde en skenavrättning i mitten av 1600-talet?
- Vilka rättsliga procedurer var grund för skenavrättningar? Hur såg bevisföringen ut, hur såg motiveringen och argumentationen ut?

Syfte 2: Att studera skenavrättningar som en företeelse i svensk rättspraxis.

- Varför använde man skenavrättningarna som tortyrmetod?
- Vilka föreställningar och rättsliga mekanismer och principer låg bakom dem?

Syfte 3: Hur passade skenavrättningar in i kontexten av den rådande föreställningsvärlden?

- Hur användes värdeladdade ord i utdömandet av skenavrättningar? Vad avslöjar ordvalen om rättssystemets attityd till skenavrättningar?
- Hur reagerade människor inför sin skenavrättning? Erkände de, eller nekade de?
- Vilken koppling fanns mellan skenavrättningar, genus, sedlighet och barnamord?

Syfte 4: Att jämföra skenavrättningarna i Sverige med det läget i Tyskland och England.

- Hur passade skenavrättningar in i den allmänna internationella diskursen kring tortyr?
- I vilken mån fanns förutsättningar för att skenavrättningar skulle ha tillämpats i Tyskland eller England?

4. Teori och metod

Skenavrättningar bör betraktas som en ovanlig tortyrmetod i den svenska rättshistorien. I denna uppsats redovisas tio utdömda skenavrättningar och fyra fall där en människa förhör inför sin fastställda avrättning, samtliga hittade i Göta hovrätts Criminalia-serie mellan 1648-1653. För att sätta det i perspektiv kan exempelvis nämnas Thunanders redovisning att 1128 brottmål underställdes Göta hovrätt under perioden 1635-1644,¹²⁵ varav det utdömdes dödsstraff i 160 fall.¹²⁶ Förvisso är det ett spann på tio år istället för sex, å andra sidan bör nämnas att Thunanders undersökning innefattade enbart Jönköpings, Kalmar och Kronobergs län. Alltså sakades i den undersökningen brottmål från Västergötland, Östergötland, Värmland, Dal och Skaraborg. Under denna undersökning har det ifrån Kalmar, Kronobergs och Jönköpings län återfunnits sex fall av skenavrättningar på lika många år. Det är således ett fall om året. Under Thunanders undersökningsperiod utdömdes i genomsnitt 16 dödsstraff om året av Göta hovrätt inom samma gränser. En kvot av 1 på 16, eller 6,25%, är alltså uppskattningen av skenavrättningarnas ovanlighet. Man kan jämföra det med att exempelvis fastställdes i genomsnitt 3,3 vanliga dödsstraff om året under Thunanders undersökningsperiod.¹²⁷ Det var alltså mer än tre gånger så vanligt att få sin dödsdom fastställd än att bli dömd till en skenavrättning.

På grund av tortyrmetodens sällsynthet kan det anses lämpligt att återvända till Robert Darnton. I sin klassiska *Stora kattmassakern* etableras, som tidigare nämnts, utgångspunkten att det avvikande och svårförklarliga är minst lika intressant och relevant som det normala och typiska.¹²⁸ Något annat som han tar upp, som är av metodologisk relevans för den här uppsatsen, är det ständiga resandet fram och tillbaka mellan det specifika materialet och den värld som den är en produkt av. "[Historikern] bör kunna gå från text till kontext och tillbaka igen tills han har banat sig väg genom en främmande andlig värld."¹²⁹ Sålunda, med hjälp av vad den tidigare forskningen har lärt om tortyr, straff, rättsväsende, genus, sexualitet, med mera, så kan forskaren gå från att läsa om skenavrättningar i rättsprotokoll till att förstå dem.

Precis som Darnton vill jag även reservera mig för teorins baksidor. Det är alltför lätt att sätta sin egen person i en 1600-talsmänniskas position och utgå ifrån att deras reaktion skulle vara densamma som den egna. Det är därför centralt för mig som forskare att bibehålla distans och söka närhet till personerna främst genom vad materialet ger vid handen och vad tidigare

---

¹²⁵ Thunander 1993, 96.

¹²⁶ Thunander 1993, 163.

¹²⁷ Thunander 1993, 117.

¹²⁸ Darnton 1987, 8.

¹²⁹ Darnton 1987, 10.

forskning har sagt. På så vis upprätthålls rörelsen mellan text och kontext, närhet och distans.

Detsamma resonemang återfinns i hermeneutiken. I sin artikel "Hermeneutic Knowledge: Dialogue Between Experiences" från 2007 skriver Eva Georgii-Hemming följande om hermeneutikens grundtanke:

The human being's conception of his or her feelings, actions and relation to others – what is sometimes referred to as the human being's life-world – constitutes the basis of hermeneutics. In order to gain knowledge of such matters, we have to be empathetic – to put ourselves in tune with people's conceptions of the world – and interpret the meaning of both word and action.¹³⁰

Sålunda är närmandet av forskningsobjektets "livsvärld" fundamentalt för den hermeneutiska inhämtningen av kunskap. Georgii resonerar vidare att det är när man som forskare skiftar mellan de olika perspektiven, från den enskilda aktören, till aktörens kontext, till den egna kontexten och tillbaka igen, som man tillämpar processen som kan benämnas som "den hermeneutiska cirkeln."¹³¹ Detta synsätt är värdefullt för detta arbete eftersom jag kommer att förhålla mig dels till den enskilda personens upplevelse, men även till den kontext och verklighet som personen bebodde.

De hermeneutiska idéerna knyter an till de närbesläktade teorierna om mentalitetshistoria och mikrohistoria. Låt oss inleda med att titta på mikrohistoria. Anna Götlind och Helena Kåks beskriver i sin bok *Mikrohistoria: En introduktion för uppsatsskrivande studenter* från 2014 den teoretiska ansatsen på följande sätt:

"'Det lilla' och unika ger oss kunskap om det förflutna som vi inte kan få på andra sätt. Det är först när vi låter individer träda fram ur ett historiskt kollektiv, och när de inte längre betraktas som enbart representanter för större historiska förlopp, som vi kan få syn på nyanser av och individuella variationer på mänskligt liv och mänskliga erfarenheter."¹³²

För att förstå en ovanlig företeelse är det en god idé att belysa de individer som genomlevde och upplevde företeelsen i fråga. I den här uppsatsens fall gäller det främst de som ställdes inför skenavrättningar men även de som utdömde dem.

Nästa steg i den mikrohistoriska ansatsen består till stor del av kontextualisering. Anna Götlind tar upp det klassiska exemplet *Osten och maskarna*, där en enskild människas

---

¹³⁰ Georgii-Hemming 2007, 16.

¹³¹ Georgii-Hemming 2007, 17.

¹³² Götlind 2014, 22.

föreställningsvärld ställs mot den större, officiella och kyrkliga med hjälp av rättsliga protokoll.¹³³ På samma sätt kan ett visst rättsligt förfarande, hämtat ur svenska rättsprotokoll från 1600-talet, ställa den enskildas upplevelser mot rådande rättsliga uppfattningar. Samtidigt visar Götlind att det mikrohistoriska perspektivet ger inblick i de faktiska verkningar som de stora historiska skeendena orsakar. Hon exemplifierar detta med Lars G. Strömbergs studie av ett kafé i Främmestad under 1950-talet. Där belyses hur de stora händelserna, såsom andra världskrigets efterdyningar, har influerat folket i den lilla småstaden. Det lokala tar till sig av det globala och förblir likväl något unikt.¹³⁴ I den mikrohistoriska ansatsen ingår således att studera vad det lilla tar till sig och skjuter ifrån av det storas intryck och uttryck.

För att tränga längre in i det lilla kan det ses som klokt att gå över till den närbesläktade mentalitetshistorien. Poängen med mentalitetshistoria är, med Lennartssons ord, "att iakttä dynamiken mellan den verklighet, historia, människor är satta i och deras tänkande, kännande och handlande."¹³⁵ Här dyker alltså återigen samspelet mellan text och kontext upp och att forskaren ska röra sig mellan dem.

Mentalitetshistorien i sin klassiska form menar att mentaliteter består av långtgående och trögflytande tankemönster som både är omedvetna, kollektiva och som dessutom verkar på ett plan över diverse sociala kopplingar, såsom klassideologier.¹³⁶ Lennartsson betonar dock att även om mentaliteter bör ses som trögörliga är det viktigt att betona att den likväl var rörlig. Hon skriver "om man utgår ifrån att mentaliteten omformas och skapas i människors konkreta verklighet, borde det naturligtvis finnas olika mentaliteter beroende på kön, klass, land-stad etc även i 1600-talets samhälle."¹³⁷ Alltså blir bilden av en mentalitet som en mosaik. Det kan finnas märkbar diskrepans mellan hur de olika individuella bitarna ser ut, men tillsammans utgör de också en helhet som kan observeras.

Svårigheter med mentalitetshistoria lyfts fram av Eva Österberg i hennes essä "Folkets mentalitet och statlig makt" från 1995. Hon tar utgångspunkt i Burkes och Gurevich tankar att "människornas trosföreställningar, normer och värderingar på något vis formas, omformas och bevaras i en vardag som består av arbete och sociala relationer. Till de sociala relationerna räknas även förhållandet till auktoriteter utanför och ovanför lokalsamhället."¹³⁸ Utifrån detta visar Österberg upp fyra olika sätt att som forskare försöka närma sig historiska mentaliteter. Man kan närma sig dem utifrån folkets egna vittnesmål, utläsa dem ifrån

---

¹³³ Götlind 2014, 24.

¹³⁴ Götlind 2014, 32.

¹³⁵ Lennartsson 1999, 59.

¹³⁶ Lennartsson 1999, 58.

¹³⁷ Lennartsson 1999, 59.

¹³⁸ Österberg 1995, 173-174.

protokoll framställda av överheten, utsagor av utomstående besökare, eller tolka människors handlingar som ett uttryck för underliggande värderingar.¹³⁹ Hon menar vidare att samtliga av dessa ansatser förvisso har sina förtjänster, men även sina brister. Lösningen på detta problem finner Österberg i en pluralism; att använda flera metodologiska grepp för att skapa en så komplett helhetsbild som möjligt. Slutligen vill även Österberg uppmana forskaren att "fortlöpande diskutera alternativa tolkningar och att hederligt redovisa de tvetydigheter som till sist ändå kvarstår. Ambivalensen kan bero på forskaren - men också på verkligheten."¹⁴⁰

I det här arbetet är det väsentligt att ta fasta på de betänkligheter som Österberg tar upp. Av de fyra metodologiska ansatser som hon återger kommer främst metod två och fyra att utnyttjas. I de händelser där vanliga människor direktciteras är det trots allt fortfarande genom dokument producerade av överheten.¹⁴¹ Även ambivalensen är vital att ta fasta på. Att i sin forskning ibland nå till en punkt där varken källorna, den tidigare forskningen eller de teoretiska modellerna kan ge svar på de frågor som uppstår är inte alltid ett nederlag. Detta är särskilt när man studerar ett så pass svårfångat fenomen som en mentalitet.

En aspekt av hur man kan arbeta med historiskt källmaterial för att pussla ihop en mentalitet återfinns den historiska antropologin. Till exempel principen att kultur kan spåras i människors handlingar, men även i deras ord. Av detta skäl blir varje yttrande av betydelse, stor eller liten, för att förstå en historisk mentalitet.¹⁴² Ett närbeläget resonemang förs av exempelvis Michel Foucault, som betonar språkets betydelse för makt och karaktäriserar det lilla och det stora som en ständigt pågående dragkamp mellan överhetens politiska intressen och det lokala och folkliga.¹⁴³ Även om mentalitet ligger över politiska beslut så finns den gemensamma nämnaren i handlingens och ordets betydelse som uttryck, både för förhållanden som råder och för en långtgående förändring.

Ett klassiskt ramverk för analys av kulturer inom antropologi utformades av Clifford Geertz. I sin essä "Thick Descriptions: Toward an Interpretive Theory of Culture" från 1973 skriver han att "culture is public because meaning is."¹⁴⁴ Med detta åsyftar han det faktum att en handling, eller ett uttalande, bara kan ha en kulturell laddning genom att en allmänhet kommer överens om att handlingen har den laddningen. Detta i sin tur förutsätter att forskaren ska analysera inte bara handlingen i sig, utan även dess kontext. Det är detta som kallas "thick descriptions." Vidare skriver Geertz att man som forskare, i hans exempel en antropolog, inte

---

¹³⁹ Österberg 1995, 179.

¹⁴⁰ Österberg 1995, 181.

¹⁴¹ Detta diskuteras närmare i avsnitt 5.

¹⁴² Lennartsson 1999, 61.

¹⁴³ Andersson (H) 1998, 6.

¹⁴⁴ Geertz 1973, 12.

ska försöka förena sig med den kultur man studerar eller imitera den. Istället förespråkar han att forskaren ska konversera med den kultur hen studerar.¹⁴⁵ Han förtydligar att av denna anledning måste antropologin närmas som en diskussion, inte en monolog. Förståelsen av kulturella koder förutsätter en diskussion mellan den som utför den, dens sociokulturella kontext och forskarens förståelse och tolkning av båda parter.¹⁴⁶ Geertz idéer är visserligen rotade i antropologin, men kan även appliceras vid kvalitativa analyser inom historia. "Thick descriptions," konversationen mellan aktör, kontext och forskare, är närvarande även inom mentalitetshistorien. För detta arbetes vidkommande är skenavrättningarna det centrala. Det som sedan blir arbetsuppgiften är att undersöka de ord och handlingar som materialet ger vid handen, med hänsyn till den kontexten som omgav dem.

Med utgångspunkt i att skenavrättningar ligger så långt ifrån den verklighet som jag som forskare blir följande citat av John Tosh i hans *Historisk teori och metod* från 2011 särskilt intressant: "Det till synes bisarra och irrationella tenderar att spegla ett samband mellan tanke och beteende som i sista hand är det som håller ihop samhället." Med detta avses att företeelser som verkar märkliga för en antropolog, i egenskap av observatör från en annan kultur, har sin grund i "ett komplext spektrum av kulturella värderingar." Att söka en förklaring för användandet av skenavrättningar genom att eftersöka detta samband mellan tanke och beteende, eller åtminstone tanke och företeelse, blir därför en viktig grundansats i denna uppsats. Det motiverar dessutom användandet av en mentalitetshistorisk ansats, genom den antropologiska forskningen tillämpningen av begreppet "mentalitet" för att studera det som till en början verkar apart och främmande.¹⁴⁷ Mentalitetshistoria blir således för denna uppsats vidkommande ett sätt att närma sig en företeelse som för forskarens, min egna, förförståelse framstår som märklig.

Liliequist hänvisar även han till en mentalitetshistorisk ansats kopplad till den historiska antropologin. Han beskriver det dels som att man som forskare "lägger tonvikt på och förståelse av en historisk företeelse utifrån den historiska samtidens normer och begreppsvärld." Han förtydligar detta med att "det innebär en närgången granskning av den historiska aktörernas uttalanden, reaktioner och beteenden i syfte att rekonstruera de grundläggande föreställningar och till viss del oreflekterade och självklara uppfattningar och attityder, som var grund till tadelagsbrottet."¹⁴⁸ I detta arbete kommer samma förutsättningar och idéer att tillämpas, alltså är det viktigt att bilda sig en förståelse för skenavrättningar med

---

¹⁴⁵ Geertz 1973, 14.

¹⁴⁶ Geertz 1973, 29.

¹⁴⁷ Tosh 2011, 275.

¹⁴⁸ Liliequist 1992, 8.

utgångspunkt i 1600-talets normer.

För att nyansera mentalitetshistoriens byggstenar ytterligare kan även konsulteras den senare uppkomna "nya kulturhistorien." Även inom denna teoribildning påpekas språkets betydelse, låt vara ett minskat intresse för att söka större orsakssamband. Den nya kulturhistorien är föga intresserad av mentaliteter över huvudtaget, utan koncentrerar sig på att utforska varje individs handlingsutrymme inom den mentalitet hen är en del av. Ett väsentligt verktyg för att upptäcka och tolka ett sådant handlingsutrymme är en förståelse för symbolisk interaktion, såsom tidigare behandlats i samband med den historiska antropologin. Dock, hävdar Lennartsson, innebär detta inte att den symboliska interaktionen saknar koppling till den större mentaliteten. Hon skriver att "symbolisk interaktion förutsätter så vitt jag kan se vissa gemensamma tankemönster."¹⁴⁹ Det som föreslås är alltså att ta till sig den nya kulturhistoriens intresse för symboliska handlingar, men bibehåll intresset för de större trögflytande mönster som mentaliteter utgör.

Mentaliteter relaterade till döden och dödsstraffet diskuteras av Evans. Han betraktar mentalitetshistorien som ett alternativt ramverk för att betrakta dödsstraffet, i kontrast mot de mer allmänt spridda idéerna om dödsstraff kopplat till civilisering och maktritualer som företräds av exempelvis Norbert Elias och Michel Foucault. Dödsstraff i en mentalitetshistorisk kontext, menar Evans, måste förstås med hänvisning till allmogens relation till döden. "Attitudes to suffering, cruelty, and death are above all rooted in social experience: they are built on the fabric of everyday life, and there is no doubt that in medieval and early modern Europe, everyday life was full of uncertainty and danger."¹⁵⁰ Han skriver vidare om människors sociala förhållanden att "human relationships, between husband and wife, parent and child, brother and sister, were repeatedly broken off by sudden and premature death." Hans konklusion av detta blir att emedan döden var så närvarande för den tidigmoderna människan så blev det nödvändigt att utveckla sociokulturella företeelser och ritualer för att hantera den.¹⁵¹ Avrättningen kunde således anta en funktion utöver enbart bestraffning eller maktmedel. Den var en del av det kontinuerliga arbetet för den enskilda människan att acceptera den död som omgav henne. Detta är en teoretisk utgångspunkt om den europeiska tidigmoderna människans mentalitet om döden som kommer att tillämpas i denna uppsats.

I det här arbetet tjänar mentalitetshistorien och mikrohistorien som kittet som binder de

---

¹⁴⁹ Lennartsson 1999, 63.

¹⁵⁰ Evans 1996, 18.

¹⁵¹ Evans 1996, 19.

individuella levnadsöden som är föremål för undersökningen till de etablerade normer, värderingar och förändringar som fanns i det svenska rättsystemet på 1600-talet. Från mikrohistorien erhålls tanken att det lilla och det stora existerade i ett samband och ett utbyte som kan studeras med utgångspunkt i det lilla. Från mentalitetshistorien erhålls genom studier av individers agerande och handlingsutrymme en djupare förståelse för de verkligheter som styrde handlandet. Från den historiska antropologin erhålls vikten av ordens betydelse och förmåga till uttryck. Dessutom bidrar antropologin med idén att företeelser som tycks märkliga för forskaren bör förstås via en undersökning av företeelsens kontext. Från den nya kulturhistorien erhålls en misstro mot meta-narrativ, en skepsis gentemot deras relevans, och intresset för den symboliska nivån av handlingar och yttranden. Allt skall komma till nytta för att förstå ett marginellt fenomen som existerade en kort stund i det svenska rättsystemet och drabbade ett antal människor.

5. Material, avgränsningar och utförande

Det källmaterialet som kommer att användas i den här uppsatsen är hämtat ur domböcker från Göta hovrätt samt diverse häradsrätter. Denna typ av källmaterial erbjuder sin beskärda del av betänkligheter. Andersson (G) tar upp att även om domboksmaterialet från häradsrätter låter den nutida läsaren komma dåtidens allmoge nära, särskilt deras vardag, så måste man vara aktsam på grund av hur domböckerna framställdes. De skrevs av en skrivare, som naturligtvis enbart tog upp det han själv ansåg väsentligt. Däremot skulle domen innan den fastställdes först läsas upp på tinget, och det fanns utrymme för åklagare, tilltalade och vittnen att uttrycka sig om de ansåg att förfarandet representerades på ett inkorrekt sätt.¹⁵² Domarna från häradsrätterna var alltså en överenskommelse mellan rätten och parterna i målet om vad som hade skett och vad som varit väsentligt.

Resolutionerna från Göta hovrätt saknar denna överenskommelse mellan överhet och allmoge. Där återges endast en kortfattad sammanfattning av den inkomna domen, och sedan ett beslut av varierande längd och utförlighet. Hovrättens notarie skrev alltså, liksom häradsrättens, bara ned det i målet som ansågs nödvändigt och relevant. I samtliga av de fall som i denna uppsats undersöks har det inneburit att hovrätten enbart har skrivit ner kontentan av domen, medan rättsprocessens själva förfarande har utelämnats. Av detta skäl blir det svårare att dra slutsatser i de fall där häradsrättens protokoll inte har återfunnits.

Just materialet från hovrätten är särskilt relevant då det var där som skenavrättningarna utmättes, varvid det också är där som forskningen tar sin utgångspunkt. Det första steget har

---

¹⁵² Andersson (G) 1998, 47.

därför varit att söka efter skenavrättningar bland Göta hovrätts resolutioner. Skälet till att arbetet är begränsat till en hovrätt är ett utslag av pragmatism. Att resa till de olika arkiv där andra hovrätters dokument och handlingar förvaras har inte varit praktiskt genomförbart. Valet föll på Göta hovrätt på grund av det goda forskningsläget, främst Thunanders avhandling, som erbjuder gott referensmaterial.

I forskningens första steg blir även tidsavgränsningen relevant, och den har två huvudsakliga skäl: För det första kan man av Liliequist erhålla informationen, som tidigare nämnts, att skenavrättningar i allmänhet ska ha varit som vanligast under mitten av 1600-talet.¹⁵³ Detta togs av mig som ett viktigt riktmärke när straffmetoden var så pass ovanligt förekommande. För det andra så handlar det om hur Göta hovrätts volymer är sammansatta. Från det tidiga 1600-talet omfattar volymer generellt ett eller två år. Från 1648 och framåt buntas däremot färre län och fler årgångar ihop i en och samma volym. Sålunda finns volymer som innehåller 1648-1650 och sådana som innehåller 1651-1653. Volymerna därpå innehåller 1654-1664, alltså ett spann på tio år. Av rent praktiska skäl vid forskning i landsarkivet i Vadstena har jag alltså valt att helt titta igenom de två volymserierna som träffar mitten av 1600-talet, och lämna därhän det övriga. Liksom i fallet med andra hovrätter får det övriga 1600-talets skenavrättningar bli föremål för framtida forskning. Dessa avgränsningar i tid och rum illustreras av kartan nedan:

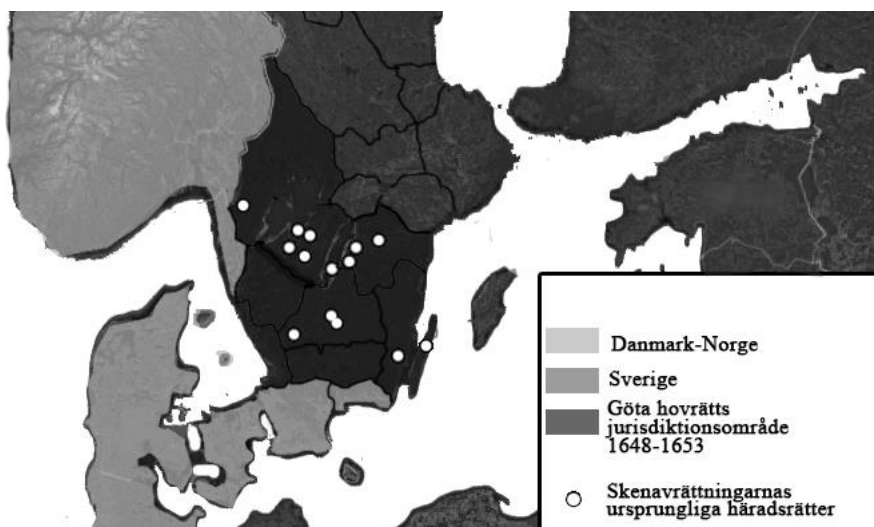

Bild: Karta som illustrerar Göta hovrätts jurisdiktionsområde 1648-1653 och var fallen som ledde till skenavrättningar kom ifrån.

När de aktuella fallen insamlats var det tid att leta efter mer information i hovrätt och underrätt. I detta stadiet var det primära syftet att hitta uppföljning på skenavrättningarna, hur

---

¹⁵³ Liliequist 1992, 96.

fallet avlöpte när straffet verkställdes. En del av dessa uppföljningar har kunnat utvinnas ur häradsrätternas domböcker, andra av hovrättens egna vidare prövningar av fallen. Det sekundära syftet har även varit att försöka hitta de ursprungliga fallen i häradsrättens domböcker, vilka föranledde att ärendet togs upp i hovrätten till att börja med. Skälet till detta är att försöka komma över uppgifter som utelämnats i hovrättens sparsamma återgivning av fallen i fråga.

Det var i detta stadiet som det uppstod betänkliga diskrepanser i vad som stod att finna för de olika fallen. Det är inte alltid som den aktuella domboken funnits bevarad, och i ett fåtal fall har den bevarade volymen även varit mer eller mindre allvarligt skadad. Av dessa skäl får man en gedigen uppfattning av vissa skenavrättningar, medan andra förblir höljda i historiskt dunkel. Hur som haver är den generella principen att i varje rättsfall har, där det är möjligt, det aktuella året samt de närmast kringliggande genomsökts efter det önskvärda materialet. Det är naturligtvis möjligt att rättsfall kan dra ut på tiden innan de prövas igen, men sökandet har begränsats till två år innan och efter fallet togs upp i hovrätten av praktiska skäl. Det har även eftersökts avskrifter av underrättens domar i hovrättens Criminalia-volymer, men utan vidare resultat.

Materialet ska sedan sammanställas och presenteras. Med detta följer direkta observationer av specifika och utmärkande drag i de olika rättsfallen. Därefter tillkommer den renodlade analysen, där fallen ställs i relation till varandra och frågetsällningarna besvaras. I både observationerna och den djupare analysen ska den mentalitetshistoriska ansatsen operationaliseras. Detta innebär metodologiskt dels att observera de direkta ageranden som beskrivs i domboksmaterialet, med vilket man kan utläsa den enskilda människans aktörskap i skenavrättningarna. Dessutom ingår i ansatsen att vara aktsam på rättens ordval. Allt som kan ses är presenterat med domstolens vinkling, särskilt i fallet med hovrättens resolutioner. Värdebeladdade ord och begrepp kommer att beaktas och deras betydelse för de dömandes mentalitet kommer att diskuteras. I både de dömdas och dömandes perspektiv kommer att belysas deras relation till sin samtida verklighet, som i sin tur formade deras mentalitet. Med hjälp av denna ansats ämnar detta arbete bygga upp en förståelse för skenavrättningarna som tortyrmetod.

Vidare är förhoppningen att genom analysen, där vi kan förstå det stora med hjälp av det lilla, sprida ljus över skenavrättningarnas aspekter, såväl ur det folkliga perspektivet som det statliga, såväl det dömda som det dömande. För att bredda perspektivet ytterligare ska därtill resultaten sättas i en internationell kontext med hänvisning till rådande brott, straff, tortyr och rättssystem som förekom vid omkring samma tid i England och de tyska staterna.

6. Skenavrättningar & avrättningar som förhörsmetod mellan 1648-1653

I detta kapitel kommer samtliga fall av skenavrättningar som underställdes Göta hovrätt under perioden 1648-1653 att presenteras. Dessutom kommer i kapitlet att behandlas fall där en faktisk avrättning använts som förhörsmetod för att tvinga fram bekännelser. Skälet till att dessa de-facto avrättningar även tas upp är för att de, trots att de har ett annorlunda syfte ur rättslig synvinkel, har de olika metoderna ändå upplevts detsamma för den dömda. Således kan de ses som besläktade med skenavrättningar, även om de inte är riktigt desamma.

Målen kommer att presenteras tillsammans med observationer av mönster och avvikelser däri. Det kommer således att föras mer kortfattade resonemang i detta avsnitt. De mer djuplodade analyserna utan behandlas istället i avsnitt 7. Målen kommer att presenteras i efter brottsrubricering. För det första kommer avhandlas skenavrättningar där brottet är barnamord, vilket är den enskilt största kategorin med sex faktiska skenavrättningar och ett faktiskt dödsstraff. Den andra kategorin är för dråp och mord, i vilken det återfanns tre skenavrättningar och en de-facto avrättning. Den tredje kategorin behandlar fall av "kätteri," alltså incest, av vilket det fanns en skenavrättning och en de-facto. Slutligen fanns det ett fall, eller två tätt sammanflätade, de-facto skenavrättningar där brotten omfattade både mord och barnamord.

6.1 Skenavrättningar för barnamord

1. Märit Swensdotter

Den 1 juni 1649 inkom till Göta hovrätt en dom ifrån Gudhems häradsting i Västergötland. Den gällde en Märit Swensdotter som bekant sig ha haft sexuellt umgänge med drängen Lars Jönson. Deras förbindelse resulterade i ett barn som hon fött, ensam och "hemligen." Märit uppgav att fostret var dödfött och att hon lagt kroppen på en fårkärra, där det sedan hittats. Häradsrätten i Gudhem dömde henne likväl för fullt barnamord.

De höga herrarna i hovrätten dömde som så, att även om det fanns indicier i fallet som tydde på att det gällde barnamord så var bevisningen inte riktigt klar. Den viktigaste bevisningen saknades, nämligen syndarens egna bekännelse. För att råda bot på denna besvärliga situation och komma till ett friande eller fällande förordades att landshövdingen skulle ta ut Märit på avrättningsplatsen, hon skulle uttryckligen "ställas på bååle." Detta kan vara värt att notera eftersom bålbränning, även för dödsdömda barnamörderskor, i Skandinavien oftast föregicks av en halshuggning. Det har inte kunnat fastställas ett enda fall

under 1600-talet där en människa avrättats med bålet, utan att först halshuggas.¹⁵⁴ Det finns skäl att fundera på huruvida en sådan procedur förstärkte effekten av en skenavrättning eller försvagade den. Å ena sidan kan vetenskapen om att få eller inga människor bränts levande kanske givit Märit en föräning om att något med hennes uppenbara avrättning inte var som det skulle. Å andra sidan kan den rena fasan över ett sådant straff, med konnotationer till skärseld och själva själens förstörelse,¹⁵⁵ mycket väl ha gjort offret mer villig att bekänna vad som helst.

När Märit väl ställts på bålet skulle hon av prästerskap och annat "troget folk" förmanas och lockas att bekänna sanningen. Det man ville att hon skulle bekänna är alltså huruvida fostret verkligen var dött redan under födseln, eller om hon själv bekände sig skyldig till att ha tagit det av daga. Hovrätten beordrade också uttryckligen att Märit inte skulle få veta något annat i förväg än att hon verkligen skulle avrättas. Om hon bekände det aktuella brottet så skulle bålet tändas och Märit brännas som barnamörderska. Om hon däremot framhärdade i sitt nekande, så skulle hon tas av bålet och åter spärras in i häktescell. Därpå skulle Göta hovrätt notifieras om procedurens avlöpande.¹⁵⁶

Märit Swensdotter har eftersökts i Göta hovrätts domar och resolutioner såväl som Gudhems härads domböcker,¹⁵⁷ men ingen information har upphittats. Om Märit var stark nog att neka inför att brännas levande får tills vidare förbli en obesvarad fråga. Det man däremot kan se är att Märits fall är ett typexempel på vad man från rättsligt håll ville att skenavrättningen skulle syfta till. Bekännelsen var så vital för fallet att rätten ville ta till den grövsta psykologiska pressen de kunde uppbåda. Bevisningen i målet är i övrigt inte helt känt, då häradsrättens dom inte har kunnat hittas. Hovrätten uppger inga vidare bevis än att barnliket har hittats. Att den tekniska bevisningen var bristande i ett fall av barnamord är dock inte särskilt överraskande, utan skulle komma att vara normalt fram till 1700-talet.¹⁵⁸

2. Karin Andersdotter

Den 7 eller 8 november 1649 tog sig Göta hovrätt an en dom från Skånings härad i Västergötland över den ogifta pigan Karin Andersdotter. I domen framgick att hennes problem började med att hon hade sexuellt umgänge med den ogifte drängen Bengt Svensson. Under sin graviditet hade Karin hållit sitt tillstånd hemligt och hon födde sitt barn ensam i en förstuga. Därefter ska hon ha burit ut barnet till ett fähus och lagt det i ett av djurens bås.

---

¹⁵⁴ Ambrius 1996, 52.

¹⁵⁵ Thunander 1993, 74.

¹⁵⁶ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 29, Vårsessionen för Skaraborg och Läckö 1649, ärende 1.

¹⁵⁷ Det bör noteras att årsvolymen för 1649 saknas.

¹⁵⁸ Bergenlöv 2004, 361.

Slutligen ska Karin ha gömt barnets kropp med antingen något slags träspån eller möjligen jord.¹⁵⁹ I samma kätte blev kroppen sedan återfunnen och Karin började utredas för barnamord. Trots att Karin nekade och istället hävdade att barnet var dött redan vid födseln dömdes hon av häradsrätten som barnamörderska till döden.

Hovrätten instruerade landshövdingen att låta bygga upp ett bål dit Karin skulle föras ut i tron och övertygelsen att hon skulle dö. Hon skulle därpå manas att bekänna sanningen, vem som skulle få fram beaktelsen framgår ej. Om hon erkände sig skyldig till barnamord så skulle hon omedelbart halshuggas och sedan läggas upp på det väntande bålet. Vid fortsatt nekande så skulle hon föras tillbaka till fängelset och förvaras där till "nästkommande session," och hovrätten ska underrättas därom.¹⁶⁰

Karins vidare öde är inte känt. För Skånings härad finns endast domböcker från 1559, 1608-1610, 1657, samt 1691 och framåt bevarade. Inte heller i Göta hovrätts resolutioner har hon kunnat spåras. Däremot är det inte ett orimligt antagande att tystnaden talar. Hovrätten beordrade uttryckligen att om hon fortsätter neka skulle de underrättas till nästa session, men under nästkommande session fanns det ingen Karin Andersdotter bland hovrättens resolutioner. Troligtvis har hon alltså erkänt och avrättats.

Målet är i det stora hela mycket likt det tidigare behandlade fallet med Märith Swensdotter. Återigen är fadern till barnet en dräng. Vi känner inte Märiths civilstånd eller samhällsklass, men vi vet att Karin var en piga och det är inte otroligt att Märith befann sig i ungefär samma område i den socioekonomiska hierarkin. Det var visserligen en position som var på den lägre delen av samhällsstegen i stort, men sett till lokalsamhället antyder den ändå att personen var i en någorlunda respektabel position. Att vara piga innebar att man var en ung kvinna med fast försörjning, och att man dessutom sannolikt var dotter till en familj som själva brukade jord. De klasskillnaderna som skulle göra livet svårare för pigor och drängar dröjde till på 1800-talet. Både Märith och Karin höll båda sina graviditeter hemliga och födde barnen ensamma i avskildhet. Vittnen har saknats, liksom förefallande teknisk bevisning, varpå beaktelsen blir av yttersta vikt. I båda fallen åberopas halshuggning och bålbränning om de bekänner.

Det bör noteras att det bedrevs en pågående förändring i lagstiftningen mot och den rättsliga hanteringen av barnamord under hela 1600-talet. I början av seklet innebar barnamorden ett problem för den rättsliga verksamheten, eftersom bevisfrågan var så svår. 1643 års lagberedning föreskrev att en kvinna skulle kunna fällas för barnamord om hon så

---

¹⁵⁹ Ordet i resolutionen är "skäfwër," vilket är en alternativ stavning på "skiffer." Detta ska i sin tur, enligt SAOB, ha innehaft båda de ovan nämnda betydelseerna.

¹⁶⁰ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 29, Höstsessionen för Skaraborg 1649, ärende 21.

mycket som yppat fysiska tecken på att ha varit med barn och försökt dölja det, förutsatt att misstanke förelåg. Längre fram under seklet skulle det utfärdas inte mindre än fyra barnamordsplakat, år 1655, 1669, 1681 och 1684. Bergenlöv konstaterar att samtliga av dessa ledde till att beviskraven för att fälla någon för barnamord sänktes.¹⁶¹ Även om frustrationen som det gavs uttryck för i 1643 års lagberedning inte syns ordagrant i hovrättens resolution så är det inte orimligt att den besvärliga bevisföringen ledde till att just barnamord var det vanligaste brottet att skenavrättas för.

Skillnaden i målen ligger just i att hovrätten i Karins fall har krävt att saken ska vara uppföljd till nästa session, trots att domarna vid hovrätten har varit i stort sett desamma. En skillnad finns emellertid i detta avseende. När Karin dömdes var vicepresidenten Carl Christersson Måneskiöld närvarande vid överläggningen, medan Märیت enbart dömdes av assessorer. Thunander beskriver att emedan Göta hovrätts presidenter ofta var ute på andra viktigare uppdrag å kungens vägnar var det ofta vicepresidenterna som förde ordet vid förhandlingar och satte starkare prägel på hovrättens rättspraxis.¹⁶² Det bör emellertid nämnas att, som kan ses av materialet i detta kapitel, det överlag var ovanligt att ge en bestämd tidsfrist åt skenavrättningarna, varför det är än mer intressant att det har skett i just Karins fall. Det är emellertid svårt att avgöra exakt varför, emedan häradsrättens dom inte kunnat återfinnas. Domböckerna för Skånings härad mellan 1610 och 1691 finns inte bevarade, med undantag för 1657, i vilken Karin har eftersökts men inte hittats.

3. Elsa Pedersdotter

Den 20 februari 1652 ställdes den ogifta Elsa inför rätta i Västbo härad. Vi får inte uttryckligen veta hennes yrke men med tanke på att hon var ogift och bodde hos en Jöns i Frostabacka och hans hustru Karin Jonsdotter kan man sluta sig till att hon var tjänstejon där. Förutom "ogift" gav rätten henne epitetet "fängsligh" men går inte in på detaljer i hennes fångenskaps natur. Skälet till att hon ställdes inför rätta var dels att hon har tidigare bekänt hor, dels att hon misstänktes för barnamord. Elsa beskyllde först knekten Israel Larsson för att vara far till barnet.

Emellertid blev detta motbevisat från två håll. För det första inkom Israels stallbroder¹⁶³ Jon Knutsson och gav honom ett alibi, vilket gjorde att Elsa även beskyllde honom för att vara barnets far. För det andra tillstyrkte Israels hustru att emedan han var gammal, 47, och sedan

---

¹⁶¹ Bergenlöv 2004, 249.

¹⁶² Thunander 1993, 30.

¹⁶³ Stallbroder var ett medeltida begrepp som ursprungligen hänvisade till riddare som tjänade samma herre, som hade sina hästar i samma stall. I tidigmodern tid användes begreppet främst om soldater som tjänstgjorde tillsammans.

fem år skadad så att han inte längre förmådde avla barn, måste han varit oskyldig till faderskapet.

Vad gällde barnets död så ville Elsa å sin sida mena att hon under graviditeten blev våldtagen av en Peder Pederson, därför ska fostret ha dött innan det föddes. Den tekniska bevisningen bestod i att pigan Brita Larsdotter, som fann fostret, och länsman Bengt Pederson, som också inspekterat det, inte hittade något tecken på våld på barnets kropp. Den här typen av enbart rudimentära inspektioner av barnets kropp, företrädesvis inte utförd av en medicinskt kunnig, skulle fortgå fram till en kunglig förordning 1779. Då beslutade Gustaf III att skärpa beviskraven för barnamord, så till vida att barnets kropp först behövde undersökas av någon som var medicinskt kunnig och utbildad.¹⁶⁴

Efter en dags betänkande fälldes domen. Elsa dömdes för det första som skyldig till enfalt hor på egen bekännelse, trots att den gifta parten, Israel Larsson, ständigt nekat till brott och att det lika gärna kan ha varit Peder Pederson som hon begått horet med. Dessutom dömdes Elsa till döden som fullkomlig barnamörderska. Inte för att hon ska ha strypt sitt barn, eller dylikt, utan för att hon skylt sin graviditet och fött barnet i hemlighet. Alltså, menade häradsrätten, hade hon försummat alla möjligheter att få hjälp och därmed i vanvård förspillt sitt barns liv.¹⁶⁵

Det vi kan se är att häradsrätten baserade sin dom på det tidigare nämnda förslaget som kommit från lagberedningen 1643. Förslaget räknade upp ett antal konkreta indicier som skulle kunna fälla den misstänkta, inklusive att hon varit tjock och plötsligt blivit smal, samt att hon sökt föda i avskildhet och därmed förhindrat att bli hjälpt av andra människor. Dessutom var det ytterligare skuldbevis om barnets kropp hade gömts. Dessa förslag kodifierades inte i lag förrän Karl X Gustafs barnamordsplakat 1655.¹⁶⁶

Göta hovrätt fick ögonen på fallet bara en vecka senare, den 27 februari 1652. Deras lösning för att tvinga fram sanningen, både om barnamordet samt Elsas eventuella sexuella förbindelser med Israel Larsson och Peder Pederson, var att låta förhöra henne länge och noggrant utan att låta henne veta något annat än att hon snart skulle dö. Om Elsa bekände barnamordet skulle hon avrättas utan vidare förfrågan, om hon nekade skulle hon kåkstrykas¹⁶⁷ och sedan landsförvisas. Om hon återkom inom Sveriges gränser skulle hon dödas. Om det blev aktuellt skulle även Israels och Peders saker prövas i rätten.¹⁶⁸

---

¹⁶⁴ Bergenlöv 2004, 259.

¹⁶⁵SVAR, Västbo häradsrätts arkiv, A I a, vol. 3, bild 202.

¹⁶⁶ Bergenlöv 2004, 248.

¹⁶⁷ Att kåkstrykas innebar att man misshandlades av bödeln, ofta framför tingshusdörren.

¹⁶⁸ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 35, Vintersessionen för Jönköping och Visingsborg 1652, ärende 8.

Här ser vi ett motiv som kommer att dyka upp även i andra skenavrättningar. Nämligen att den nekande istället för att föras tillbaka i fängelse och få sin sak omprövad istället ska landsförvisas. Thunander skriver hur det i praktiken inte fanns någon lagtext som omtalade landsförvisning, med undantag för en förordning från 1615 där Gustaf II Adolf fastslog att den som begick tredje resan enfalt hor skulle landsförvisas på sex år. Däremot blev olika förvisningsstraff, med betydande variation i tid och geografisk omfattning, brukade av hovrätten vid olika förvandlingsstraff. Det vanligaste var att det användes när en dom mildrades men när det mildare straffet inte var tillräckligt hårt. Till exempel kanske inte hovrätten beslutit att omvandla en dödsdom till böter, men där särskilda omständigheter gjorde enbart böter till ett för lindrigt straff.¹⁶⁹ Av vilka skäl man använde straffet vid en misslyckad skenavrättning framgår inte av materialet. Kanske räknade man i hovrätten med att den tilltalade under rättsprocessens gång fått utstå del av sitt straff med att sitta i fängelse, varvid straffet i praktiken ändå blev dubbelt och bara behövde regleras med landsförvisning.

Den 30 mars samma år var åter Elsas ärende på bordet på tinget i Västbo härad. Då kom det en hel uppsättning med "bofasta män" som förde fram en karl som hette Björn Jönson. Det menades nämligen att han dels har gjort Elsas syster Karin med barn två gånger tidigare, samt att han mer nyligen hade umgänge med Elsa och därmed blev en misstänkt kandidat till att vara hennes barnafader. Karin Pedersdotter ska, efter att ha kåkstrukits för sina förra brott, angivit att Elsa och Björn använt en övergiven kvarnkällare som hemlig mötesplats. Till detta nekade först både Elsa och Björn. Då steg häradsfogden fram och sa att han låtit länsman undersöka den angivna källaren. Några dagar innan tinget hade de där hittat benrester efter två de dödade barnen.¹⁷⁰

Därefter inkom en mindre rad vittnen, bland annat Elsas husbonde Jöns, som erkände att de visst hade noterat att Elsa hade varit "tiock såsom med barn." Jöns hade givit henne ledigt från arbetet och vittnena var överens om att hon givit sig av mot "kvarnare." Då föll Elsa och Björn till föga och bekände sin förbindelse. Dock fortsatte de att neka till att Elsas sista, mördade, barn skulle ha varit deras gemensamma.

Efter betänkande av häradsrätten dömdes Björn till döden för blodskam, ett annat ord för kätteri, och hor. Att kätteri var samma sak som incest och att incestbegreppet även innefattade sexuellt umgänge mellan två nära släktingar och en tredje obesläktad part bestämdes vid

---

¹⁶⁹ Thunander 1993, 84.

¹⁷⁰ SVAR, Västbo häradsrätts arkiv, A I a, vol. 3, bild 205.

Västerås riksdag 1528.¹⁷¹ I och med hans dödsdom skickades Björns ärende under hovrätten. Karin dömdes också till döden, eftersom hon tidigare benådats dödsstraff för hor och barnamord och dessutom har förtigit sin vetskap om Björns och Elsas förhållande. Karins faktiska avrättning blev alltså en del av hennes syster Elsas skenavrättning.

Karin avrättades den 30 mars, samma dag som tinget hölls. Häradsrätten noterar att då, efter att ha sett sin syster tagas av daga, föll slutligen Elsa till föga och bekände det begångna barnamordet. Däremot, tvärt emot hovrättens befallning, så togs Elsa i sitt "förra förwar" istället för att kastas upp på det väntande bålet. Kanske hade hon ytterligare detaljer i sin bekännelse som hon ville rannsaka utanför avrättningsplatsen. Häradsrätten noterade dessutom att hon "hafuer inthet at bötha medh," vilket kan betraktas som märkligt då böter aldrig har kommit i fråga vare sig i underrätt eller hovrätt.¹⁷²

Hur det nu var med Elsas vidare fängelsestraff så varade det inte länge. Hon återkom förvisso aldrig i domböckerna igen, men vi erhåller en bekräftelse om hennes öde på nästa ting. Den 22 maj 1652 är det åter dags för ting i Västbo härad. En Knut Andersson kom inför rätten och bad att få utfästa en tolvmannaed för att lösa sig för en anklagelse om kätteri. I kaoset kring målet med Elsa Pedersdotter hade Knut råkat komma i rykte om ett sådant brott, även om källorna tiger om ryktets detaljer. Knut friades förvisso med sin edgång, men det är inte det mest väsentliga. Elsa Pedersdotter beskrivs nämligen som "inhysees, nu justificerat." Vad som skedde får vi kanske aldrig veta, men någon gång mellan skenavrättningen den 30 mars och nästa ting den 22 maj blev hon avrättad.¹⁷³

4. Den ogifta Kirsten

Den 4 mars 1652 fick Göta hovrätt på sitt arbetsbord ett sällsamt formulerad dom från Visingsborgs grevskap på Visingsö i Vättern. Den var enkel, innefattande endast två omnämnda personer, men ingen av dem benämndes med efternamn utan enbart som "Kirsten" och "Hans." Kirsten, en ogift "kona," har bekänt att hon har haft en sexuell förbindelse med en kvartersmästare Hans. Av denna förbindelse blev Kirsten sedan med barn.

Att Kirsten benämns som kona torde inte vara utan betydelse, även om vi olyckligtvis inte vet ifall det är hovrättens epitet eller om de enbart återger hur hon benämndes i underrättens protokoll. Till att börja med benämns hon inte med någon yrkestitel, hon är alltså inte gift och tjänar inte som piga. Det borde i så fall betyda att Kirsten befann sig någonstans vid samhällets botten, kanske utan fast inkomst eller bostad. Begreppet "kona" hade i sig en

---

¹⁷¹ Clementsson 2016, 60.

¹⁷² SVAR, Västbo häradsrätts arkiv, A I a, vol. 3, bild 206.

¹⁷³ SVAR, Västbo häradsrätts arkiv, A I a, vol. 3, bild 208.

mängd betydelser och konnotationer, även om det för det mesta var nedsättande och insinuerade en kvinnas låga sexualmoral. Det kunde användas som hänvisning både till någon som haft sex utanför äktenskapet, i såväl hor som lönskaläge, men även till en prostituerad.¹⁷⁴ Huruvida det rörde sig om hor i detta fall går inte att utläsa, eftersom vi inte får veta kvartersmästare Hans civilstånd. Men om det nu hade varit fallet, att ett fall av enfalt hor förestått, så borde även Hans vara tilltalad i målet vilket han inte är. Alltså kan man utgå ifrån att det är ett ärende av lönskaläge som sedan resulterat i ett barn. Huruvida begreppet "kona" då ska åsyfta att Kirsten varit prostituerad eller bara en kvinna med lösaktigt rykte får vi kanske aldrig veta. Det vi kan utgå ifrån är att hon sågs som en brottsling, inte bara för barnamordet, utan även för att hon strävade utanför den för kvinnor så snävt definierade sexualmoralens väggar.

Hur som haver så hade Kirsten lyckats hålla sin graviditet gömd för alla människor och om natten gått ut ensam och i hemlighet fött ett barn. Hon lade det invid en virkeshög och täckte sedan över dess kropp med jord, där det sedan återfanns. Enligt Kirsten själv ska barnet ha varit dödfött, men likväl dömde häradsstinget henne till döden för fullt barnamord.

Hovrättens lösning på skuldfrågan var att föra Kirsten ur fängelset och av "lärde och trogne män" förmanas att bekänna om hennes barn verkligen varit dödfött, eller om hon själv var skyldig till att ha tagit det av daga. Aldrig skulle hon tro något annat än att hon skulle dö. Vid bekännelse skulle hon avrättas utan vidare förfrågan, om hon fortsatte att neka skulle hon förvisas ur riket. Om hon återkom skulle hon avrättas omedelbart.¹⁷⁵ Här återkommer alltså hovrättens applicering av landsförvisning vid fortsatt nekande. Kirsten har sedan eftersökts men hon återfanns inte i Göta hovrätts protokoll och Visingsborgs domböcker har inte hittats.

I det här fallet ställs vi inför ett ovanligt problem. Nämligen hur borgrätten, alltså adelns privilegier att sätta upp domstolar i privat regi på sina egna domäner, hanterade skenavrättningar. Borgrätter hade existerat sedan tidigare och vid mitten av 1600-talet var de officiellt erkända rättsinstanser. Vidare kom "grevarna och friherrarna att i sina län anses som en *högre instans än underrätterna*, dvs stå över häradsrätten."¹⁷⁶

Kenneth Johansson bedömer, i sin artikel "Herrar och Bönder," att borgrätten var en arena där adeln gjorde en "framstöt" för att hävda sin makt gentemot den äldre häradsrätten. Främst tog sig detta i uttryck med att man i borgrätten gav större plats åt den romerska rättsläran, alltså konceptet att rättskipningen skulle vara mer bunden till lagens och föreskrifternas

---

¹⁷⁴ Bergenlöv 2004, 247.

¹⁷⁵ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 35, Vintersessionen för Jönköping och Visingsborg 1652, ärende 10.

¹⁷⁶ Johansson 1990, 162.

bokstav. I häradsrätterna, jämförelsevis, fortsatte man i större utsträckning att kompromissa mellan att döma efter lagens och bokstav och allmännyttan.¹⁷⁷ Vidare beskrivs hur flertalet av adelsskapen grälade med hovrätten om huruvida de hade rätt att själva döma ut straff för högmålssaker¹⁷⁸ på sina domäner.¹⁷⁹ Men som kan ses av domen har åtminstone greven på Visingsborg, vid tidpunkten Per Brahe d.y., lydigt låtit underställa Kirstins ärende hovrättens granskning. Huruvida Per Brahe använde ett större inslag av romersk rättslära för att hävda sin makt är svårt att säga utan den faktiska domen från borgrätten.

5. Lars Bengtson och Elin Olofsdotter

Den 9 februari 1653 i Norra Møre i Småland kom till tinget adelsmannen Hans Silfverlåås på Törnerum. Han meddelade att när ett av hans frälsehemman nyligen härjades av skogsbrand så upptäcktes en hop små brända ben under resterna av en nedbränd loge. Hans lägger fram en misstanke mot en av sina frälsebönder Lars Bengtson, som ska ha avlat barnet med sin piga Elin Olofsdotter. Föregående år hade Lars nämligen fällts på tinget för lönskaläget med Elin och betalat böter. När det sedan visade sig att Elin blivit med barn hade Lars gett Hans Silfverlåås 15 riksdaler för att han "nu skule slippa." Exakt vad Lars ville slippa framgår inte av domen, men sannolikt är det faderskapet som han var ivrig att tysta ned. Till att börja med accepterade tydligen Hans mutan, men fick kalla fötter när barnkroppen hittades under den nedbrända logen. Lars erbjöd även Hans en silversked senast samma dag som tinget stod för att komma undan, men Hans avböjde. Måhända var Lars in i det sista desperat att hans faderskap till Elins barn inte skulle dryftas på tinget.

Det vi ser i Lars mellanhavanden med sin frälseman Hans är alltså inte ett fall av den tidigare diskuterade borgrätten. Hans var förvisso adlig men var obetitlad, alltså varken friherre eller greve, och det var den betitlade adelns privilegium att upprätta borgrätter.¹⁸⁰ Det Hans gjorde var att ta emot en muta för att hålla ett utomäktenskapligt barn hemligt. Varför Hans valde att göra så uttrycks inte i det rättsliga protokollet. Det som däremot uttrycks, eller snarare inte uttrycks, är rättsens gillande eller ogillande i frågan. Häradsrätten anmärkte inte på Hans tilltag, i hovrättens resolution behandlas det inte över huvudtaget. Hur ska detta tolkas? Ansågs det som naturligt eller i alla fall förståeligt att adelsmän tog emot mutor av sina frälsebönder? Tidigare har omnämnts att skuldfrågan för barnamord var transitiv, gällande i lika hög grad de som vetat om barnamordet men inte ingripit eller låtit sanningen komma i

---

¹⁷⁷ Johansson 1990, 175.

¹⁷⁸ På 1600-talet en benämning på grova typer av brott, som ofta var belagda med dödsstraff.

¹⁷⁹ Johansson 1990, 179.

¹⁸⁰ Johansson 1990, 162.

dager. Hans visste förvisso inte om att det oäkta barnet mördats, men han visste att en av pigorna på hans domäner var gravid. Sålunda är skuldfrågan oklar.

På tinget förklarade Lars denna situation med att samtidigt som ryktet blev uppenbart hade han trolovat sig med sin blivande hustru och önskade bli kvitt det besvärliga lägersmålet innan det blev tid till bröllop. Därefter hade han rymt en tid till Stockholm för att undfly det rättsliga efterspelet. Däremot nekar han stadigt till någon inblandning i barnamordet. Eftersom Elin inte var närvarande vid just detta tingstillfälle sköts saken upp till ett nästa gång.¹⁸¹

Den 21 mars 1653 var det åter ting och dags för rannsaking i ärendet med Lars Bengtson och Elin Olofsdotter, den här gången med båda närvarande. Elin erkände efter en utfrågning att hon och Lars haft sexuellt umgänge under fem års tid och att hon blivit med barn om hösten 1650. Barnet födde hon i ensamhet i en lada. Hon menade att Lars då ska ha kommit in och sett barnet. Hon bad att barnet skulle låtas leva, varpå Lars svarade att "pytt, thet hafwer intet på sigh." Därefter skall Elin ha gått in till sin matmoder och Lars ska ha kvävt ihjäl barnet och lagt dess kropp under golvet i logen. Lars, å sin sida, förnekar all vetskap om barnet och barnafödseln, än mer sin skuld till barnamord.

Häradsnämnden tog saken i beaktande och kom fram till att emedan både Lars och Elin bekände sig skyldiga till enfalt hor, så blev straffet likafullt döden. Det ouppklarade barnamordet sköts alltså diskret åt sidan, Elin och Lars varken värjs eller fälls, och hordomen underställdes hovrättens nådiga resolution.¹⁸²

Hovrätten tog upp fallet den 25, 27 eller 29 oktober 1653.¹⁸³ Deras lösning på skuldfrågan var att instruera att först ta ut Lars på avrättningsplatsen, där han inte skulle få veta annat än att han skulle dö. Där skulle präster och andra goda män förmana honom med största allvar att bekänna sanningen om huruvida han hade skuld i barnets död och huruvida Elin i så fall visste något därom. Om han bekände skuld skulle han avrättas, men om han nekade skulle han helt enkelt ställas åt sidan tills vidare. Därpå skulle man gå in till Elin, som ännu var kvar i fängelset, och berätta för henne att Lars erkänt och avrättats. När detta var klart skulle man i sin tur förmana Elin att bekänna sanningen om sitt barns frånfälle. Bekände hon skulle hon dö. Men om vare sig Lars eller Elin bekände skulle de föras tillbaka till fängelset igen.¹⁸⁴

Lars och Elin har därefter inte kunnat spåras vidare i häradsrättens dombok för de nästkommande åren, däremot har de fått uppföljning i hovrätten. Den 16 februari 1654 var det

---

¹⁸¹ SVAR, Norra Møre häradsrätts arkiv, A I a, vol. 2, bild 240-241.

¹⁸² SVAR, Norra Møre häradsrätts arkiv, A I a, vol. 2, bild 244-245.

¹⁸³ Skälet till att datumet inte säkert kan bestämmas är att det i Criminalia-volymerna ibland sammanställts samtliga resolutioner från närstående mötesdagar i hovrätten. Så är fallet bland annat här.

¹⁸⁴ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 33, Höstsessionen för Kalmar 1653, ärende 8. Märkligt nog säger domen ingenting om huruvida hovrätten ska underrättas i händelse av att Lars och Elin nekar till skuld.

åter dags att dryfta Lars och Elins eventuella skuld till barnamord. Det första vi får veta är att Elin vid något tillfälle, sannolikt i samband med den ordinerade skenavrättningen, har erkänt skuld till barnamordet och därpå avrättats. Däremot löste inte Elins bekännelse Lars från misstanke, då medhjälpare till barnamord betraktades som lika skyldiga som förövaren.¹⁸⁵ Lars fortsatte dock att envist neka att han känt till eller varit i samråd om brottet. Hovrätten bestämde sig helt sonika för att det inte fanns skäl nog att döma Lars till döden, utan nöjde sig med att landsförvisa honom. Om han tog sig inom Sveriges gränser igen skulle han avrättas omedelbart. Däremot skulle landsförvisningen enbart gälla över en 6-årsperiod.¹⁸⁶

Återigen har vi en skenavrättning som slutar i landsförvisning. I de tidigare fallen har däremot landsförvisning kommit ifråga för någon som misstänks för medhjälp till barnamord. De andra fallen har handlat enbart om skuld till barnamord. Det kan tänkas att emedan det inte fanns tydliga föreskrifter för hur landsförvisningen skulle tillämpas kunde den bli väldigt flexibel. En likhet med när häradsrätten utdömde landsförvisning mot Elsa Pedersdotter i fall 3 är att både hon och Lars hade suttit en tid i fångenskap innan deras förvisning blev aktuell. I Elsas fall blev det ju emellertid aldrig relevant men väl för Lars.

Att Lars suttit i fängelse torde inte vara utan betydelse. Åstrand skriver hur inspärning i svenska fängelser på 1500-talet fungerade mer som "fysisk tortyr snarare än regelrätt frihetsberövande." Detta eftersom de levnadsvillkor som fanns i fångcellerna ofta var det som gjorde skadan på brottslingen, inte frihetsberövandet i sig.¹⁸⁷ Mot bakgrund av detta, och vad hovrättens resolution vittnar om, utsattes Lars således inte bara för psykisk tortyr på avrättningsplatsen utan även sedan dess fick utstå rent kroppslig tortyr i fängelse. Den dubbla bestraffningen kan mycket väl ha bidragit till att Lars åtminstone kunde benådas.

6. Ingeborg Jacobsdotter

Vid samma tillfälle satt Göta hovrätts domare med en rannsaking från Dals härad i Östergötland. Det gällde en "kona" Ingeborg Jacobsdotter från Skälsbo som haft en sexuell förbindelse med den ogifte drängen Daniel Svensson. Återigen kan det antas av rätts benämning att Ingeborg tillhörde samhällets bottenskikt med en instabil position. Vi får även veta att fadern till barnet stod över henne, även om han såväl som hon tillhörde de nedre folklagren överlag. Återigen refererar hovrätten till en människa som enbart är misstänkt i nedlåtande ordalag. Kanhända har Ingeborg erhållit epitetet av andra, för barnamordet ovidkommande, händelser som svärtat hennes rykte.

---

¹⁸⁵ Bergenlöv 2004, 256.

¹⁸⁶ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 40, Vintersessionen för Kalmar 1654, ärende 1.

¹⁸⁷ Åstrand 2000, 93.

Av förbindelsen blev Ingeborg gravid och ska i ensamhet och avskildhet fött deras barn hemligen i en hage. Efter födseln ska hon ha lagt barnet i en "mooss tuffua" vari det sedan blivit upphittat. Det förefaller således som om Ingeborg dränkt sitt barn i mossen. På grund av bristfällig bevisning har inte underrätten i Dals härad upplevt sig beredd att fria eller fälla, utan i stället skjutit saken under hovrätten.

Göta hovrätt ordinerade att Ingeborg skulle tas ut på avrättningsplatsen och inget annat erfara än att hon skulle dö. Väl där skulle hon med största flit och allvar av såväl andliga som världsliga representanter manas att bekänna sanningen om barnets död. Vid bekännelse skulle hon straffas med döden utan uppskov. Skulle hon däremot envisas i sin oskuld så skulle hon först kåkstrykas och sedan förvisas ur landet, med halshuggning som omedelbar följd om hon skulle komma inom landets gränser igen.¹⁸⁸

Ingeborgs fall har inte återfunnits i Dals häradsrätts dombok från åren 1652-1654, men det bör nämnas att årgångarna är illa medfarna, ibland med upp till halva sidan förstörd, varvid det finns skäl att misstänka att hennes berättelse fallit offer för tidens tand. Även i hovrättens resolutioner uteblir hon framgent.

7. Johan Jakobsson

Den 2 juni 1651 inkom en dom från Valla härad i Västergötland till Göta hovrätts betänkande och resolution. Den gällde fyra personer, Bengt Olofsson, Jöns Nilsson, Johan Jakobsson och Anders Svensson. De anklagades samfällt, och i olika konstellationer, för att ha stulit till ett stort värde. Johan Jakobsson benämndes som en förrymd soldat, som har tagit tjänst som knekt två gånger och sedan omedelbart rymt från den ena landsorten till den andra, så att han i själva verket inte gjort någon tjänst alls. Bengt, Jöns och Johan benämndes som grova tjuvar och dessutom som "skogsstrykare" och den allmänna opinionen i häradet ville se dem röjda ur vägen. Begreppet skogsstrykare åsyftade att tjuvarna var verksamma i skogen, och ordets andemening var att särskilja förövarna från bygdens anständiga folk genom att uppmärksamma hur de rent geografiskt bedrev sin verksamhet utanför bygdens gränser. Sålunda kunde skogsstrykare framställas som betydligt mer vanartiga än de tjuvar som gjorde sitt värv inom samhället. Anders å andra sidan hade innan detta fall inte associerats med brott över huvudtaget. Som slutkläm ska Johan ha avlat barn med en Ingeborg Svensdotter och hon ska därpå ha fött sitt barn och mördat det. Hon var när domen fälldes benämnd som "förrymd."

Hovrätten beslutade att Jöns, Johan och Bengt skulle hängas utan vidare uppskov. Anders

---

¹⁸⁸ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 34, Höstsessionen för Östergötland 1653, ärende 9.

däremot, eftersom han saknade tidigare brottsliga belastningar, skonades och fick istället ge värdet av det stulna igen, böta det tredubbla och utstå skamstraff i kyrkan. Detta var den vanligaste straffkombinationen för enklare stölder. Dessutom ordinerades att när Johan uppställts på avrättningsplatsen så skulle han tillhållas att bekänna sanningen om Ingeborg, deras relation och vad han vet om det eventuella barnamordet. Därefter skulle det med största flit slås efter Ingeborg så att hon kunde lagföras i god ordning.¹⁸⁹ Hur det blev med den saken är inte känt. Det har letats efter både Johan Jakobsson och Ingeborg Svendsdotter i domboken för Valla härad, alltifrån 1650-1652, men de har inte återfunnits.

Det torde vara uppenbart att anledningen till att Johan skulle förhöras på sitt yttersta inte hade något med hans karriär som brottsling att göra. Faktum är att det kan sägas med säkerhet att i stöldfrågor kom aldrig skenavrättningar i fråga, trots att skuldfrågan och bekännelser borde varit lika viktig där som i andra fall. Det enda andra fallet i denna undersökning där stöld är en relevant del av handlingarna är härvan kring Jon Jonson och Per Clason. Dock finns det skäl att påpeka att det fallet också innehåller både hor, mord och barnamord. Den psykiska tortyren av Johan Jakobsson innan han avrättades motiverades av liknande skäl. Det fanns ett potentiellt barnamord som behövde utredas.

6.2 Skenavrättningar för dråp och mord

8. *Pedher Bryggare och Märít Mårtensdotter*

Den 31 januari 1650 utreddes ett dråp på tinguet för Västra härad i Småland. Offret hette Peder Bengtsson och han ska ha dödats om natten den 6 december 1649. Emellertid hade ingen gärningsman gripits på bar gärning, emedan det hade varit mörkt i huset och alla legat och sovit. Alltså fick det bli rannsaking vid häradsrätten med långdragna förhör och vittnesuppgifter.

På mordnatten fanns i huset, förutom den mördade Peder Bengtsson, Peders fru Karin, deras dotter Kirstin med ett spädbarn, knekthustrun Ingeborg med sitt spädbarn, samt Ingeborgs svägerska Elin. I första hand pekade vittnena ut en "gårdquinna och knekthustru" Märít Mårtensdotter som misstänkt. Hon ska ha varit i stugan under mordnatten med ett "stickeblås"¹⁹⁰ efter att alla gått och lagt sig. Rätten frågade vad Märít gjorde i Peder Bengtssons stuga om natten. Märít svarade att hon bara varit i huset för att förvissa sig om Peder Bengtssons hälsa, då han sedan åtta dagar legat sjuk. Ytterdörren till huset hade varit stängd när hon gått in, men däremot hade ingen stängt den efter henne när hon gått därifrån.

---

¹⁸⁹ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 32, Vårssessionen för Skaraborg och Läckö 1651, ärende 10.

¹⁹⁰ Pinne som stacks in i väggen för att tjäna som belysning.

Vittnena berättade vidare. Någon timme över midnatt, efter att Märit avlägsnat sig, ska Peder Bengtsson ha stigit upp ur sängen och gått ut ur huset ensam. Han var ute helt kort och kom sedan in igen, förföljd av mördaren. Peder Bengtsson frågade vem det var som stigit in, och i detsamma skred mördaren till verket. Med en yxa höggs Peder Bengtsson en gång i bröstet, en gång i buken och tre gånger på var arm uppemot axeln. Slutligen blev Peder även av med ett finger, innan han blev huggen i halsen. Hans inälvor och tarmar var svårt skadade och föll ut på golvet genom såret i hans buk. Kvinnorna i stugan vaknade av tumultet, men eftersom det var en natt i december kunde ingen se något av vad som försiggicks. Ljus tändes, men då var gärningsmannen bortsprungen. Peder lades upp i sängen igen, och man försökte efter bästa förmåga att få tillbaka hans inälvor i hans kropp. Han levde ännu.

Karin och Kirstin ville bege sig ut och leta efter gärningsmannen, men Peder bad dem hållas inne med orden "kanskee han töör hugga ihiel eder medh." Istället väckte man gårdsfolket. Först på plats var gårdskarlen Svensson, som kommit "löpandes till Peder Bengtsson i skiortan och byxorna lijka som elden hade varit löös." Den andra gårdskarlen, Pedher Bryggare, hade däremot inte haft samma brådska. Han ville mena att Peder Bengtsson i sin feberyra huggit sig själv och låg kvar i sin säng. När Peder Bengtsson fick höra att Bryggare sagt detta sade han att "Gudh nåde migh för then karlen, tillförene wille han göra migh till en tiuf för mina egne penningar iagh bånth hafwer och skall betala, och nu sedan göra migh till ogill menniska och säger iagh hafwer huggit mig sielf och komma migh i hästabacken." Om detta vittnade både dottern Kirstin och Ingeborg. Följande morgon, fredagen den 7 december 1649, insomnade Peder Bengtsson av sina sår efter att ha fått ta nattvarden av närvarande präst.

Att Bryggare anklagade Peder Bengtsson för att i sjukdom vilja ta livet av sig var en allvarlig anklagelse. Självmord var en grov dödssynd, för vilken det inte fanns någon förlåtelse. En människa som tagit livet av sig fick således inte begravas i vigd jord,¹⁹¹ därav Peder Bengtssons kommentar om att "komma i hästabacken."

När så förloppet hade klarlagts av vittnesmål frågades om Peder Bengtsson haft några ovänner eller fiender. Då framträdde en Per Thorsson och gick ed på att Peder Bengtsson och Bryggare haft en långtgående dispyt om pengar efter att ha varit på resa till Kalmar för sälja säd. En förlikning hade bestämts men återbetalningen hade uteblivit. Thorsson, som suttit med Peder Bengtsson på hans yttersta, menade därtill att offret själv pekat ut Bryggare som den skyldige innan han dog. Det fanns på 1600-talet en utbredd tro att den som låg för döden alltid

---

¹⁹¹ Ambrius 1996, 80.

talade sanning. Därav fick vittnesmål och bekännelser avlagda på dödsbädden ett stort bevisvärde.¹⁹² Mot bakgrund av de starka vittnesuppgifterna misstänkliggjordes Pedher Bryggare som skyldig till mordet. Märیت Mårtensdotter, då hon syntes till inne i stugan under mordnatten, utpekades som medskyldig.

Bryggare försökte skylla mordet på en Bo i Lindhult, offrets svärfar. Emellertid befann sig varken Bo eller hans fru på tinget. Misstankarna fortsatte att riktas mot Bryggare. Då svarade han att han själv inte varit hemma på mordnatten, utan varit hos en gammal trollgumma vid namn Sissela i Östhult. Pedher hade nämligen fått ett antal klädesplagg stulna och bett om Sisselas hjälp med att få tillbaka dem. Den 12 januari ska sedan Sissela ha syntes vid Peder Bengtssons hus. Peder Bengtssons änka och dotter uppgav att de densamma dag hittade en trollknut vid ladugårdsdörren, varpå ett av fåren stapplat genom dörren, spottat blod och sedan dött. Änkan Karin tog då trollknuten mellan två vedträn, bar det in till elden i huset och slängde den däri. Därefter ska hon ha fallit sjuk ner i sängen, och trots prästers förmaningar och "goda ordh" hade det tagit två veckor innan hon var på benen igen. Det är oklart varför häradsrätten har ansett det nödvändigt att anteckna denna anekdot.

Häradsrätten dömde att eftersom ingen klarhet kunde fastställas i saken skulle ärendet tills vidare skjutas upp och både Bryggare och Märیت skulle tills vidare hållas i fängsligt förvar.¹⁹³

Saken togs åter upp på tinget den 19 april 1650. Sedan det förra tillfället hade det ryktet spridit sig att Märیت skulle ha konspirerat tillsammans med Bryggare om att mörda Peder Bengtsson för ekonomisk vinning. Av detta tillströmmade en mängd mer eller mindre vidkommande vittnesmål som bollade anklagelser och uppgifter fram och tillbaka, medan saken förnekades av Bryggare. Varken han eller Märیت erkände någon skuld till dråpet och inga andra misstänkta fanns. Häradsrätten såg sig tvungen att skicka saken till Göta hovrätts resolution och vidare förklaring, då de själva inte kunde komma överens om hur de skulle döma.¹⁹⁴

Hovrättens tog sig an fallet den 9 maj samma år. Deras lösning på problemet var att föra ut Märیت på avrättningsplatsen, och varken låta henne eller Pedher tro något annat än att de snart ska dö. Märیت skulle utsättas för intensiva övertalningsförsök, från det att hon tas ut ur fängelset tills hennes huvud läggs ned på stupstocken, av närvarande präster att bekänna sanningen om dråpet. Denna bekännelse skulle antecknas och sändas in till hovrätten. Om hon bekände skulle hon dödas omedelbart och hennes kropp brännas på bål. Kunde hon inte

---

¹⁹² Thunander 1993, 99.

¹⁹³ SVAR, Västra häradsrätts arkiv, A I, vol. 2, bild 277-280.

¹⁹⁴ SVAR, Västra häradsrätts arkiv, A I, vol. 2, bild 282-283.

förmås sålunda skulle hon återinföras i fängelset och hon såväl som Pedher Bryggare ställas inför vidare resolution.¹⁹⁵

Förfarandet som därvid skedde i underrätten är inte känt, därom tiger domboken för Västra härad. Däremot får vi i eftervärlden en uppfattning om vad som hände genom hovrättens nya prövning av fallet. Den 28 september 1650 var ärendet åter uppe på de höga herrarnas bord i Göta hovrätt. De hade fått in sen skrivelse från Västra härad om att Märیت inte förmåtts bekänna, vare sig av "präster eller någon." Istället hade hon "ideligen och stadigt nedh på stocken så väl som tillförene" nekat till all inblandning i mordet på Peder Bengtsson. Hovrätten skrev med viss resignation att en sådan här mörk sak inte kan utredas vidare, och eventuella skuld och straff skulle uttryckligen lämnas i Guds händer. Som slutkläm läxade hovrättens domare också upp prästerna för att ha antecknat bekännelsen slarvigt, och därtill skickat in dem på alltför sprött papper.¹⁹⁶

Pedher Bryggare återkom i häradsrättens dombok en gång till efter denna händelse. Året var 1651, emellertid kan datumet inte fastställas emedan årgången är svårt skadad. Tinget skedde dock innan 6 juni. Pedher Bryggare försökte där skylla ifrån sig skulden för dråpet på Peder Bengtsson på en tredje, tidigare icke nämnd, part vid namn Sven Nobbe. Sven Nobbe nekade emellertid till anklagelsen och häradsrätten hänvisar till hovrättens resolution, och menade att inget vidare ska göras i saken "intill gudh tänkias låta sanningen vidare komma i dagsliusett."¹⁹⁷ Pedhers försök att skylla ifrån sig föll således på döva öron. Märیت nämns inte i texten över huvudtaget, men av hovrättens resolution kan man utgå ifrån att hon frikänts från brottet.

Det finns skäl att reflektera över behandlingen av detta mål, eftersom det avviker från den vanligaste omständigheten som leder till skenavrättning. Det finns nämligen gott om vittnesmål till brottet, det var ingenting som genomfördes i avskildhet. Det generella beviskravet var två överensstämmande vittnen till brottet för en fällande dom.¹⁹⁸ Ändå tvekade hovrätten och dömde istället till skenavrättning. Kanske handlade det om att inget vittne var alldeles säkert på att den sett Pedher Bryggare utföra dådet. I mörkret kunde bara indicier riktas mot honom, såsom att ljudet av gärningsmannens skor på golvet låtit som Pedher Bryggares skor.¹⁹⁹ Ett annat skäl kan vara att vittnesuppgifter stred mot varandra.

---

¹⁹⁵ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 27, Vårsessionen för Jönköping och Visingsborg 1650, ärende 19.

¹⁹⁶ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 27, Höstsessionen för Jönköping och Visingsborg 1650, ärende 2.

¹⁹⁷ SVAR, Västra häradsrätts arkiv, A I, vol. 2, bild 301.

¹⁹⁸ Sundin 1992, 79.

¹⁹⁹ SVAR, Västra häradsrätts arkiv, A I, vol. 2, bild 278.

Pedher Bryggare hade betett sig märkligt, men å andra sidan ska offrets sår ha antytt att gärningsmannen ska ha varit "lätthänt," varpå Märit misstänkliggjordes.²⁰⁰

9. Lucas Håkansson, hans hustru Karin och svägerska Elin

Den 29 oktober 1650 satt Göta hovrätt med en dom från Lysings häradsrätt i Östergötland över tre personer: Lucas Håkansson, hans hustru Karin och hennes syster Elin. Det gällde ett mord. Lucas står anklagad för att ha slagit ihjäl sin brors hustru Anna Martinsdotter. Hennes kropp hittades i en källa. Exakt hur häradsrätten gick tillväga med bevisningen framgår ej, men Lucas har i vart fall inte frikänts utan dömts som skyldig till mordet. Karin och Elin misstänks som medskyldiga, emedan de ska ha haft kunskap om att mordet utförts och ska ha varit i samråd med Lucas om dådet.

Domen blev som följer: Landshövdingen skulle välja ut en betrodd man, som skulle ombesörja att de tre anklagade personerna sattes i skilda fängelseceller och meddelas att döden väntar dem. En av dem, det specificeras inte vem, skulle sedan utföras till avrättningsplatsen medan de andra två skulle sitta kvar i sina celler. När den tilltalade utfördes skulle de två som satt kvar sägas att den utförda hade erkänt brottet och att det så blivit deras tur till rättrogen rannsaking. Om de inte kunde bevekas till bekännelse skulle alla sättas i fängelset igen och hovrätten aviseras därom. Bekände sig alla vara skyldiga och medskyldiga skulle de avrättas utan vidare uppskov. Bekände sig endera parter skyldig och "dee andra derom wettskap hafwa" skulle hovrätten notifieras omedelbart.²⁰¹

En av de saker som särskiljer fallet med Lucas, Karin och Elin är att det, till skillnad från de flesta andra mål där skenavrättningar varit aktuellt, inte enbart är en fråga om att bekänna skuld till brott utan även handlar om att bekänna sin medskyldighet om brottet.

Uppföljning i häradsrätten uteblir i detta fall, då varenda årgång av Lysings härads domböcker mellan 1607 och 1659 har gått förlorade. Däremot dyker turligt nog fallet åter upp i hovrättens resolutioner. De förtäljer nämligen att den 14 juni 1651 var det dags för Lucas, Karins och Elins sak att behandlas ännu en gång. Vi får därmed veta att Lucas då han ställdes inför sin avrättning inte bara vägrade att vidare bekänna sanningen, utan även dristade sig till att nedkalla en förbannelse över domarna i såväl underrätt som hovrätt för att de dömt honom till sådant straff. Med detta kom alltså hela ärendet av sig och bollades tillbaka till hovrätten.

Hovrättens mening var att eftersom Lucas visat sig dels vara en trotsig man, dels har åberopat Guds namn för att förbanna sina domare och därmed spottar på världslig såväl som

---

²⁰⁰ SVAR, Västra häradsrätts arkiv, A I, vol. 2, bild 278.

²⁰¹ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 31, Höstsessionen för Östergötland 1650, ärende 19.

gudomlig rättvisa, är hos honom "ingen bättring att förmodha." I förbigående nämndes dessutom att Lucas ofta har undvikit att bevista gudstjänster och hellre befunnit sig "dher syndh och ogudaktigheet föröwfas." Av dessa skäl dömde man Lucas till döden, trots att han formellt inte avlagt en bekännelse. Man förordade också att man inför denna Lucas avrättning skulle han tillhållas att bekänna sanningen om huruvida Karin och Elin kände till det begångna mordet. Om han skulle bekänna att så var fallet ska alla tre avrättas, om han skulle fortsätta att neka ska kvinnorna sättas fria "till dhess Gudh denna sak annorledes wijdare tänkas uppenbara."²⁰² Hur saken slutligen avlöpte är inte känt. Som tidigare nämnts är den relevanta häradsrättens domböcker för tiden förlorade, och inte heller i hovrätten dyker målet upp den närmaste säsongen.

Lucas dom avgjordes av religionens och moralens roll i 1600-talets rättsprinciper. Liliequist beskriver hur den tidigmoderna kungamakten legitimerade sig med Gud som hjälp, vilket fick till följd att lagstiftningen teokratiserades. Som logisk konsekvens antog också brotten en karaktär av synd, särskilt sedlighetsbrotten.²⁰³ Men i Lucas fall, trots att han ska ha begått ett allvarligt brott och brutit mot Guds bud om att inte dräpa, så var det inte det syndiga i hans brott som fick honom fälld. Istället så var det hans syndiga karaktär som förmådde hovrätten att fastställa hans dödsdom. På det viset är han ovanlig, i det att hans leverne övervägde både vittnesbevisning och hans egna nekande till brott. Med tanke på vad vi vet om hur han ställde sig inför sin skenavrättning kan man gott fundera på hur mycket prästerna kunde mana honom till ånger och syndernas förlåtelse när hans verkliga avrättning förestod. Sannolikt var Lucas nekande inte önskvärt vare sig för rätten eller menigheten. Ur rättens synvinkel avrättades en man trots att det viktigaste enskilda beviset saknades, och ur allmogens perspektiv skickades en oförlåten syndare i det eviga fördärvet. Å andra sidan fanns det kanske skäl för båda parter att vara nöjda, då en illa ansedd person blivit röjd ur vägen.

10. Anders Jonsson och hans moder Kirstin

Den 14 juni 1652 stod Anders Jonsson, hans hustru Maria Larsdotter och hans mor Kirstin inför rätta i Gullbergs härad i Östergötland. Det gällde i första hand Maria, som anklagats för att ha mördat en gammal kvinna som också hette Kirstin. Maria bekände att hon lett ut den gamla gumman till en hage, där hon först fällt gumman till marken, sedan tagit hennes käpp och slagit henne i huvudet och på händerna. Sen hade hon gått till verket med en kniv, och

---

²⁰² VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 34, Vårsessionen för Östergötland 1651, ärende 35.

²⁰³ Liliequist 1992, 89.

först skurit Kirstin i kindbenet och sist i strupen. Enligt Marias egen bekännelse ska sedan hennes man Anders Jonsson och hans moder ha varit henne till hjälp med att gömma kroppen. Dessutom ska Anders ha stulit den gamla gummans nycklar. Denna berättelse och vittnesbörd höll Maria fast vid in i sin egen avrättning. Anders och hans mor Kirstin däremot nekade till inblandning i dådet. Även om de inte blev dömda valde häradsrätten att hålla dem bakom lås och bom för att invänta hovrättens resolution.²⁰⁴

När Göta hovrätt prövade saken den 17 september 1652 var de av meningen att saken var långt ifrån klar, även om Marias yttersta bekännelse hade en viss tyngd. För att få Anders och Kirstin att bekänna sanningen orderades att landshövdingen till att börja med inte skulle låta någon levande människa veta av hovrättens dom. Sedan skulle en dag schemaläggas där Anders och Kirstin ska avrättas. För det tredje skulle innan den avsatta tiden de anklagade av präster förmanas, både tillsammans och enskilt, att bekänna sanningen om deras vetskap och eventuella inblandning i mordet på den gamla Kirstin. Varken prästerna eller Anders och Kirstin skulle veta något annat än att dödsstraffet skulle verkställas. Prästerna skulle dessutom påminna de båda om Marias yttersta bekännelse under förhören.

Att Anders och Kirstin inte skulle veta något annat än att de skulle dö var inget märkligt, det var ju liksom hela skenavrättningens idé. Men här får vi veta att även prästerna skulle hållas ovetande om deras faktiska straff. Trots att de var en del av den svenska statsapparaten skulle skenavrättningen hemlighållas även för dem. Endast landshövdingen skulle ha vetskap om skenavrättningen. Skälet till detta hade kanske att göra med brottets koppling till synd, vilket enligt den protestantiska trosuppfattningen bara kunde gottgöras med uppriktig och personlig gudstro och ånger. Att landshövdingen skulle låtsas som om det faktiskt var en avrättning som skulle ske fick färre andliga konsekvenser än om prästerna gjorde det. Även den sanna bebyggelsen hade djupt laddade andliga konnotationer. Det var skillnaden mellan att skicka en människa till himmelen eller skärselden.²⁰⁵

När detta väl var gjort skulle först Kirstin föras ut på avrättningsplatsen och där manas en sista gång till bekännelse. Bekände hon så skulle Anders också framföras och åhöra hennes bekännelse, varefter hon skulle avrättas utan vidare förfrågan. Sedan skulle samma fråga ställas till Anders. Om han då bekände sin delskuld i mordet skulle även han avrättas utan vidare förfrågan. Om ingendera kunde manas till bekännelse skulle de förvisas ur riket och straffas med döden om de återvände.²⁰⁶ Enligt tidens logik kan man mycket väl ha resonerat

---

²⁰⁴ SVAR, Gullbergs häradsrätts arkiv, A I a, vol. 1, bild 416-417.

²⁰⁵ Liliequist 1992, 96.

²⁰⁶ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 34, Höstsessionen för Östergötland 1653, ärende 8.

så att om prästerna på ett sätt behövde dela lite av den anklagades dödsångest för att genomföra den renande handlingen att locka fram bekännelsen.

Det har sökts i Gullbergs häradsrätts dombok efter Anders och Kirstin till och med 1656, men inte ett spår har hittats. Även hovrättens protokoll från de nästkommande två säsongerna tigger i frågan.

Det finns uppenbara paralleller med Lucas, hans hustru och svägerska i fall 9. I båda fall gäller det ett mord som utförts av en part, där ytterligare två är misstänkta medhjälpare, och i båda fallen ska den skyldiga partens avrättning användas för att locka fram bekännelser ur de misstänkta medskyldiga. Skillnaden var att den skyldiga parten i det ena fallet, Lucas, gick till döden obekänd och utan syndernas förlåtelse. Maria manades i förhör till fullständig bekännelse av brott och skickades således till saligheten.

Skillnadens betydelse för de misstänkta medskyldiga är dock svår att tyda. Anders och Kirstin är de som ställs inför landsförvisning om de fortsätter neka, medan Karin och Elin endast möter det vaga hotet om att föras tillbaka till fängelset. Sannolikt beror diskrepansen på att Maria på sitt yttersta angav sina medhjälpare i sin bekännelse medan Lucas teg. Tyngden av den yttersta bekännelsen, avlagd i dödsångest, förefaller ha haft avgörande inverkan även på andra anklagade.

11. Nils Andersson

Den 25 juni 1649 kom det in en dom till Göta hovrätt från Vedbo häradsting, som låg i Värmlands län och därmed lydde under Göta hovrätts jurisdiktion.²⁰⁷ Det gällde en Nils Andersson som var tjänare till ryttmästaren Gustaf Stake. Nils anklagades för att om natten, på Stakes sätesgård, ha mördat en tjänare till en annan ryttmästare, Erik Knutsson, som upphittats mördad vid fähuset. Nils nekade till brott. Däremot hade han teknisk bevisning emot sig, i synnerhet vittnen som ska ha hjälpt honom att bära den döda kroppen till fäbron där den senare hittades. Dessa vittnen var för övrigt frisagda från skuld av häradsrätten.

Hovrätten ville ha det så att eftersom det dels förekommit träta och ovänskap mellan Nils och Erik, dels fanns två goda vittnen, så skulle Nils dömas till döden för mordet på Erik Knutsson. Men det fanns en detalj som skulle klargöras först. På avrättningsplatsen skulle Nils utföras och uppmanas att bekänna sin sanna skuld. Om han gjorde han det så skulle han steglas. Om han skulle nekat så skulle han sonika halshuggits med yxa. Hans bekännelse skulle därtill nedtecknats och skickats in till hovrätten.²⁰⁸ Huruvida han bekände det eller inte

---

²⁰⁷ Göta hovrätt, Historia. <http://www.gotahovratt.se/Om-Gota-hovratt/Historia/>. [Avläst 2019-05-05].

²⁰⁸ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 30, Vårssessionen för Värmland 1649, ärende 17.

är okänt, eftersom domböckerna för Vedbo dessa år är förlorade. Han har inte heller hittats i Göta hovrätts protokoll efter detta tillfälle.

Det finns en detalj i Nils fall som är värd att anmärka på. Det är nämligen unikt i jämförelse med andra undersökta fall där dödsstraff användes som förhörsmetod. Det handlade nämligen inte om någon annan inblandads skuld än hans egen. I de andra tre fallen under denna kategori var det en fråga om att använda bekännelsen som grund för att pröva andra misstänkta brottslingar. I Nils fall gällde hans bekännelse enbart skillnaden mellan stegling eller vanlig avrättning. Stegling var ett dödsstraff som gick ut på att skymfa gärningsmannens kropp, bland annat så att den blev omöjlig att ge en fullvärdig begravning.²⁰⁹ Intressant nog förefaller det som om dessa andliga dimensioner av steglingsstraffet inte ha förekommit i de tyska staterna, där straffet enbart hade verkan som avskräckning eller för att demonstrerar överhetens och menighetens avsky mot brottslingen.²¹⁰ Det var sålunda en situation där det, för Nils del, gällde dels att rädda sin kropp från att vanäras och sin själ från att plågas i livet efter detta. Men huruvida detta hot fungerade är alltså okänt.

6.3 Skenavrättningar för incest

12. Anders Månsson

Den 12 juli 1649 ställdes Maria Mickelsdotter inför tingsrätten för Norra motet på Öland. Hon benämns av häradsrätten som "löskekona," ett begrepp som antyder dels att hon inte har varken familj eller anställning dels hennes sexuella lösaktighet. Skälet var emellertid inte hennes syndiga verksamhet som sådan, utan för att hon anklagats av länsman Hans Hansson för kätteri. Mer konkret gäller det att hon legat först med en man, Måns i Kvistorp, och sedan hans son Anders Månsson. Maria bekände dådet, och att hon vid tillfället haft vetskap om släktskapet mellan de två männen. Anders däremot nekar till kännedom om sin faders förbindelse med Maria då han själv hade sexuellt umgänge med henne. Fadern Måns hade hunnit dö innan saken togs upp på tinget. Med detta remitterades saken till hovrätten, dels för att fastställa Marias dödsdom men också för vägledning om vad som skulle ske med Anders Månsson.²¹¹

Personuppgifter är något som saknas i domboksmaterialet. Däremot kan vi bilda oss en uppfattning om den verklighet som formade parterna i detta mål. Anders far Måns bodde som

---

²⁰⁹ Thunander 1993, 74.

²¹⁰ Evans 1996, 89.

²¹¹ Landin 1967, 69.

sagt i Kvistorp. Kvistorp var en by i Långlöt socken i Slättbo härad på Öland. Enligt hemsidan Bygdeband, som drivs av Sveriges hembygdsförbund, var Kvistorp den minsta byn i Långlöt socken och bestod av en enda gård. Soldatsläkten Rosengård ska ha bebott gården efter Skånska kriget, men vem som ägde platsen innan dess återges ej.²¹² I Abraham Ahlqvists *Ölands historia och beskrifning* från 1825 får vi veta att Kvistorp under början av 1800-talet var god för 5/8 mantal.²¹³ Ett mantal var värdet av en gård som beräknades kunna försörja en familj. Socknens största by, själva Långlöt, bestod jämförelsevis av 7 och 7/8 mantal. Om förutsättningarna var i detsamma på 1600-talet innebar det att Måns och Anders levde av en gård som inte kunde försörja dem. Huruvida Maria bodde i samma by vet vi inte, men att hon benämndes "löskekona" antydde att hon saknade fast bostad. Kontentan blir att dessa människor alla rörde sig i samhällets yttre marginaler. Bygdeband återger att orten ska ha varit en jaktmark på slutet av 1600-talet. Kanske Måns och Anders fick livnära sig bäst de kunde på vad skogsområdet kunde erbjuda, då inte åkermarken räckte till för försörjningen.

Anders och Marias sak togs upp i Göta hovrätt den 17 september samma år. Där fastställdes Marias dödsdom och att hon skulle brännas på bål utan vidare förfrågan. Innan dess skulle emellertid både hon och Anders utföras på avrättningsplatsen och där av församlade präster förmanas att bekänna sanningen. Om Anders bekänner att han vetat om sin faders umgänge med Maria skulle han "brännas samman med kietterskan," om han fortsätter neka ska han föras i fängelse igen och hovrätten noteras. Maria ska avrättas hur som haver.

Det som bör noteras som märkvärdigt är att Maria ska utfrågas tillsammans med Anders, uttryckligen "han så wäll som hon aff presterna medh flijt tillhålles att bekenna sanningen." Man kan ställa sig frågan varför det är av nöden att utfråga Maria när hennes skuld redan är avgjord, och det borde vara Anders bekännelse och skuld som efterfrågas. Det är ju trots allt skälet till att skenavrättningen ska äga rum.²¹⁴

Ingen uppföljning på Anders och Maria har kunnat spåras i underrätten, då de aktuella domböckerna för Norra motet har gått förlorade. Landins noteringar är allt vi har. Däremot kan Anders och Marias öde spåras vidare i hovrättens resolutioner. Den 29 januari 1650 var ärendet åter uppe på Göta hovrätts bord. Där återges att Maria på sitt yttersta bekände sitt kätteri fullt ut och därefter avrättades. Anders var närvarande och åsåg händelseförloppet på avrättningsplatsen. Säkert var verkställandet av Marias straff en effektiv signalering att hans egen avrättning snart skulle komma. Men när Maria skulle mista livet så frisade hon Anders

---

²¹² Bygdeband, Kvistorp. Tillgänglig: <http://www.bygdeband.se/plats/60916/sverige/kalmar-lan/borgholm/langlot/kvistorp> [Avläst: 2019-06-02].

²¹³ Ahlqvist 1825, 234.

²¹⁴ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 28, Höstsessionen för Kalmar 1649, ärende 5.

från skuld. Han ska, enligt hennes nya bekännelse, ha varit helt ovetande om hennes tidigare förbindelse med hans far under deras sexuella kontakt. Kanske var det just denna eventualitet, som var skälet till att hovrättens beordrade att även Maria skulle förhöras på sitt yttersta, även om hennes dödsdom redan var fastställd. Det handlade inte om att lösa hennes egen skuldfråga, utan Anders.

Efter att Maria avrättats tog hovrätten i sitt betänkande upp tre punkter för att avgöra Anders öde. För det första att Anders redan "lenge pliktat i fengelse." För det andra det faktum att han befunnit sig på avrättningsplatsen och "således waret i dödhens ångest." För det tredje att han frikänts från skuld av Maria, som själv stod inför sin hädanfärd. Hovrätten beslutar att "dherföre blifwer Anders Månson för wijdare åtaal i denna saak aldeles frij och otilltaladh."²¹⁵

En sak är värd att anmärka på i hovrättens slutgiltiga dom över Anders. Det är nämligen så nära hovrätten kommer till att medge att skenavrättningens syfte är att utöva mental tortyr. Att Anders ska ha drabbats av dödsångest var ett av skälen till att hovrätten ansåg skenavrättningen utförd. Detta är troligtvis så nära man kan komma en uppriktig medgivande från rättens sida att det de brukar faktiskt är tortyr. Språkbruket stämmer överens med de omskrivningar som genomsyrade den svenska diskursen om rättslig tortyr, såsom tendensen att använda "ett uttryck som inte beskrev själva handlingen utan som tog fasta på dess effekt."²¹⁶ Dessutom är Anders fall ett exempel på hur fängelsestraff fungerade som en förmildrande omständighet. Detta torde vara relaterat till principen om fängelsestraff som kroppsstraff lika mycket som frihetsberövning, vilket Åstrand anför och som diskuterades i samband med Lars Bengtsons landsförvisning i fall 5.

13. Elin Nilsson

Den 14 juni 1648 på tinget för Västra härad kom det fram en kvinna med ett barn på armen. Hon hette Elin Nilsson och av det lilla eftervärlden får veta framgår att hon var gift med en Herman Månson som rest iväg sju år tidigare och låtit skriva ut sig som soldat av en Måns Bengtson i Norrvidinge härad i södra Småland. Elin var alltså sannolikt en av de knektänkor som var vanliga i 1600-talets Sverige.

Elin bekände att det barnet hon bar på var resultatet av en sexuell kontakt med en annan man, en förrymd soldat vid namn Peder Pederson. Hon hade tidigare beskyllt sitt syskonbarn, Eringisle Gunnarson, för att ha varit far till barnet men det framkom att den anklagelsen hade

---

²¹⁵ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 28, Vintersessionen för Kalmar 1650, ärende 19.

²¹⁶ Åstrand 2000, 92.

mer att göra med att Eringisle hade lovat Elins mor en ko vilket hon också fick. Därpå ska Eringisle i sin tur lovat även Elin en ko, men inte givit den henne. Så hade ryktet kommit ut på bygden att Elin och Eringisle avlat ett oäkta barn tillsammans.

Det vi ser i målet med Elin Nilsson är alltså ett brott som egentligen är vardaglig och enkel (dubbelt hor), men som kommer att göras mer komplicerat av ryktesspridning. Liliequist skriver, angående ryktets betydelse för åtal om tidelag, att ett rykte ofta nådde myndighetspersoner efter att ha gått endast en kort tid.²¹⁷ Dessutom menar Liliequist att ryktesspridningen kan ses som ett sätt för allmogen att ta ställning gentemot en viss person. Att sprida ett rykte om någon var att ge ryktet legitimitet och därmed visa sitt ogillande av den som ryktet handlade om. Därav blev det också viktigt för lokala ämbetspersoner att vara lyhörda för de rykten som gick på bygden. Det handlade inte bara om att de själva skulle göra bedömningar om ryktets trovärdighet, utan även att de skulle ha vetskap om lokalbefolkningens inställning.²¹⁸

Andersson (H) tar upp ett exempel från 1600-talets Stockholm där en kvinna efter att ha kommit i rykte om sexuell lösaktighet, enbart baserat på löst tal och skryt av två pojkar. Hon blev tvungen att försöka få ihop tolv goda kvinnor att för att bevisa sin oskuld, men kvinnan valde att fly landet.²¹⁹ Ryktesspridning hade alltså högst påtagliga juridiska konsekvenser, och man bör utgå ifrån att de som spred ryktena också i någon mån var medvetna om det. Att ryktet har spridits via lokalbefolkningen och sedan uppfattats av nämndemännen kan således ses som ett ställningstagande. Men vilket ställningstagande? Sannolikt var det kopplat till den allmänt rådande uppfattningen om god sedlighet, rädsla för Guds vrede och liknande föreställningar.

Hur som haver så förnekade både Eringisle och Elin ryktet. För att stärka deras argument inkom Eringisles hustru och vittnade om att hennes man var impotent, "inte kvinnoför" som det benämndes i häradsrättens protokoll. Hon berättade att de varit gifta i sex år utan att få några barn. Således kunde han inte varit far till Elins barn.

Därpå berättade Elin om hur hon varit i Kronobergs län och där träffat ovan nämnde Peder Pederson, som vid tillfället hade sagt sig inte längre tåla sin hustru och istället ville rymma med Elin. Så inleddes en kort romans efter vilken Elin blev med barn. Häradsrätten kände sig emellertid tålmodig nog att skjuta upp saken till nästa ting, så att Peder Pederson kunde

---

²¹⁷ Liliequist 1992, 39.

²¹⁸ Liliequist 1992, 40.

²¹⁹ Andersson (H) 1998, 124.

ställas till svars för anklagelsen om hor innan de fällde en dom över Elin.²²⁰

Den 1 oktober var saken åter uppe för häradstingets betänkande och då tog Elin omedelbart tillbaka sin beskyllning av Peder Pederson och anklagade åter Eringisle för att vara far till hennes barn. Elin åberopade ett vittne, hennes svåger Peder Torson, som under ed svor på att Elin under vintern 1648 kommit till honom och rådfrågat om hur hon kunde skylla Eringisles faderskap på en Peder Pederson. Eringisle fortsatte stadigt att neka och hans hustru, benämnd Karin, fortsatte att lägga fram argumentet att Eringisle inte var kvinnoför. Varför Elin åter tog upp anklagelsen mot Eringisle är inte känt, men det är möjligt att det har att göra med anklagelsens roll i hederskulturen. Andersson (H) skriver att "genom att beivra en anklagelse var det möjligt att upprätta sin ära [...] om man gjort sig skyldig till något vanhedrande."²²¹ Gissningsvis har något skett emellan tingen, som inte materialet förtäljer om, där hennes anklagelse mot Peder Pederson blivit omöjlig och då är det bättre att ha en anklagelse än ingen. Här ser vi alltså konkreta exempel på hur rätten användes som en social arena, enligt Österbergs modell.

Tinget tog saken i betänkande och beslutade att emedan bevisningen var oklar och den egna bekännelsen saknades kunde de inte med gått samvete fälla Elin och Eringisle för skyldskap. Däremot dömde de Elin till döden på egen bekännelse för dubbelt hor.²²² Alltså hamnade ärendet i hovrätten.

Göta hovrätt tog upp fallet bara någon vecka senare. De beslutade att Elin, efter sin egen bekännelse, inte kunde benådas utan skulle avrättas för det dubbla horet, just som häradsrätten hade dömt. Däremot stod de och vägde angående bevisen och indicierna mot Eringisle Gunnarson. De beslutade därför att när Elin skulle dö så skulle hon av församlade präster flitigt förmanas att bekänna sanningen därom. Baserat på Elins bekännelse skulle Eringisle sedan antingen frias eller fällas för skyldskapen. Slutligen vill hovrätten ha Eringisles eventuella dom inskickad "innan den 8 Novemb: nästkommandhe."²²³ Här ser vi alltså vidden av ryktets makt. Rykte och beskyllning vägde tyngre än motbevisning, åtminstone till den grad att det motiverade att använda Elins dödsångest för att få fram sanningen. Det kan också betraktas som troligt att Elins eget anklagande, tillbakadragande och nyanklagande var skäl för hovrätten att ta till psykisk tortyr.

Elins avrättning ägde rum den 19 oktober samma år. En samling "hederlige och wällärde" män, anförda av prästen Mickel Jonk i Bringetofta, samlades runt Elin Nilsson, som suttit

---

²²⁰ Västra häradsrätts arkiv, A I, vol. 2, bild 254.

²²¹ Andersson (H) 1998, 117.

²²² Västra häradsrätts arkiv, A I, vol. 2, bild 262-263.

²²³ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 27, Höstsessionen för Jönköping och Visingsborg 1648, ärende 3.

de senaste åtta dagarna i fängelse, och förmanade henne att nu inför sitt yttersta säga sanningen om Eringisle och hennes eventuella mellanhavanden. I denna stund, med döden hägrande, berättade Elin följande:

Runt midsommartid 1647 kom två främmande soldater till Slätte, där Elin bodde. De fick kost och logi hos Elins svåger Peder Torson, som hon själv senare skulle kalla som vittne mot Eringisle. Olyckligtvis upptäcktes det snart att Peder inte hade nog med sängkläder och sängplats till två oväntade gäster, varvid han bad sin svägerska Elin Nilsson att härbärgera en av karlarna. Sagt och gjort, Elin ordnade med en improviserad sovplats i "högstolen" medan hon själv gick och lade sig i sin säng. Om natten kom sedan den gästande knekten till henne och Elin "blef af honom samma natt med barn." Elin visste inte om han var gift, vad han hette, eller var han kom ifrån, förutom att han sade sig vara upplänning. Morgonen därpå ska han ha gett henne tre riksdaler som tack för härbärgen. Därpå tog han henne i hand och bad henne farväl, varefter hon aldrig såg honom igen. Beskyllningen av Eringisle bekände hon vara påhittad, och att hon gjort det på grund av gammalt agg. Hennes bror hade nämligen tidigare låtit utskrivna sig till knekt i Eringisles ställe.

Efter denna bekännelse tog hon emot nattvarden, bad högtidligt Gud om nåd och gick "frijmodeligen" sin hädanfärd till mötes. Vad Eringisle beträffade noterade häradsrätten att emedan Elins anklagelse tagits tillbaka, kombinerat med Eringisles hustrus tidigare vittnesmål om hans förmågor, skulle han därmed frikännas från brottsmisstankar. På sitt yttersta bad Elin sin systerson och hans far att förlåta henne, vilket de enligt häradstinget notation också gjorde.²²⁴

Berättelsen om Elin Nilsson är en berättelse om en kvinna vars liv ständigt kantas av 1600-talets krigsmakt. Hon gifte sig med en knekt som sedan försvann utomlands och lämnade henne i ett sårbart socialt och ekonomiskt tillstånd. Därefter blev hon med barn av en annan knekt, vilket gjorde hennes situation än mer prekär. I ett desperat försök att återupprätta sin personliga heder beskyllde hon Eringisle, som undsluppit att bli utskrivna till knekt när Elins bror gått i hans ställe. Elins liv kantades av knektar, som alla på sitt sätt bidrog till att det gick som det gick.

---

²²⁴ Västra häradsrätts arkiv, A I, vol. 2, bild 266.

6.4 Skogsstrykarna i Kinna

Maj månad år 1649 torde ha varit synnerligen minnesvärd för nämndemän och lagläsare vid Kinnefjärdings häradsrätt²²⁵ i Västergötland. Det var nämligen en stor kriminell härva som uppdagats och vars straff skulle utmätas. Man började med en Per Clason, som benämndes tjuv, horkarl och landsstrykare. Han hade rymt från sin hustru och två barn med en "lööskona" vid namn Kirstin Andersdotter, men det var bara början. Innan dess var han dömd som en tjuv och satt på Mariestads fästning för att tjäna av sitt straff. Emellertid var ett sådant straff inte i Pers smak och han bröt sig ur fängelset, tillsammans med en Karin Larsdotter som satt inne för barnamord. När Per ställdes inför rätta var Karin ännu på fri fot. För rymningen straffades fångnekten Olof Pedherson med att böta 40 mark, men då han inte kunnat betala sattes han tills vidare bakom de lås och bom han själv vaktat.

Sedan Per flytt från fängelset och rymt med Kirstin begick nya stölder. Han stal silver från en ryttare, och en stor uppsättning tyg och kläder från en ryttarhustru. Tillsammans med en förrymd soldat benämnd Jon Dragon skall han dessutom ha stulit värdesaker från en kyrka. Att vara en så kallad "kyrkiofiuff" var en av flera omständigheter som hade en fördömande effekt på hur tjuven behandlades i rätten, vid sidan av stöldgodsets värde.²²⁶ Att stjäla gods från kyrkan antog dimensioner av själsligt förfall, en skymf inte enbart mot den rådande uppfattning om egendomens okränkbarhet utan även mot Gud. Per dömdes sonika till döden för sin samlade kriminella bana.²²⁷

Den 21 maj ställdes en av Pers medbrottslingar och kumpaner inför rätta. Han kallades för Jon Jonson Skomakare, också han benämndes som tjuv och lösdrivare. Ursprungligen var han dömd för dubbelt hor med en Anna Mickelsdotter, varför även han suttit på Mariestads fästning samtidigt som Per. Per anklagade Jon för att ha deltagit i flera av hans egna stölder, samt för att ha tillhandahållit diverse gömställen och jordkulor i skogen där Per och andra tjuvar samlat sitt gods. I protokollet från Jons rättegång framgår att Per dragit runt tillsammans med sin "horkona," sannolikt tidigare nämnda Kirstin Andersdotter och begått stöldbrott. De stal bland annat en oxen från Pers mor och en häst från Kirstins far. Detta tilltag är anmärkningsvärt eftersom den rådande kulturen kraftigt förordade underdånighet och respekt mot sina föräldrar. Att göra något annat var ett uppror mot den gudomligt inrättade hierarkin.²²⁸ För övrigt framgår det att Kirstins far inte hade förmåga att bruka benen

---

²²⁵ Följande mål ska även ha varit uppe i Vedbo häradsrätt, men dess domböcker för tiden är förlorade.

²²⁶ Thunander 1993, 120.

²²⁷ Kinnefjärdings häradsrätts arkiv, A I a, vol. 1, bild 76.

²²⁸ Bergner 1997, 78.

ordentligt, varvid han behövde hästen för att ta sig någonstans. Alltså handlade det inte bara om sturskhet mot förälder utan även ett fall av ren grymhet.

Utöver sin vetskap, och därmed medskyldighet, till Pers och andra tjuvars brott var Jon även misstänkt för samröre med "mandråparen" Larson. Larson, som varit på rymmen en tid, hade erbjudit Jon ett pass för att ta sig ut på sjön i utbyte mot en god häst. Emellertid hade Larson lurat Jon, inte givit honom passet och tagit med sig hästen hem och sålt den till sin svåger.

Jons tyngsta kriminella belastning uppdagades dock efter ett vittnesmål från hans egen dotter. Hon berättade att några veckor tidigare hade det hittats undangömda benrester från ett barn vid jordkulorna. Dessa rester framvisades för rätten, som bedömde dem som äkta. Enligt moderns utsago var Jon och en annan av hans kumpaner skyldiga till att ha dödat barnet, som då varit tre veckor gammalt. Jon förnekade både skuld och vetskap om barnamordet.

Dessutom vittnade både Jons dotter och hustru om att han låtit mördra två av kvinnorna som hölls i jordkulorna. Den första hette Anna Mickelsdotter och var på rymmen från Mariestads fästning och sökt en fristad i Jons gömslen. Hon blev sedermera förgiftad med en "mjölksoppa." Jons hustru vittnar också att det bott en annan kvinna, Gunella, i kulorna och en natt efter att Jon inte varit hemma så hade hon upphittats död. Efter de vittnesmål som uppbringats, och emedan ingen i samhället ville gå i god för hans oskuld, dömde häradstinget Jon Skomakare till döden.²²⁹

I sin essä "Sussex Smugglers" skriver Cal Winslow om den organiserade brottsligheten i sydöstra England vid mitten av 1700-talet, nästan hundra år efter att Per Clason och Jon Skomakares verksamhet fått sitt slut. På många sätt skiljer sig förvisso de engelska brottslingarna från Jon och hans kumpaner. För det första var de manstarka, välbeväpnade och koncentrerade sig på att omsätta varor i reda pengar.²³⁰ Skogsstrykarna i Kinna hade en betydligt mer begränsad och kortlivad verksamhet, och de stal delvis reda pengar men också boskap och tyger. Det var inte alltid dessa omsattes i reda pengar, utan brukades av skogsstrykarna för att överleva.²³¹

Det finns dock en gemensam nämnare: Lagen fick först upp ögonen för den pågående verksamheten efter att uppenbara mord hade inträffat. I Sussex handlade det om att ett smugglargäng hade torterat och mördat en beriden konstapel och en av regeringens

---

²²⁹ Kinnefjärdings häradsrätts arkiv, A I a, vol. 1, bild 78-84.

²³⁰ Winslow 1975, 125.

²³¹ Kinnefjärdings häradsrätts arkiv, A I a, vol. 1, bild 81.

informanter.²³² I Skogsstrykarnas fall var det mordet på Anna Mickelsdotter, Gunnela, samt barnamordet som blev nyckeln till tingens uppdragande.

Även här kan det observeras en skillnad i att smugglarna i Essex mördade utomstående. Deras våld mot tjänstemän provocerade hertigen av Richmond att skrida till verket för att knäcka deras verksamhet.²³³ Skogsstrykarna i Kinna mördade medlemmar av den egna gruppen, varefter andra medlemmar och anhöriga blev beredda att vittna om deras illegala förehavanden. Må så vara med omständigheterna, men i båda fallen så framkommer den gemensamma nämnaren: när stöld- och egendomsbrott övergick i mord så föll ligorna samman.

Göta hovrätt tittade först på fallet Per Clason den 22 juni 1649 och höll med häradsrätten om att dödsstraffet var korrekt dömt. Hans brottsliga karriär var för långtgående och för mångfacetterad för att tidens rättsystem skulle acceptera vidare försök till bättring eller rehabilitering. Däremot skulle Per, innan han dödades, förmanas av präster att bekänna vad han stulit tillsammans med Jon Skomakare. Dessutom skulle han säga hela sanningen om sina övriga brottsliga bedrifter, samt "alla de andras som medh honom stulit nött, dolgt eller andra growfa gierninger begångitt och samtyckt." De förlupna kvinnorna i fallet, Kirstin och Karin, ville hovrätten att det skulle sökas efter så att de kunde lagföras i god ordning. Fångknekten Olofs straff godkändes utan vidare, dock sägs det aldrig något om hur länge hans straff ska vara.²³⁴

Jon Skomakares ärende togs upp i hovrätten omedelbart därefter. Man fann att även hans meritlista av brott var alldeles för stor för att hans liv skulle kunna skonas. Jon dömdes till stegling. Vidare noterades att han ännu inte hade bekänt alla de dåd som han beskylldes för, trots diverse indicier som pekade ut honom som skyldig. Av detta skäl skulle han inför avrättningen utföras och utfrågas av präster på avrättningsplatsen. Man ville att han på sitt yttersta skulle bekänna sanningen om sina egna och sina kumpaners brott. Denna bekännelse ville sedan hovrätten ha inskickad. Dessutom skrevs det ut en förteckning över de andra som var inblandade i härvan men ännu är på fri fot: Peder Larsson dråpare, Anders Sichtare tjuv och horkarl, Anna Allsdotter, hans syster, Ingierdh som är beskylld för hor och mord, Jon Dragon tjuv, och även Måns Henrikson, Jon Skomakares dräng, som ska ha begått både hor och mord, samt Elin Andersdotter.²³⁵ Skälet till att hovrätten var så ivrig att jaga rätt på alla inblandade hade att göra med att när det gällde stöldbrott, liksom barnamord, var skulden jämt

---

²³² Winslow 1975, 136.

²³³ Winslow 1975, 138.

²³⁴ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 29, Vårssessionen för Skaraborg och Läckö 1649, ärende 17.

²³⁵ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 29, Vårssessionen för Skaraborg och Läckö 1649, ärende 18.

fördelad på alla inblandade. De som vetat om stölden, gömt gods, gömt tjuvar, eller varit med att planera var alla lika skyldiga till brottet som gärningsmannen som tagit stöldgodset.²³⁶

Vad Jon och Per bekände eller inte när de ställdes inför döden kan för närvarande inte avgöras. Det har slagits efter dem i Kinnefjärdings häradsrätts dombok nästföljande år, men inget har hittats. Möjligen har fallet återgått till Vedbo häradsrätt, vars volymer är förlorade. Det enda spåret som hittats i Göta hovrätts resolutioner framöver är domen över Anna Allsdotter. Vid ett häradsting har hon bekänt sig själv som skyldig till det mordet på Anna Mickelsdotter som hon anklagats för. Av det skälet, och att hon sedan umgåtts med de andra brottslingarna utan att anmäla saken till överheten, dömdes hon till döden.²³⁷

Stöldmål, både i fall av skenavrättningar och dödsstraff som förhörsmetod, är ovanliga i denna undersökning. Det som sannolikt är skälet till att det används i detta fall är att volymen av lösa trådar, människor som är i uppenbart rykte till brott och som borde ställas inför rätta, är omfattande. Vid sidan av Jon och Per omnämns totalt elva personer som alla var misstänkta som delskyldiga till stöldligans olika verksamheter. En del enbart anklagades enbart för stölder, andra för mord och barnamord. Den extrema förhörsmetoden kanske var ett sätt för hovrätten att få fram så mycket information som möjligt, då Jon och Per varit centrala gestalter bland skogsstrykarna i Kinna.

6.5 De som dömdes till skenavrättningar vid Göta hovrätt 1648-1653

Allt som allt var det alltså 20 personer uppdelade på totalt 14 fall som dömdes till skenavrättningar av Göta hovrätt mellan 1648 och 1653. Det återfanns en viss variationer i vilka typer av brott som skenavrättningar utdömdes för. Sedlighetsbrotten förekom, men var inte så dominanta som antagits. I endast två fall ställs någon inför en skenavrättning mot bakgrund av ett sedlighetsbrott. Däremot uppkom en del mord och dråp, inte mindre än fyra stycken, och hela sju fall av barnamord. Man skulle kunna säga att våldsbrotten således har den största representationen av alla brottskategorier, även om det inte är helt lätt att klassificera just barnamorden. Thunander har klassificerat dem under våldsbrott,²³⁸ men å andra sidan kan anföras att det var just brottet mot sedlighet som föranledde att gärningen utfördes. Det förekom även viss variation i hur många som utsattes för tortyrmetoden per fall. I nio fall var det bara en person, i fyra fall var det två personer och i ett fall var det hela tre personer. För att göra en översikt över dessa mönster och för att ge en koncis sammanfattning av alla de människor som behandlats i detta avsnitt har utformats nedanstående tabell.

---

²³⁶ Thunander 1993, 116.

²³⁷ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 29, Höstsessionen för Skaraborg och Läckö 1649, ärende 4.

²³⁸ Thunander 1993, 135.

Tabell 1: De som dömdes till skenavrättningar av Göta hovrätt 1648-1653²³⁹

Namn	Brottsrubricering	Resultat
Märit Swensdotter (1)	Barnamord	Okänt
Karin Andersdotter (2)	Barnamord	Okänt
Elsa Pedersdotter (3)	Barnamord	Erkände, avrättades
Kirsten (4)	Barnamord	Okänt
Lars Bengtson (5)	Barnamord	Nekade, landsförvisades
Elin Olofsdotter (5)	Barnamord	Erkände, avrättades
Ingeborg Jacobsdotter (6)	Barnamord	Okänt
Johan Jakobsson* (7)	Barnamord	Okänt, avrättades
Pedher Bryggare (8)	Dråp	Nekade, frikändes
Märit Mårtensdotter (8)	Dråp	Nekade, frikändes
Lukas Håkansson (9)	Mord	Nekade, avrättades
Elin ²⁴⁰ (9)	Mord	Okänt
Karin ²⁴¹ (9)	Mord	Okänt
Anders Jonsson (10)	Mord	Okänt
Kirstin ²⁴² (10)	Mord	Okänt
Nils Andersson* (11)	Mord	Okänt, avrättades
Anders Månsson (12)	Incest	Frikändes
Elin Nilsson* (13)	Incest	Erkände, avrättades
Per Classon* (14)	Diverse	Okänt, avrättades
Jon Skomakare* (14)	Diverse	Okänt, avrättades

Källor: Göta hovrätt, huvudarkivet, serie E V aa.

²³⁹ De som dömdes till en faktiskt avrättning har markerats med en stjärna. Numreringen hänvisar till vilket fall de medverkar i.

²⁴⁰ Svägerska till Lucas Håkansson.

²⁴¹ Hustru till Lucas Håkansson.

²⁴² Moder till Anders Jonsson.

7. Analys

7.1 Att döma till skenavrättning

Det fanns inga bestämmelser eller lagar som reglerade användandet av skenavrättningar i Sverige. Det fanns inga lagar som föreskrev det, lika lite som det föreskrevs användandet av tortyr i allmänhet. Alltså måste vi hitta andra förklaringar till att fenomenet uppstod. Jag kommer här att göra det i två steg. För det första ska skenavrättningarna förklaras med hänvisning till den omedelbara juridiska praktiken. Målet är att tydliggöra de förutsättningar och behov som frambringade skenavrättningar i praktiken. För det andra så ska det tecknas upp en mer långsiktig bild över skenavrättningarna som en del av den rättsliga mentaliteten. Målet är att försöka förstå de mer trögflytande mönster som lät praktiken växa fram.

Skenavrättningarnas ursprung är inte känt. Det äldsta exemplet som jag har läst om i tidigare forskning är från 1634, då hovrätten varit verksam i tjugo år. Om den skenavrättningen lutade sig mot ett prejudikat framgår det inte av forskningen. Inte heller den forskning jag har läst som berör medeltida tortyr och straffrätt har nämnt metoden. Den enda kontexten där metoden återfinns är i forskning om 1600-talet. Min generella utgångspunkt är därför att skenavrättningarna uppstod på hovrätternas initiativ. Även svaret på när den sista skenavrättningen har inte stått att finna i forskningen. Thunander säger att den var i bruk under hela 1600-talet,²⁴³ Munktell vill förlägga dess försvinnande till 1670- eller 1680-talet,²⁴⁴ och Liliequist säger bara att metoden blev mindre vanlig med 1600-talets gång.²⁴⁵

Jag ämnar beskriva fem faktorer som sammantaget bar ansvaret för att skenavrättningarna ägde rum i Sverige. Den första är tanken om sambandet mellan sanning och smärta. Denna faktor står i nära släktskap med Thunanders påpekande angående den rådande uppfattningen om hur människor tenderar att bekänna sanningen i dödsögonblicket. Den andra är den legala bevisteorin. Mitt resonemang därom kan ses som en utveckling av Thunanders slutsats att skenavrättningar anordnades då indicierna var många men bekännelsen uteblivit.²⁴⁶ Den tredje är utformningen av hovrättens verksamhet. Den fjärde var statsmaktens vilja att använda avrättningar för att demonstrera sin makt. Den femte och sista förutsättningen var de religiösa föreställningar som genomsyrade de andra och gav dem legitimitet. Det var först när dessa faktorer sammanföll med varandra som skenavrättningarna kunde uppstå.

Tanken att smärta skulle kunna användas för att framtvinga sanningen har funnits i den

---

²⁴³ Thunander 1993, 100.

²⁴⁴ Munktell 1940, 54.

²⁴⁵ Liliequist 1992, 96.

²⁴⁶ Thunander 1993, 136.

europiska rättsdiskursen sedan antiken. I Grekland var en rådande uppfattning exempelvis att en slav bara kunde vittna sanningsenligt efter att han torterats.²⁴⁷ Från grekerna och romarna ärvdes denna koppling mellan smärta och sanning via berättelser om de kristna martyrerna in i medeltiden.²⁴⁸ På denna väg levde sambandet mellan smärta och sanning kvar i den romerska rättsläran, varpå den efterhand importerades till Sverige.

I Sverige fanns redan under medeltiden ett tecken på det samband man såg mellan smärta och sanning, även utanför rena tortyr-sammanhang. Det var nämligen den allmänt rådande uppfattningen att om man ville veta vem som var far till ett barn så skulle man fråga modern under hennes förlossningssmärter. Man tänkte sig nämligen att hon inte kunde göra annat än yppa sanningen. Åstrand beskriver företeelsen som att vara ett "gränsfall" till tortyr, eftersom handlingen sällan eller aldrig utfördes på rättsens anmodan utan anordnades i privat regi. Han spekulerar dock inte vidare i idéns uppkomst.²⁴⁹

De som dömde i hovrätten bör ha varit medvetna om dessa tankar och företeelser. Thunander redovisar att Göta hovrätts män förvisso hade en förhållandevis låg grad av formell akademisk utbildning under de första årtiondena, men att denna ökade efter hand. 1640 fanns det tre assessorer som hade disputerat medan samma siffra utökades till fem under 1660-talet. Dessutom hade de flesta av dem mångårig praktisk erfarenhet i juridikens tjänst, med erfarenheter från tjänstgöring i den första hovrätten.²⁵⁰ De var sannolikt införstådda med den tvetydiga diskurs om tortyr som hade hållits inom den svenska rättsskipningen ända sedan medeltiden.²⁵¹ I vilken grad domarna själva satte tilltro till tanken om smärtans koppling är svårt att säga, men som framgår av att tortyr under stundom brukades får man anta att de åtminstone ansåg det legitimt under vissa omständigheter. Göta hovrätts tilltro till idén om smärtans koppling till sanning var en förutsättning för all slags tortyr, inklusive skenavrättningar. Det finns visst belägg för detta i källmaterialet. Allra tydligast är det i fallet med Anders Månsson,²⁵² där hans upplevda dödsångest lyftes fram som ett skäl till hans oskuld och att Marias bekännelse om hans oskuld lades fram just innan hon skulle dö.

Den andra faktorn att belysa är den legala bevisteorin. I uppsatsen "Erkännandets roll i bevisprövningen" ger Alexandra Kvarnbrant följande översikt över den legala bevisteorin:

---

²⁴⁷ Åstrand 2000, 35.

²⁴⁸ Åstrand 2000, 39.

²⁴⁹ Åstrand 2000, 99.

²⁵⁰ Thunander 1993, 32.

²⁵¹ Åstrand 2000, 63.

²⁵² Se fall 12

Den legala bevisteorin, som inom svensk bevisrätt är föregångaren till den fria bevisprövning vi har idag, utvecklades under medeltiden och innebar en uppdelning av bevismedlen i olika bevisvärden. Skillnad gjordes till exempel mellan fullt och halvt bevis, och mindre värt än det halva beviset var indicierna.²⁵³

Som tidigare behandlats så var det fulla beviset inom den legala bevisteorin antingen den egna bekännelsen eller två vittnen vars utsagor överensstämde och som utpekade samma person. Bekännelsen var fullt bevis, ett vittne var halvt bevis. Kvarnbrant beskriver vidare problematiken som skapades i och med den legala bevisteorins tillämpning. Även hon drar slutsatsen att bristen på teknisk bevisning och domarens oförmåga att fälla egna avgöranden ledde till bekännelsens stigande värde som bevis. Hon menar också att "viljan att få fram ett erkännande, speciellt i de fall då det förutom erkännandet annars bara fanns ett halvt bevis, blev så stark att tortyr användes."²⁵⁴

På så sätt illustreras tydligt hur den legala bevisteorin kunde leda till bruk av tortyr. Åstrand för i sin tur ett liknande resonemang kring vad som ur rättens ögon kunde meritera tortyr i det senmedeltida och tidigmoderna Stockholm. Han konkluderar att den rättsliga grunden på vilken tortyr brukades "var alltså en misstanke men den måste antagligen ha varit något mer substantiell för att rent formellt ha kunnat ligga till grund."²⁵⁵ Det substantiella kunde, i de exemplen han framlyfter, vara antingen delbekännelser eller tillräckligt starka indicier för att ge rätten en så kallad "stor presumtion" om skuld.²⁵⁶ Här återkommer temat att tortyr användes för att hjälpa till att fylla ut de bevisliga tomrum som bildats som konsekvenser av den legala bevisteorin. I det avseendet stämmer den tidigare forskningen väl överens med vad som källmaterialet ger vid handen, då samtliga fall av skenavrättning som redovisas i detta arbete utdömdes på grund av delbekännelser, indicier eller tveksamheter kring vittnesuppgifter. Precis som annan tortyr så var skenavrättning ett försök att lösa den svåra bevisföringen som den legala bevisteorin krävde för att en dom skulle fällas. I och med den legala bevisteorins fick genomslag uppstod det ett *behov* av bekännelser, och i och med smärtans sammankoppling till sanning kunde tortyr framstå som behjälpligt.

Sålunda förklaras alltså varför rättsystemet hade ett behov av användningen av tortyr. Dock förklarar det inte varför just skenavrättningar uppkom på 1600-talet. Om de var en form

---

²⁵³ Kvarnbrant 2010, 9.

²⁵⁴ Kvarnbrant 2010, 9.

²⁵⁵ Åstrand 2000, 154.

²⁵⁶ Åstrand 2000, 153.

av psykisk tortyr, som uppstått som en konsekvens av den legala bevisteorins ökade betydelse, och andra former av tortyr på liknande bevisföringspremissor existerat sedan medeltiden, borde logiskt varit förekommande även under medeltiden. Dock tyder inte forskningsläget om tortyr på detta. Skenavrättningar verkar istället ha uppstått först under hovrättens överinseende.

Skälet till detta är den tredje komponenten: Hovrättens praktiska förutsättningar för att utföra sitt arbete skilde sig från de som gällde i andra rätter och domstolar. I alla andra domstolar, häradsrätter som rådstugurätter, var det normalt att samtliga berörda parter befann sig på plats samtidigt med lagläsare och nämnd. Detta ordnades oftast med att parterna kallades till nästa ting för att saken skulle dryftas offentligt. Naturligtvis skedde det att personer rymde eller smet från sin åkallelse, men bland de mål som behandlas i detta arbete är omnämmanden om rymning från ting ganska ovanliga. Den vanligaste formen av frånvaro har rört sig om att personer har benämnts som "ej tillstädes," men i många fall gäller detta personer som inte kopplats till rättsfallen innan tinget i fråga hade påbörjats.

Det normala var alltså att när en sak skulle prövas fanns de inblandade till hands. Om ytterligare bevisföring krävdes i form av bekännelser eller vittnesmål så kunde utfrågningar genomföras på platsen. När nya uppgifter uppkom så kunde inte bara domarna men även eventuella medskyldiga, vittnen och andra reagera omedelbart och om de så ville komma med motsägelser, dementeranden, motanklagelser eller för den delen bekännelser. Så fungerade i allmänhet inte hovrätternas förfarande. Istället gick det till så att man fick in en avskrift av underrättens dom, varpå de närvarande ledamöterna, under ledning av presidenten eller vicepresidenten, alla avlade sin ståndpunkt i frågan. Därpå fastställdes resolutionen som sedan sändes via advokatfiskalen tillbaka till den landshövding eller underrätt den berörde. När hovrätten dömde hade de inte tillgång till det samspel mellan domstol, tilltalade och allmoge som präglade underrätternas verksamhet. Hovrätten kunde inte korsförhöra på plats, kalla in flera vittnesutsagor eller anpassa sig till ny information när de skulle fria eller fälla.²⁵⁷ Förvisso begärde hovrätten ibland att underrätten skulle genomföra mer grundliga undersökningar, men detta brukades främst om hovrätten ansåg att underrätten inte genomfört utredningen av fallet ordentligt.²⁵⁸ Sådana anbefallningar har inte återfunnits i något av de fall som redovisas i detta arbete.

Det är just i denna skillnad i möjlighet att få fram ytterligare bevis under rättegångens gång som gjorde skenavrättningar till en oförutsedd produkt av hovrättens verksamhet. En sådan

---

²⁵⁷ Thunander 1993, 40.

²⁵⁸ Thunander 1993, 43.

form av tortyr var inte nödvändig i en tid där även dödsstraff beslutades av den lokala häradsrätten eller rådstugurätten. Trots att den legala bevisteorin redan funnits i svensk rättspraxis under senmedeltiden, med allt vad den innebar, hade den inte frambringat ett behov av skenavrättningar. Det förefaller istället som om avståndet mellan dömande och dömda också var nödvändigt för att skenavrättningarna skulle uppstå. Tanken att de som beordrar tortyr vill skapa distans till de som blir torterade är ett dokumenterat psykologiskt fenomen. Åstrand själv hänvisar till en studie, "The Education of a Torturer," om hur torterare utbildades i Grekland under 1967-1974 som drar just en sådan slutsats.²⁵⁹ Jag vill mena att även om det inte kan härledas konkret i källmaterialet så kan det mycket väl ha spelat roll i tillämpningen av tortyr under 1600-talet.

Nu kvarstår dock frågan om varför just skenavrättningar tillämpades när andra former av tortyr fanns tillgängliga. Thunander anger två skäl med vilka hovrätten motiverade att genomföra skenavrättningar: "Domstolen skulle undgå att döma en oskyldig" och "brottslingen undgå att gå 'obekänd' i döden och som lögnare drabbas av de eviga straffen."²⁶⁰ Av detta kan man alltså sluta sig till att dödsångesten helt enkelt stod över den fysiska smärtan ifråga om trovärdiga bekännelser enligt dåtidens logik. Enligt Thunander var detta dessutom den enda formen av tortyr som Göta hovrätt utdömde i klartext under hela 1600-talet. Vad var det som gjorde skenavrättningar förhållandevis acceptabla framför andra tortyrmetoder?

Jag vill mena att det fanns ytterligare ett skäl till att skenavrättningarna sanktionerades medan all annan tortyr utfördes i diskretion och tysthet. Nämligen avrättningarnas funktion som ritual. Det fanns en legitimitet och tradition i avrättningarna, med andliga såväl som världsliga dimensioner, som inte fanns i andra former av tortyr. Genom att förklä tortyren i en legitim maktritual kunde hovrätten således beordra tortyr inom ramverket för den vardagliga rättsutövningen. Det tydligaste beviset på viljan att förklä tortyr i legitimerad praxis är hemlighållandet av skenavrättningarnas sanna natur. Hemlighetsmakeriet blir aldrig tydligare än i fallet med Anders Jonsson och hans mor Kirstin, där mycket noggranna instruktioner ålades att endast landshövdingen skulle få veta av skenavrättningen.²⁶¹

Förekomsten av skenavrättningar i Sverige förklaras således på följande sätt: För det första fanns etablerade idéer om att människor talade sanning under extrem smärta och i synnerhet i

---

²⁵⁹ Åstrand 2000, 135.

²⁶⁰ Thunander 1993, 99.

²⁶¹ Se fall 10.

dödsångest, såsom uttryckligen beskrivs i fallet med Anders Månsson.²⁶² För det andra fanns det rättsliga mekanismer, i och med den legala bevisteorin, som skapade ett behov av tortyr för att få fram bekännelser. Instruktionen att offret ska manas till bekännelse återfinns i samtliga undersökta fall av skenavrättningar. För det tredje så krävdes att domar skulle avkunnas utan att domarna hade möjlighet till direkta följdfrågningar eller korsförhör eller insamling av vidare vittnesuppgifter. Hade exempelvis hovrätten haft möjlighet att ytterligare förhöra Pedher Bryggare och Märیت Mårtensdotter,²⁶³ med sin juridiska erfarenhet hjälpt av trycket från offentligheten, skulle de kanske kunnat manas att bekänna utan att tortyren blev nödvändig. För det fjärde så var skenavrättningarna ett sätt för rättssystemet att lösa behovet av tortyr inom ramverket för den etablerade rättskipningen, såsom uttrycks genom den allmänt förekommande frasen att offret ska "icke annors weeta ähn hon döo skall."²⁶⁴

Viktigt att förtydliga är bakom de faktorer som behandlas ovan fanns dimensioner av religiositet. Föreställningen om smärtans koppling till sanningen var mycket gamla och hade kopplingar till gudsdomar, såsom både Åstrand²⁶⁵ och Ankarloo²⁶⁶ påvisat. Tanken att smärta kunde styra den gudomliga rättvisan var en del i legitimeringen av tortyr i största allmänhet, varpå liknande premisser sannolikt gjorde sig gällande för skenavrättningar. Tron på människors benägenhet att bekänna i dödsögonblicket var starkt kopplat till tron på själens salighet och det eviga livet. En sådan fruktan lär ha spelat in både i överhetens beräkande, men borde också ha vägt i sinnet även för de som ställdes inför straffet. Avrättningen i sig var förvisso ett sätt för överheten att manifesteras sin makt men även där fanns en teologisk dimension. Kungen var utvald av Gud, och prästerna var i lika mån hans ämbetsmän som de var själasörjande på Guds uppdrag.²⁶⁷ Den världsliga makten hade teologisk legitimering, som den ritualiserade skenavrättningen skulle demonstrera. Skenavrättningarna bör därför inte bara ses som psykisk tortyr utan även andlig. Det finns dock en mindre paradox med denna tillämpning. Att döma ut skenavrättningar innebar vid varje tillfälle att riskera att det rituella i avrättningsproceduren skulle förlora sitt värde. Allt som krävdes i de flesta fall var att den anklagade nekade, och så skulle den död som staten ville presentera som oundviklig och gudomligt ordnad gå om intet.

Det finns i sammanhanget skäl att åter ställa skenavrättningarna i relation till

---

²⁶² Se fall 12.

²⁶³ Se fall 8.

²⁶⁴ Se exempelvis fallet med Märیت Swensdotter: VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 29, Vårsessionen för Skaraborg och Läckö 1649, ärende 1.

²⁶⁵ Åstrand 2000, 33.

²⁶⁶ Ankarloo 2007, 163.

²⁶⁷ Liliequist 1992, 28.

häxprocesserna. Forskningsläget ger inget svar på huruvida skenavrättningar blev ett utbrett fenomen under Stora oväsendet, även om det förekom i ett känt fall. Samma förhållanden fanns då under samma mått som i mitten av seklet. Den legala bevisteorin gällde fortfarande och likaså fortlevde tankar om dödens förmåga att frammana sanningen. Liksom de skenavrättningar som undersöks i denna uppsats utdömdes skenavrättningen under det Stora oväsendet av en hovrätt. Ett skäl till att skenavrättningarna kanske ändå inte fick någon utbredning under häxprocesserna kan vara att det ofta var fråga om att människor anklagades i grupp. En häxprocess inbegrep att flertalet människor anklagades och dömdes vid ett tillfälle.²⁶⁸ Med tanke på hemlighetsmakeriets centrala roll för skenavrättningarna var det kanske en faktor som begränsade dess tillämpning. Till detta kom det faktum att kort efter den enda för mig kända skenavrättningen under häxprocesserna så togs beslutsfattandet ur hovrättens händer. Samma år inledde nämligen trolldomskommissionen sin verksamhet. Det var en specialdomstol som fick ta över häxdomarna, emedan de var för många för att kunna få ordentlig handläggning av hovrätten.²⁶⁹ Kanske var det så att när besluten togs utanför de regelverk som hovrätten arbetade under så fanns det inte längre något behov av skenavrättningar.

7.2 Att dömas till skenavrättning

Det kan sägas vara nästan omöjligt att tränga in i den känslomässiga situationen att ställas inför en skenavrättning. I första hand gäller detta materialets beskaffenhet. Domböckerna berättar förvisso intressanta historier, men i första hand sådana detaljer som var relevanta för domstolen. Med andra ord, sådana detaljer som var relevanta för att en dom skulle kunna fällas. Återgivning av straffens utförande finns inte, eller är ofta sparsmakade. Om vi hade haft tillgång till individens egna ord om upplevelsen av det rättsliga förfarandet hade saken varit annorlunda, men nu ser källorna ut som de gör.

Ett annat problem som förhindrar en närmare analys av de dömdas känslomässiga upplevelser är distansen till deras föreställningsvärld. Med utgångspunkt i att mentaliteter skapas och omformas i människors konkreta verkligheter blir skillnaderna tydliga. 1600-talets människor levde under andra levnadsvillkor, i ett samhälle med svält, krig och pest att förhålla sig till. Det var också ett samhälle där religion och religiösa föreställningar präglade vardagen långt mer än den gör för exempelvis mig själv. De levde exempelvis i en värld där gränsen mellan den gudomliga och världsliga rättvisan ofta var diffus och ibland helt

---

²⁶⁸ Åberg 1989, 57.

²⁶⁹ Ankarloo 2007, 212.

obefintlig. Dessutom var våld i största allmänhet en mer vanligt förekommande del av människors vardag. Dessa skillnader skapar inte bara distans mellan mig som forskare och mina forskningsobjekt, utan försvårar även mina möjligheter att rimligt spekulera i skenavrättningens upplevelse. Det enda som återstår blir slentrianmässiga reflektioner över dödsångestens allmänna otrevlighet och anspänning.

Därmed sagt att situationen inte är omöjlig. Det finns nämligen undantag för det tiggande materialet. I ett fåtal fall känner vi faktiskt till något om upplevelsen av en skenavrättning. Förvisso har vi inte tillgång till offrets egna utsago om deras känslomässiga tillstånd, men vi får åtminstone veta deras reaktion.

En annan aspekt som bör beröras är svårigheten att säga något generellt om hur människor reagerade på skenavrättningar. Som framgår av Tabell 1 lämnar domböckerna en del övrigt att önska, inte bara i fråga om upplevelsen av skenavrättningarna utan även om uppföljning i största allmänhet. I de fall där uppföljningen är känd frikändes tre personer efter att ha nekat till brott, en person frikändes av medbrottslings bekännelse och tre personer erkände sin skuld och avrättades. Alltså var frikännandet det vanligaste resultatet i denna undersökning, även om jag reserverar mig för att dra några vidare slutsatser av detta, då bortfallet är för stort. I sju av de behandlade målen är resultatet av den vidare rättsliga processen fullkomligt okänd. Varför bortfall uppstår är svårt att säga, men det är möjligt att en ännu vidare sökning i Göta hovrätts protokoll skulle kunna fylla i luckorna. Detta blir emellertid ett ärende för framtida forskning.

Den kanske färgstarkaste reaktionen på en skenavrättning som vi känner till kom från Lucas Håkansson.²⁷⁰ Om han hade dödsångest så maskerade han den väl. Han hade, i hovrättens ord, ”gifwet öfwerådiga ordh och uthe på rättareplatzen grufweligen förmaladiat²⁷¹ så öfwer- som underdommarna som honom dömbt hafwa.”²⁷² Han har alltså, inför sitt möte med döden, skickat grova förolämpningar och förbannelser över alla representanter mot överheten.

Liliequist skriver om dåtidens människors relation till döden att "döden var ständigt närvarande i det tidigmoderna samhället men närheten och förtrogenheten var inte detsamma som likgiltighet."²⁷³ Att tvingas möta döden ska alltså ha lett till en större känslighet inför döden. Evans, å sin sida, beskriver den tidigmoderna människans relation till döden som följer: "Death, in all its forms, was much more a part of everyday life in the seventeenth

---

²⁷⁰ Se fall 9.

²⁷¹ Talat illa om, förbannat.

²⁷² VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 31, Höstsessionen för Östergötland 1650, ärende 19.

²⁷³ Liliequist 1992, 91.

century than it is today, and so too, therefore, were social rituals designed to cope with it and bring about its ultimate acceptance by those whom it affected."²⁷⁴ 1600-talet var alltså en tid då döden var närvarande i alla människors liv, på många skilda sätt, och kulturella och sociala företeelser och ritualer skapades för att förmå människor att hantera och acceptera döden när den drabbade.

Mot bakgrund av detta får Lucas Håkansson betraktas som ett undantag. Tvärtemot så får hans möte med döden honom att istället förbanna de institutioner som har försatt honom i situationen. Men Lucas var särskild även på andra sätt. Av hovrättens motivering till hans avrättning, trots att det fulla beviset saknades, framgår att han inte var en from man. Han gick sällan i kyrkan och deltog sällan i den kyrkliga gemenskapen, utan "håller dher syndh och ogudaktigheet föröwfas."²⁷⁵ Vad detta var för platser uttrycks inte, men att Lucas umgicks i samhällets absoluta marginaler går inte att ta miste på. Det skulle alltså vara denna verklighet som påverkat Lucas mentalitet och gjort honom fullkomligt obstinat mot de företeelser som skulle förmå honom att acceptera döden och lydigt delta i de ritualer som dessutom var ett sätt för hans omvärld att bearbeta sin egna dödlighet.

Lucas Håkansson är bäst att betrakta som avvikande från normen. En person som uttryckte en motsatt reaktion på sin avrättning var Elin Nilsdotter.²⁷⁶ I hennes fall kan sägas att tortyrmetoden haft den effekt som domstolarna ville ha. I Västra härads dombok kan vi läsa hur Elin efter att ha suttit inspärrad i åtta dagar och sedan förts ut på avrättningsplatsen avlade en utförlig bekännelse, som vitt skilde sig från alla hennes tidigare utsagor. Det väsentliga för rätten var emellertid att hon frisade den tilltalade Eringisle Gunnarsson. De ord som används för att beskriva henne är att hon "frimodigt" och "stadigt" gick döden till mötes efter den avlagda bekännelsen. Om Lucas Håkansson mötte döden i protest och avsmak, så hade Elin uppnått en mer fullständig acceptans för det som höll på att hända henne.

Hur förklaras bäst Elins beteende? Som redan omnämnts är det svårt att bortse från hur stor inverkan militärer hade på Elins liv. De män hon hade kontakt med; sin make, sin bror, sitt syskonbarn Eringisle, fadern till hennes oäkta barn, samtliga knektar, utgjorde en bestående del av den verklighet som byggde och formade den mentalitet som hon levde i. I Sverige var militariseringen ännu på uppgång under mitten av 1600-talet. Inom bara några decennier skulle indelningsverket stå färdigt och knyta snart sagt varenda fiber av riket till armén. När Elin mötte döden, 19 oktober 1649, hade Sverige bara sedan ett år tagit sig ur

---

²⁷⁴ Evans 1996, 19.

²⁷⁵ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 31, Höstsessionen för Östergötland 1650, ärende 19.

²⁷⁶ Se fall 13.

trettioåriga kriget och svällt till en av Europas stora krigsmakter. Med militariseringen, knektutskrivningen och avfolkningen följde en förändring i människors verklighet och därmed, logiskt, en skiftning i deras mentalitet. Hur denna skiftning såg ut för den enskilda människan varierade naturligtvis från fall till fall, men det är min uppfattning att man kan bygga en rimlig hypotes kring Elins fall utifrån ett antal omständigheter.

Knektarna var dessutom, som vi kan se i Elins fall, inte bara aktörer som påverkade sin omgivning genom sin frånvaro utan även med sin närvaro i det civila samhället. Den man som gjort Elin med barn ska dessutom ha kommit från Uppland, och därmed illustrerar exemplet även att knektarna kunde vara rörliga element som påverkade tillvaron i de samhällen de reste igenom. Samma fenomen belyses av Sundin. Han beskriver hur två knektar som tagits på bar gärning för stöld i Njurunda 1653 inte kunde straffas på det aktuella häradstinget. Detta eftersom de hade begått brott på andra platser och skulle straffas där.²⁷⁷ Kringresande knektar var alltså ett stående problem i 1600-talets Sverige. Vidare känner vi till varför Elin skulle förhöras inför döden. Hon hade anklagat Eringisle för att vara far till hennes barn då hennes bror låtit utskriva sig till knekt i hans ställe.

Den centrala frågan är alltså vad som fick Elin att ta tillbaka sin anklagelse av Eringisle när hon ställdes inför döden. Det finns naturligtvis en risk att hon hittade på den sista bekännelsen, i enlighet med Aristoteles farhågor om bristande sanningshalt i bekännelser avlagda under tortyr.²⁷⁸ Dock är det inte sanningshalten som är det mest relevanta, utan det faktum att Elin valde att skona Eringisle på sitt yttersta. Kanske var det så enkelt att hon fick samvetsqual. Ytterligare en ledtråd kan vara Elins uppvisade gudfruktighet inför döden. Att ljuga var en synd, särskilt om allvarliga saker, och Elin kanske ville få förlåtelse för sin synd innan hon skulle dö. Till detta kommer också betydelsen av nattvarden, som vi vet att Elin erhöll efter att hon avlagt sin sista bekännelse. Den kristna gemenskapen, för vilket nattvarden var en befästade ritual, var en hörnsten för de flesta i 1600-talets Sverige. Kanhända var Elin angelägen om att accepteras tillbaka i den gemenskapen innan hon företog resan till nästa liv. Med tanke på vad exempelvis Lindstedts forskning visat om kollektivets betydelse för den enskilda människan är inte det en orimlig tanke. Sålunda vill jag framlägga slutsatsen att det var dåtidens religiösa föreställningar, sammanflätade med dess sociala dimensioner, som till slut vägde över det agg som hon lämnats med av Eringisles och militärstatens tillkortakommanden.

En person som ställdes inför extraordinära omständigheter under sin skenavrättning var

---

²⁷⁷ Sundin 1992, 101.

²⁷⁸ Åstrand 2000, 38.

Elsa Pedersdotter.²⁷⁹ Elsa skyllde också ett oäkta barn på en soldat, Israel, men till skillnad från Elin så föreföll hon inte ha vare sig haft något agg mot Israel personligen, eller lidit skada av knektar i allmänhet. Däremot fanns det ett sannolikt motiv till att hon ville hemlighålla den verkliga fadern, Björn Jönson. Han hade haft umgänge med hennes syster Karin, och kanske Elsa insåg att om deras förhållande blev känt så kunde hon dra ner både sig själv, Björn och Karin i fallet. Tragiskt nog så var Elsas anklagelse inte mycket värd, eftersom Karin sedan angav Elsa och Björn efter att ha blivit misshandlad av bödeln. Den fysiska tortyren ledde således fram till bekännelse, vilket i sin tur orsakade bruk av psykisk tortyr för ännu en bekännelse.

Det är svårt att få grepp om den eventuella särarten i Elsas tankevärld och mentalitet eftersom vi får veta ganska litet om henne. Hon beskrevs som "ogift," vilket inte bara betydde att hon inte hade en man utan dessutom inte hade haft någon tidigare. En rimlig hypotes är, som tidigare sagts, att hon tjänade som piga hos Jöns i Frostbacka. Olyckligtvis känner vi inte till vad fadern till hennes barn, Björn, hade för position i samhället, då detta hade kunnat hjälpa till att förklara deras relation. Det vi däremot vet om Björn är att han uttryckligen tas till tinget och beskylls offentligt av en hel grupp "bofasta män." Av detta kan vi rimligen anta att Björn knappast kan ha varit en person med särskilt hög status i bygden, i enlighet med linjen att människor i lokalsamhället använde tinget som en arena för att göra sociala markeringar, som Österberg har visat.²⁸⁰ Elsa, Björn och Karin bör alltså alla tre ha haft låg status i bygden, en möjlig förklaring till att de dragits till varandra.

Elsa är i någon mån unik i hur hon ställdes inför sin skenavrättning. Hon är nämligen det enda bekräftade exemplet i denna undersökning på en person som bevittnat en avrättning av någon som inte bara var en medbrottsling utan även en familjemedlem innan hon själv utsattes för sin skenavrättning. Den närmaste parallellen är Anders Månsson,²⁸¹ som visserligen fick se sin medbrottsling avrättas men som själv slapp att bli utfrågad. Att utgå ifrån att upplevelsen var fruktansvärd för Elsa torde vara närmast en självklarhet. Det räcker inte att besvara frågan varför Elsa valde att bekänna, även om chocken och den allmänna dödsångesten säkerligen bidrog därtill.

Liliequist skriver om hur avrättningarna i det tidigmoderna Sverige var en ritual för att befästa och demonstrera överhetens makt över folket. "I varje detalj måste straffet och avrättningsritualen utformas för att väcka folkets fruktan och på samma gång få dess

---

²⁷⁹ Se fall 3.

²⁸⁰ Österberg 1991, 69.

²⁸¹ Se fall 12.

bekräftelse."²⁸² Det som beskrivs är ett kretslopp där staten använder skräck för att bekräfta sin makt, både för sig själva och för undersåtarna. I detta kretslopp existerade även Elsa. Förvisso känner vi inte till hur systemen Karin avrättades, men säkerligen var straffet sällan så skräckinjagande som för Elsa. Den nakna uppvisningen av det straff som stundade, och fasan som kom av den, kan ha varit det som fick Elsa att falla till föga. Hon, liksom sin syster, blev en del i dödsstraffets kretslopp. De blev båda en demonstration för dödsstraffets verkan och fruktans makt.

Men alla visade inte samma fruktan inför döden. Pedher Bryggare och Märit Mårtensdotter²⁸³ nekade envist till alla anklagelser, trots att indicier och vittnesuppgifter pekade ut dem båda som skyldiga. Enligt den legala bevisteorin så skulle förvisso ingen av dem kunnat fällas på vittnesmålen, eftersom de sade emot varandra, men indicier fanns det gott om. Och, såsom Åstrand påvisar, fanns det ett juridiskt prejudikat för att ta till tortyr baserat på indicier.²⁸⁴

Det är inte mycket som är känt om händelseförloppet, förutom att man lade ner Märits huvud på stupstocken och manade henne att bekänna sanningen. Men Märit stod fast vid sin tidigare utsago och nekade till brott. Huruvida även Pedher manats att bekänna vid samma tillfälle är okänt, men båda frikändes av Göta hovrätt, dock med formuleringen "ty stellas denne mörka saak vnder Guds doom, sålunge Gudh tenkas dhet wijdare vppenbara."²⁸⁵ Hovrätten bibehöll alltså sina misstankar men medger att saken inte kan drivas vidare, till skillnad från exempelvis Anders Månsson som efter sin skenavrättning benämns "aldeles oiltaldh och frij." Den kvardröjande misstanken fick förvisso ett litet efterspel, eftersom Pedher Bryggare senare ville skylla ifrån sig skulden för dråpet på en annan person. Varför han gjorde detta trots att han frikäfts torde ha sin förklaring i ryktets makt i lokalsamhället, som tidigare har diskuterats i denna uppsats med hänvisning till Liliequists slutsatser i frågan.²⁸⁶ Rykten var ett sätt för bygdens folk att använda rätten som en social arena, och Pedher Bryggare försökte använda samma sociala arena för att svära sig fri från samma rykte. Huruvida hans handlande gav det resultat han önskade går inte att säga med det material som finns att tillgå.

Att Märit och Pedher lyckades neka sig till en frigivning bör inte betraktas som märkligt.

---

²⁸² Liliequist 1992, 90.

²⁸³ Se fall 8.

²⁸⁴ Åstrand 2000, 153.

²⁸⁵ VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 27, Höstsessionen för Jönköping och Visingsborg 1650, ärende 2.

²⁸⁶ Liliequist 1992, 40.

Det ska, enligt Liliequist, ha varit det vanligaste resultatet av en skenavrättning.²⁸⁷ Däremot kan det vara värt att fundera över varför de inte föll till föga. Återigen är det frestande att peka ut möjligheten att de kände till proceduren med skenavrättningar, men kanske finns det ett intressantare svar att finna.

Även i detta ärende dyker militären upp i periferin. Märit benämns som "knektustru" och Pedher ska, enligt andra personers utsago "warit i fält och umgåts medh sarget krigsfolk."²⁸⁸ Pedher Bryggare ska alltså ha varit en av få soldater som kommit hem till Sverige från tjänstgöring utomlands, sannolikt i trettioåriga kriget. Att en krigsvan soldat anklagades för ett begånget våldsbrott torde inte vara märkligt. Andersson (H) noterar att en gemensam nämndare för våldsbrotten i Stockholm på såväl 1620- som 1710-talet är att "militär personal står för en stor del av våldet."²⁸⁹ Att soldater, som borde ha varit mer acklimatiserade till våld än de flesta, använde dylika metoder för att lösa konflikter oftare än i gemen är kanske inte så överraskande, men det kastar ett nytt ljus på Pedher Bryggare. Hans erfarenheter från kriget kan ha varit en del i att han löste sin långtgående konflikt med Peder Bengtsson på det sätt som han gjorde, förutsatt att han var skyldig. Återigen påverkar kriget och knektarna livet i lokalsamhället. En spekulering i detta kan vara att Pedher Bryggare i så fall skulle ha varit förhärdad av sina upplevelser, varför han kunde motstå skenavrättningens psykiska tortyr. Men detta får anses som ogrundat tills vidare.

Däremot förklarar knappast Pedher Bryggares militära karriär varför Märit aldrig erkände, ens med huvudet på stocken. Hon hade, efter vad vi vet, inget otalt med den mördade Peder Bengtsson, och hennes inblandning i dråpet verkar ha varit grundad på ganska lösa antaganden. Kanske var hon så pass övertygad i sin Gudstro att hon tänkte att Gud skulle i vilket fall som helst veta att hon var oskyldig. Men även detta får ses som spekulering. Det som är intressant med Pedher och Märit är att de nekar trots att de får så pass många indicier och vittnen emot sig. De var båda gårdsfolk till den mördade Peder Bengtsson, varvid de flesta som vittnade mot dem måste ha varit några av deras närmaste bekanta. I en tid där det kollektivistiska genomsyrade livet i en högre grad än idag måste det i alla händelser ha krävt mycket för att stå emot omgivningens påtryckningar.

De teman som vi har sett i människors möte med skenavrättningen är för det första deras förhållningssätt till avrättningen både som social och kulturell ritual och som institutionell maktutövning. I både fallen med Lucas Håkansson och Pedher Bryggare och Märit

---

²⁸⁷ Liliequist 1992, 96.

²⁸⁸ SVAR, Västra häradsrätts arkiv, A I, vol. 2, bild 278.

²⁸⁹ Andersson (H) 1998, 67.

Mårtensdotter har individerna kämpat i motsatt riktning mot det som anvisats som norm. För det andra har det också handlat om den starka militärmaktens konsekvenser i lokalsamhället, när knektar präglar ett land i både närvaro och frånvaro.

7.3 Skenavrättningar, den skyldiga modern & kvinnan som rättslig aktör

Barnamord var det vanligaste brottet som föranledde en skenavrättning i Göta hovrätt under 1648-1653. Thunander beskriver barnamord som "relativt vanligt" under 1600-talet och att den svåra bevisföringen av ett sådant brott många gånger slutade med att skenavrättningen tillämpades för att fastställa en dom. Under perioden 1635-1644 uppger Thunander att av 19 barnamord som underställdes Göta hovrätt så nekade den tilltalade i fyra fall, och i samtliga av dessa utdömdes skenavrättning. I alla dessa fall fortsatte också modern att neka och blev sedermera frikänd.²⁹⁰ Thunander redogör vidare för barnamorden som underställts Göta hovrätt under perioden 1655-1664 och menar att även om antalet total fall har ökat till 28 hade antalet dödsdomar sjunkit från 15 till 14. Alltså steg antalet benådade barnamörderskor från 4 till 14. Han pekar på det tidigare behandlade 1655 års barnamordsplakat som förändringen vilken hade ökat benådningarna, emedan det gav hovrättens ledamöter utrymme "till både en friare bedömning och till sökandet efter tänkbara förmildrande omständigheter."²⁹¹

I samband med undersökningen av barnamorden 1655-1664 omnämns inte skenavrättningar alls. Jag väljer att tolka det så att i och med hovrätternas friare handlingsutrymme i frågan om just barnamord så sjönk behovet av just skenavrättningar som ett sätt att fastställa en dom. Således faller detta arbete rent tidsmässigt precis i slutet på barnamordets koppling till skenavrättningar.

Som berördes i avsnitt 6 så var 1600-talet en tid av kontinuerlig förändring i den rättsliga behandlingen av barnamord. Dessutom kan vi se en framträdande tvetydighet i teorin och praktiken. Lagstiftningen, som Bergenlöv visat, hårdnade mot barnamörderskor under hela seklet med raden av olika barnamordsplakat.²⁹² Samtidigt visar Thunanders forskning på en relativ mildring av den faktiska rättsliga behandlingen av barnamorden. Om något illustrerar detta förhållande vilken komplicerad och svår fråga barnamorden var för dåtidens överhet.

Barnamordens koppling till sexualitet och sedlighet torde vara uppenbar. Som Andersson (G) påvisat sågs det ofullständiga hushållet, den ensamma modern och barnet, både som ett

---

²⁹⁰ Thunander 1993, 137.

²⁹¹ Thunander 1993, 139.

²⁹² Bergenlöv 2004, 249.

hot mot samhället och ett brott mot sexualmoralen.²⁹³ Det oäkta barnet var en bekräftelse av moderns dåliga sedlighet, och hennes självklara utslutning från det som Lindstedt beskriver som lokalsamhällets *kommunalism*.²⁹⁴ Barnamord var en desperat åtgärd för att kunna bibehålla sin plats i den gemenskapen. Även det oäkta barnets själva syndiga natur var en koppling till sexualiteten. Barnet ärvde moderns vanära i allmänhetens ögon, såsom avhandlats av Taussi Sjöberg.²⁹⁵

Även om det ofta förekom anspänningar mellan de normer som beslutades om i lagstiftning och de värderingar som folk hade i gemen, så var båda sidorna samstämmiga i fråga om sedlighet och sexualmoral. "Under 1600-talet harmoniserade människors syn på rätt och orätt i stort sett med lagen och katekesen, i varje fall vad gällde sedligheten."²⁹⁶ Ett sätt som denna samstämmighet tog sig i uttryck var hur "bondebefolkningen verkade måna kraftigt om familj, moral och sedlighet genom att medverka till att dra horsbrott inför rätta, trots de hårda straff som drabbade de dömda."²⁹⁷ Det här kan återigen ses som ett exempel på hur allmogen använde rätten som en social arena, specifikt för att markera och ta ställning i olika frågor.

Utöver de faktorer som Lindstedt och Andersson (G) nämner, om lokalsamhällets oro över ofullständiga hushåll och brott mot gemenskapen, fanns det andra skäl att intressen för den enskildes sexualitet var så stor, både lokalt och statligt. Äktenskapet var dels en offentlig institution av intresse för kyrkan och staten²⁹⁸ men också för lokalsamhället en viktig angelägenhet, i och med att "äktenskapet knöt inte bara samman två individer, deras respektive släkter förenades samtidigt i nya band av lojalitet och vänskap."²⁹⁹ Äktenskapet var alltså ett centralt instrument för att knyta de alltid så viktiga kontaktnäten i lokalsamhället. Till detta kom givetvis oron över barnalstrande och arvsfrågor. Äktenskapets, och därmed sexualitetens, betydelse som offentlig inrättning bör därför understrykas. Således bör barnamorden förstås i skuggan av dessa bredare tankemönster och värderingar av sedlighet och offentlighet.

Bergenlöv gör i sin forskning om barnamord en uppdelning av barnamörderskor i två kategorier. Den första är "den oskyldiga modern" och handlar om att en moder har dödat barn till följd av en olycka. Komponenter i denna konstruktion är sådant som moderns rykte och

---

²⁹³ Andersson (G) 1998, 206

²⁹⁴ Lindstedt 1997, 84.

²⁹⁵ Sjöberg 1992a, 164.

²⁹⁶ Bergenlöv 2004, 78.

²⁹⁷ Bergenlöv 2004, 78.

²⁹⁸ Lennartsson 1999, 86.

²⁹⁹ Clementsson 2016, 67.

goda anseende,³⁰⁰ att hon varit en god moder för sina barn i övrigt,³⁰¹ att hon visat uppriktig sorg över sitt dåd,³⁰² samt att föräldrarna ska ha gått ut offentligt med den tragiska händelsen.³⁰³ Det bör även påpekas att nästan samtliga av dessa fall av en moder som dödar sitt barn av våda skedde inom äktenskapet och offret var i allmänhet ett äkta barn.³⁰⁴ Så såg alltså den oskyldiga modern ut: En gift, ärbär kvinna, som av en olycka råkat kväva sitt äkta barn och som sedan tillsammans med sin make offentliggjort händelsen och därtill visat uppriktig sorg och ånger.

Samtidigt fanns modellen av "den skyldiga modern," vilket på flera sätt konstruerades av komponenter som var raka motsatser till de som byggde upp bilden av "den oskyldiga modern." Till att börja med så var den skyldiga modern mycket sällan gift. Detta kom sig till viss del av att endast oäkta mördade barn kunde komma i fråga, rent juridiskt, som offer för barnamord.³⁰⁵ Som konsekvens av detta hade den skyldiga modern oftast avlat barnet genom en utomäktenskaplig förbindelse, och därmed ansågs ha haft låg sexualmoral.³⁰⁶ Avsaknad av moderskärlek var en annan komponent³⁰⁷ samt att den skyldiga modern hade undagömt barnkroppen. Hemlighetsmakeriet var en viktig del av konstruktionen av den skyldiga modern, lika mycket som drivet att offentliggöra gärningen var en viktig del av den oskyldiga modern.³⁰⁸

Denna konstruktion är relevant vid en diskussion av barnamord och skenavrättningar eftersom en person som ställs inför en skenavrättning per definition måste vara en person som befinner sig i ett gränsland mellan att vara skyldig och oskyldig. Genom Bergenlövs forskning får man tillgång till ett ramverk av tankar och värderingar som informerade dåtidens domare om en barnamörderskas skuld eller oskuld.

En annan viktig aspekt av denna undersökningen av skenavrättningar och barnamord är kvinnors aktörskap i det rättsliga sammanhanget. Detta är relevant eftersom barnamord som brott betraktat är, med ytterst få undantag, en kvinnlig brottskategori. Kvinnor är normalt de som anklagas och rannsakas. Män figurerar i materialet främst som utpekade fäder men sällan som misstänkta för brottet.³⁰⁹ Taussi Sjöbergs text om kvinnors aktörskap har redan

---

³⁰⁰ Bergenlöv 2004, 140.

³⁰¹ Bergenlöv 2004, 137.

³⁰² Bergenlöv 2004, 130.

³⁰³ Bergenlöv 2004, 175.

³⁰⁴ Bergenlöv 2004, 119.

³⁰⁵ Bergenlöv 2004, 274.

³⁰⁶ Bergenlöv 2004, 276.

³⁰⁷ Bergenlöv 2004, 342.

³⁰⁸ Bergenlöv 2004, 315.

³⁰⁹ Bergenlöv 2004, 314.

behandlats, men som komplement ämnar jag också använda Mona Rautelins slutsatser om kvinnors aktörskap i rättsliga sammanhang från hennes "Förekom tvenne stycken konor: Kvinnor på tingen i Österbotten efter 1600-talets mitt." I artikeln framhåller hon bilden av kvinnor på tinget inte enbart som passiva aktörer, i en reflektion av könsmaktsordningarna som fanns i samhället i stort, som till exempel Sundin har framlagt.³¹⁰ Rautelin menar istället att bilden av den passiva kvinnan i rättsliga sammanhang "behöver nyanseras." Emellertid medger hon att hennes undersökning visar att kvinnornas aktiva aktörskap på tinget enbart var "sporadiskt." Hon fortsätter, "en del kvinnor utnyttjade offentligheten på tinget för att förhindra att de utarmades, fördrevs från torp eller att mannen slösade bort egendom. Andra lyckades till och med manipulera könsstrukturerna till sin fördel, ofta till ett högt pris."³¹¹

Taussi Sjöbergs övergripande slutsatser stämmer till stor del överens med Rautelins. I båda texterna betonas att kvinnans aktörskap i praktiken var större än vad lagar och normer skulle ha tillåtit. Taussi Sjöberg lägger dock större tonvikt vid kvinnors aktörskap i civila mål snarare än brottmål. Om kvinnors taktiska agerande, exempelvis utnyttjande av normer, tar Taussi Sjöberg däremot inte upp.

Detsamma fenomen har dock observerats i annan forskning. Bergfeldt beskriver hur rätten användes av kvinnor i Stockholm på 1700-talet för att säkerställa att ett oäkta barns fader skulle betala underhåll. Han skriver vidare, med hänvisning till Björn Furuhausen, att kvinnor i utsatta situationer rentav kunde använda rättens position som en offentlig arena för att få till stånd ett äktenskap.³¹² Andersson (H) i sin tur konkluderar att kvinnorna i 1600-talets Stockholm var aktiva deltagare i försvarandet av sin personliga heder, ära och anseende.³¹³ Dessutom stöder hans forskning sammankopplingen mellan kvinnans anseende och personliga ära och hennes sexualitet. Exempelvis visar den att när kvinnor får sin heder skadad genom tillmälen som anspelar på lösaktigt sexuellt leverne.³¹⁴ Kvinnornas aktiva utnyttjande av normer, ibland för att få till stånd ett äktenskap via domstolen, behandlas även av Andersson (G) som tillägger att detta beteende mötte motståndskraft i männens allt ihärdigare förnekelse av faderskap med tiden gång.³¹⁵

Det är detta handlingsutrymme och aktörskap, ibland uppbringat av situationer av utsatthet eller desperation, som är intressant för analysen av kvinnorna som skenavrättats till följd av barnamord.

---

³¹⁰ Sundin 1992, 107.

³¹¹ Rautelin 1995, 38.

³¹² Bergfeldt 1997, 49.

³¹³ Andersson (H) 1998, 120.

³¹⁴ Andersson (H) 1998, 123.

³¹⁵ Andersson (G) 1998, 205.

I denna uppsats har uppdagats åtta personer som ställdes inför en skenavrättning, eller förhör innan dödsstraff, baserat på misstanke om skuld eller delskuld i barnamord. Skenavrättningarnas resultat är dock endast kända för tre av dessa människor. Av de återstående fem personerna, där bara hovrättens behandling av fallet finns att tillgå, är fyra av dem väldigt snarlika berättelser. Det är målen om Märit Swensdotter,³¹⁶ Karin Andersdotter,³¹⁷ den ogifta Kirsten³¹⁸ och Ingeborg Jacobsdotter.³¹⁹

Dessa personer hade ett antal faktorer gemensamt. De var alla ogifta kvinnor som blev med barn, de dolde sin graviditet, födde barnet ensam, gömde barnets kropp och att de drogs inför rätta efter att barnets kropp återfunnits. Således återfinns här tre av komponenterna som utgjorde bilden av den skyldiga modern. Huruvida någon av kvinnorna hade uppvisat tecken på sorg eller ånger framgår inte av hovrättens resolution. tre av de fyra kvinnorna, alla utom Ingeborg Jacobsdotter, uppges ha fött ett "fulkombligt foster." Av detta kan konkluderas att man i detsamma fall har låtit genomföra en inspektion av barnens lik och konstaterat att de borde varit fullt livsdugliga, det vill säga saknade uppenbara deformationer. Det står inte i hovrättens resolutioner vilka som genomfört inspektionerna, men Bergenlöv konkluderar att inspektionen oftast sköttes av "pålitliga människor i lokalsamhället."³²⁰ I fall av barnkvävning var dessa ofta de människor som fanns nära till hands, såsom grannar, medan det i fall av barnamord ofta föll till exempelvis barnmorskor. Inga av resolutionerna nämner något närmare om barnlikens skick, om skador eller dylikt. Inte heller framgår det om barnet varit sjukt, eller om det blivit illa behandlat, vilket kunde ha förstärkt konstruktionen av kvinnorna som "skyldiga mödrar." Det här kan ses som ytterligare ett uttryck för det stora intresse för sedligheten som återfinns både i Lindstedts och Anderssons (G) forskning. Precis som att sexualitet och sedlighet var en offentlig angelägenhet i största allmänhet, så gällde detsamma för barnafödande. Lindstedt uttrycker det som att "barnmorskan ingick i den semioffentlighet som lokalsamhället var så rikt på."³²¹

Varför inte Ingeborgs barn beskrivits som "fulkombligt" eller liknande är omöjligt att säga. Kanske hade häradsrätten slarvat och inte låtit kroppen bli undersökt, eller kanske hade den blivit det men inget säkert hade kunnat sägas i frågan. Ingeborgs barn upphittades trots allt under en "mooss tuffua." Kanske tog kroppen skada av att ligga i den fuktiga mossen. Ett annat sätt som Ingeborgs fall utmärker sig på är att det är det enda av de fyra som diskuteras

---

³¹⁶ Se fall 1.

³¹⁷ Se fall 2.

³¹⁸ Se fall 4.

³¹⁹ Se fall 6.

³²⁰ Bergenlöv 2004, 359.

³²¹ Lindstedt 1997, 93.

här där det inte uttryckligen står att modern hävdade att barnet varit dödfött. I sådana fall kan man undra hur Ingeborg försvarade sig inför rätten, vilken utsago hon själv gav som förklaring till att hon lagt barnet i mossen. Om hon agerade taktiskt, i enlighet med Lindstedts och Anderssons (G) slutsatser, och använde normerna till sin fördel kanske hon hävdade att det var skammen och rädslan för omvärldens förakt som förmått henne att ta till drastiska åtgärder. Om hon i någon mån varit medveten om normerna kring den oskyldiga modern kanske hon rentav kunde använda sin sorg för att förmildra sina omständigheter. Dessa spekulationer kan dock inte bekräftas eller dementeras av det insamlade materialet. Det vi däremot känner till är att hon var den enda av de fyra kvinnorna som inte dömdes av häradsrätten till döden, utan hennes sak remitterades istället till hovrätten för vidare förklaring.³²² Det finns en möjlighet att Göta hovrätt ordinerade en skenavrättning även baserat på få indicier. Huruvida det förhöll sig sålunda, eller om andra faktorer spelade in i förfarandet med Ingeborg, är omöjligt att veta utan tillgång till den ursprungliga domen från häradsrätten.

Dessa kvinnor hade ytterligare en sak gemensamt. Nämligen att fadern inte finns med som misstänkt eller ens tilltalad i samband med barnamordet. Det var annars vanligt vid mitten av 1600-talet att även mannen åtalades för sitt deltagande i sedlighetsbrott.³²³ Hur vanligt det var att fäderna straffades för vetskap eller medhjälp till barnamord framgår inte av den forskning jag läst, däremot framgår det att fäder i stor utsträckning utpekades i rannsakingarna.³²⁴

Orsaken till fädernas frånvaro i de fall som här undersöks kan inte uttydas av materialet. Däremot finns det andra exempel som kan ge vissa ledtrådar. Lennartsson skriver i sin artikel "Hävdande och hustrubröst: Sexualitet, identitet och kropp i det tidigmoderna Sverige" från 2009 bland annat om sexuella förbindelser, deras uppkomst och uppbrott. I ett exempel hon anför, rörande en förbindelse mellan en Anders Bengtsson och Ingeborg Pedersdotter som tilldrog sig 1670. De hade umgåtts i tre år innan de inledde sin sexuella relation och under den tiden hade Anders varit ytterst kärleksfull mot Ingeborg. Det vet vi genom bevarade brev.³²⁵ Däremot, sedan de börjat ha sexuellt umgänge och Ingeborg sedermera blivit med barn så ville inte Anders längre veta av henne. En del av detta ska ha varit att Ingeborg även haft sexuellt umgänge med en annan man. Det Lennartsson betonar är att Anders var den aktiva parten, medan Ingeborg var "en kvinna som lät sig uppvaktas och först då hon upptäckte att

---

³²² VaLa, Göta hovrätt, E V aa, vol. 34, Höstsessionen för Östergötland 1653, ärende 9.

³²³ Andersson (G) 1998, 187.

³²⁴ Bergenlöv 2004, 274.

³²⁵ Lennartsson 2009, 365.

hon var gravid och lurad började hon agera."³²⁶

Bergnlöv konkluderar att fäderna vid barnamord ofta stod på samma plats i den lokala hierarkin som modern, vilket sålunda skulle innebära att barnamord ofta var resultat av en oönskad graviditet i en relation som inte var baserad på våld eller tvång.³²⁷ Kanske hade Märit, Karin, Kirsten och Ingeborg hamnat i en liknande situation som Ingeborg Pedersdotter. Alltså, att de varit passiva parter i en relation där de inte inledde ett mer aktivt handlande förrän det var för sent. I en sådan situation kanske de inte fann en annan utväg än att mörda sitt barn.

Huruvida de anklagade kvinnorna agerade aktivt på den rättsliga arenan eller ej är på grund av källäget och källornas beskaffenhet svårt att avgöra. Mer utförliga återgivningarna finns generellt bara i underrättens domar. Det kan antagas att de inte ställt sig själva inför rätta som barnamörderskor på eget initiativ, då alla gömt sina barn, men huruvida de bestridit vittnesuppgifter, åberopat egna vittnen eller på andra sätt försökt värna sin rättsliga position blir omöjligt att säga. I det avseendet förblir vetskapen om att tre av dem hävdat att barnet varit dödfött det närmaste vi kommer. På den sociala arenan utanför rättssystemet kan man däremot att alla fyra, genom att försöka gömma barnens kroppar, försökt värna sitt eget goda namn och rykte genom en desperat handling. Det finns en viss tragisk ironi i att barnamörderskorna i akt och mening att försvara sitt goda rykte gömde sitt barn. De försökte undvika en komponent av konstruktionen av den skyldiga modern, men tillämpade för ändamålet medel som gjorde att de blev skyldiga till en annan.

Ett fall som bör betraktas som synnerligen otypiskt i kontexten av barnamord som föranledde skenavrättningar är målet om Lars Bengtson och Elin Olofsdotter.³²⁸ Det är ovanligt till att börja med eftersom det inte bara är modern som står åtalad och misstänkt för skuld, utan även fadern. Att den dubbla skuldfrågan uppstod berodde sannolikt på adelsmannen Hans Silfverlås, som inte bara framlade saken inför rätten utan även själv misstänkliggjorde sin frälsebonde Lars för brottet. Elin ville hävda att Lars kände till och var delskyldig till barnamordet, men Lars nekade. Ord ställdes mot ord, men det fanns starka indicier på att Lars var medskyldig.

Elin har i domen fått vissa karaktärsdrag av den skyldiga modern. Hon benämns som "kona," vilket användes för att anspela på en kvinnas avsaknad av dygd. Hon ska dessutom ha dragit sig undan när hon skulle föda och fött barnet i hemlighet. Hon var också ogift. Däremot

---

³²⁶ Lennartsson 2009, 366.

³²⁷ Bergnlöv 2004, 275.

³²⁸ Se fall 5.

komplieras bilden av Elin på andra sätt. Till att börja med så har hon förvisso fött barnet i avskildhet, men enligt henne själv så kände både Lars såväl som Lars hustru, som var död vid tillfället, till hennes havandeskap. Åt detta ska Lars hustru ha sagt "så länge jagh lefwer hafwer du ingen nödh, men så snart iagh döör så står du skam."

Vad kan hustrun ha menat med detta? Att hon känt till Lars och Elins relation, och hennes havandeskap, men ändå hemlighållit det kan förklaras av egenintresse. Om hustrun hade anmält saken och låtit det komma i dager så skulle hon själv bli lidande av skammen som skulle drabba hennes make. Det skulle orsaka problem för hela hushållet. Men varför skulle det komma fram när hustrun var död? Kanske upplevde hon att hon skyddade Elin mot sin makes vrede över det oäkta barnet. Men varför skulle Lars vilja belasta Elin och riskera att själv bli dömd som medskyldig? Vare sig häradsrättens protokoll eller dåtidens mentalitet kan ge ett självklart svar på frågan.

När Lars nekade till vetskap om Elins graviditet invände hon kraftigt, och anklagade honom för att ha misshandlat henne "om sönnadagarna sedan hans gamla hustru waare riden till kyrkia."³²⁹ Här kan vi se Elins aktörskap som ett exempel på hur en kvinna kunde åberopa normer för att få över rätten på sin sida, såsom Andersson (G) beskriver. Det var förvisso tillåtet för husbönder att bruka våld i akt och mening att tukta såväl sin hustru som sitt husfolk, men andemeningen var den att den man som gick till väga på det sättet hade brutit mot ett viktigt ideal. Mannen skulle, i sin roll som hudbonde såväl som make, agera mot sitt hushåll som Gud mot människan. Bestämt och fostrande, men alltid välmenande och kärleksfullt. Att hamna i en situation där man såg sig tvungen att ta till våld för att skapa lydriad var alltså i sig en form av misslyckande.³³⁰ Det skall dock sägas att vi inte säkert kan veta hur medveten Elin var om dessa strukturer.

Hon vittnade vidare att hon efter att barnet fötts vädjat till Lars att det skulle få leva, vilket borde kvalificeras som ett tecken på moderskärlek och ett drag av den oskyldiga modern.

Elin visade genom att ständigt argumentera emot sin husbondes vittnesuppgifter och kontra med egna uppgifter att hon inte var en passiv deltagare i det rättsliga förfarandet. Tvärtom var hon en kvinna som var beredd att strida för att få någon form av upprättelse. Hon bekänner förvisso delskuld i barnamordet, men hon föreföll som fast besluten att dra med sig barnafadern Lars med i fördärvet. Dessutom är det svårt att tyda huruvida Elin utmålades som den skyldiga modern. Vissa drag finns där i häradsrättens protokoll, men hon visade samtidigt upp drag som hör den oskyldiga modern till. Kanhända var det en reflektion av den

---

³²⁹ SVAR, Norra Møre häradsrätts arkiv, A I a, vol. 2, bild 244-245.

³³⁰ Lennartsson 1999, 251.

bristfälliga bevisningen, densamma som gjorde att hon, tillsammans med Lars, dömdes till skenavrättning istället för att helt enkelt bara avrättas.

Även två män förhöordes om barnamord inför sin död. Det var dels Johan Jakobsson³³¹ och dels Jon Skomakare.³³² Fallen är likartade. De båda skulle avrättas för andra brott och förseelser, men rykten hade framkommit att de skulle ha känt till eller blivit vittne till ett barnamord, baserat på vittnesuppgifter från andra personer. Tråkigt nog är resultaten av deras förhör okända.

Det gemensamma draget för de dömda barnamörderskorna med hänvisning till konstruktionerna av den skyldiga och oskyldiga modern är att ingen av dem helt stämmer in på den ena eller andra. De uppfyllde alla betydande delar av den skyldiga. En potentiell förklaring är att det finns en parallell mellan det faktum att alla kriterier för den oskyldiga modern inte är uppfyllda och att det dömdes till skenavrättning. Om bevisen hade varit tillräckliga hade kanske rättsprotokollen haft en skarpare ton.

Vi har också ett starkt exempel på hur en individuell kvinna var en aktiv aktör i rätten i ett försök att få någon slags upprättelse i en värld där hon enligt rådande normer bör ha varit underordnad. Därav får det betraktas som tragiskt att den rättvisan hon eftersträvade aldrig uppnåddes. Elin erkände och avrättades, medan Lars framhärdade i sitt nekande och fick inte mer än sex års landsförvisning. Huruvida Elin delade sitt aktörskap med andra kvinnor som utsattes för liknande eller samma behandling är svårt att avgöra, främst mot bakgrund av källget. Det bör poängteras att en nyckel till kvinnornas aktörskap i fråga om sedlighetsbrott, såsom de karaktäriseras av Lindstedt och Andersson (G), grundade sig på att sedlighetsbrotten oftast rörde en man och en kvinna som ställdes inför rätta. Även om detta skulle ändras med seklets gång³³³ var detta ännu ett faktum vid 1600-talets mitt. Kanske var det just att Elin ställdes emot Lars, att de var två som stod anklagade, som gav henne tillfälle att visa på ett större aktörskap på den rättsliga arenan.

7.4 Skenavrättningar i ett internationellt perspektiv

Skenavrättningar nämns inte, vare sig som del av den rättsliga praktiken eller som tortyrmetod, i den internationella forskning som jag har läst. Alltså måste ämnet nalkas via forskning om tortyr och straff i största allmänhet.

Langbein skriver om hur den europeiska rätten formades av den romersk-kanoniska, särskilt med hänvisning till element av den legala bevisteorin och försök att förhålla sig till

---

³³¹ Se fall 7.

³³² Se fall 14.

³³³ Andersson (G) 1992, 206.

den. Han presenterar först den kontinentala praktiken att använda *poena extraordinaria*, extraordinarie straff, för att legitimera plågsamma kroppsstraff, som att sätta brottslingar i svåra fängelser som kroppsstraff.³³⁴ Som tidigare nämnts har detta fenomen även tagits upp som del av svensk tortyrpraxis av Åstrand³³⁵ och spår av denna praktik har i sin tur återfunnits i behandlingarna av Anders Månsson³³⁶ och Lars Bengtson.³³⁷ De extraordinarie straffen var, enligt Langbein, ett sätt för europeiska jurister att modifiera den romersk-kanoniska straffskalan efter oförutsedda omständigheter. Den romersk-kanoniska lagen var rigid och obändig, det var trots allt en del av dess poäng, men det blev ändå ibland nödvändigt för tidigmoderna jurister att bända eller frångå de föreskrivna straffsatserna, exempelvis till följd av förmildrande omständigheter.³³⁸ Det mest intressanta för denna uppsats vidkommande är dock vad Langbein skriver om gränserna för denna rättighet att tillämpa *poena extraordinaria*:

The jurists mostly agreed that capital sanctions could not be imposed by the court when not foreseen by statute. Further, the courts could not invent novel punishments-they had to content themselves with choosing among the ghastly variety that tradition bequeathed to them.³³⁹

Det fanns alltså två begränsningar: För det första fick inte dödsstraff utdömas som *poena extraordinaria*. För det andra fick inte domstolarna hitta på nya straff utan enbart förlita sig på vad traditionen bjöd. Mot bakgrund av detta blir de svenska skenavrättningarna än mer intressanta. Det förefaller som om de inte enbart var ett sällsamt inslag i svensk brukning av tortyr, utan även var en avart i förhållande till den etablerade europeiska praktiken. Det finns naturligtvis en möjlighet att skenavrättningar *var* något som traditionen bjöd, men jag känner inte till några tecken på det. Som har avhandlats tidigare så har skenavrättningar i tidigare forskning enbart behandlats under 1600-talet. I den forskning som rör tortyr under äldre tid förekommer inte metoden. Sedan är det en fråga om man ska tolka Langbeins slutsatser som gällande enbart straff, och betrakta tortyr som något väsensskilt, där i så fall domstolarna skulle ha haft frihet att hitta på vilka metoder som helst.

Langbein fortsätter med att hävda att "by the seventeenth century European courts had successfully implemented another usage of the term *poena extraordinaria*, the usage that

---

³³⁴ Langbein 1976, 45.

³³⁵ Åstrand 2000, 93.

³³⁶ Se fall 12.

³³⁷ Se fall 5.

³³⁸ Langbein 1976, 46.

³³⁹ Langbein 1976, 46.

subverted the Roman-canon law of proof."³⁴⁰ Han förklarar att principen om *poena extraordinaria* kunde tillämpas när en misstänkt torteras i enlighet med romersk-kanonisk rätt, men stått emot tortyrens verkningar. Dessutom kunde principen även tillämpas när indicierna var starka, men inte uppfyllde kvoten för halvbevis, och därmed inte rättfärdigade bruket av tortyr.

Nu framstår plötsligt de fall där Göta hovrätt bruk av landsförvisning i samband med skenavrättningar i en annan dager. I fyra fall har straffet ordinerats som konsekvens för att en person nekar även på avrättningsplatsen.³⁴¹ Hur förhåller sig detta till principerna kring *poena extraordinaria* för att kringgå problemen med den legala bevisteorin? Det förefaller som om det vi ser är en praktik som ligger i linje med den första principen, alltså i de fall där offret för tortyren visar sig motstå behandlingen, men där domstolen ändå upplever sig övertygad om dess skuld.

I fallet med Anders Jonsson och hans moder Kirstin³⁴² framträder skälet med viss tydlighet. Anders hustru Maria angav ju de båda som medskyldiga inför sin egen död, vilket ansågs som en av de trovärdigaste formerna av vittnesuppgifter. Ändå nekade Anders och Kirstin för anklagelsen, och inga andra vittnen fanns att tillgå. Således fanns bara halvt bevis emot dem, men Marias bekännelse var på grund av att den avlades i dödsögonblicket så pass trovärdig att Anders och Kirstin inte bara kunde släppas fria vid ett nekande. I fallen med Elsa Pedersdotter³⁴³ kan mycket väl hennes hastiga anklagande och tillbakadragande av anklagelser betraktas som ett skäl till att hon inte kunde släppas fri vid nekande, emedan hennes egna uppgifter tappade i trovärdighet i förhållande till avsaknaden av bevis. För Lars Bengtson och Elin Olofsdotters³⁴⁴ vidkommande var det dels en fråga om motsatta vittnesuppgifter där ingendera kunde styrkas av en tredje part. Kanske gjordes saken värre av att Lars tidigare hade rymt från tinget.³⁴⁵

I kontexten av den allmäneuropeiska rättsliga praktiken framstår fortfarande skenavrättningarna som en sällsam inrättning i rättsystemet. Den passar inte in i de kriterier som hade satts upp av europeiska jurister för att meritera *poena extraordinaria*. Däremot märks en del överlappningar mellan hur skenavrättningarna genomfördes i praktiken och hur *poena extraordinaria* användes för att hantera problemen med den legala bevisteorin.

Langbein redogör även för bruket av tortyr i England mellan 1540 och 1640. Som tidigare

---

³⁴⁰ Langbein 1976, 47.

³⁴¹ Se fall 3, 4, 5, 10.

³⁴² Se fall 10.

³⁴³ Se fall 3.

³⁴⁴ Se fall 5.

³⁴⁵ SVAR, Norra Møre häradsrätts arkiv, A I a, vol. 2, bild 241.

nämnts fastslår han att tortyr i första hand var något som utgick ifrån monarken eller det kungliga rådet, och därmed i första hand kom att appliceras på förövare som utfört olika typer av majestätsbrott. En viktig detalj, som han påpekar, är den form av straffimmunitet som berörde både majestätet och det kungliga rådet.³⁴⁶ Hans konklusion med hänvisning till den engelska tortyrens rättsliga grund blir därför att "no institution or doctrine required the Council to justify any of its torture practice. The Council could have decided for internal purposes to adhere to the Roman-canon standards conditioning the use of torture, but in fact they did not."³⁴⁷ Konklusionen av det engelska exemplet blir alltså att deras bruk av tortyr stod utanför sfären för den legala bevisteorin som annars präglade kontinenten.

Skenavrättningen som tortyrmetod i Sverige behövde i någon mån inflytandet av den legala bevisteorin för att existera. Dessutom föreföll det som om den uppstod inom ramarna för hovrättens verksamhet, inte som ett strävande från kungen eller riksrådet. Därav var offren för skenavrättningar i Sverige inte människor som förbrutit sig mot majestätet, utan människor som genomfört allvarliga brott men där bevisen var svåråtkomliga. Mot bakgrund av detta kan man dra slutsatsen att skenavrättningarna hade lite gemensamt med den tortyr som administrerades i England. Likheten som kvarstår är att skenavrättningarna, liksom tortyren i England, får ses som ett agerande utanför respektive rättsystems etablerade regelverk. Det fanns inget officiellt regelmässigt eller lagmässigt ramverk där förfarandena hörde hemma i endera fall.

Evans skriver om tortyrens gradvisa försvinnande ur det tidigmoderna Tyskland. Det centrala problemet för tidens jurister, menar han, var trovärdigheten i bekännelser som avlagts under tortyr. "Even in the late medieval period, many commentators were concerned to regulate these procedures [torture] and structure the interrogation which they accompanied, so as to avoid the danger of false confessions."³⁴⁸ Det var ett bekymmer som de delade med utövare av tortyr i hela Europa. Evans presenterar dock inte vilka eventuella lösningar som man i Tyskland använde för att motverka detta problem. Ett skäl till detta kan ligga i det tidigare behandlade faktum att det tysk-romerska riket var djupt decentraliserat. Riket bestod av många små stater där den centrala styrningen var svag, och där lokala furstar hade en hög grad av självbestämmande. Det gällde även rättsväsendet. I avsaknaden av centrala rättsorgan, såsom hovrätterna i Sverige, framstår det som en mycket stor utmaning att få någon slags överblick över tillämpningen av tortyr, med alla dess lokala variationer. Däremot kan sägas

---

³⁴⁶ Langbein 1976, 130.

³⁴⁷ Langbein 1976, 133.

³⁴⁸ Evans 1996, 111.

att, i och med att Tyskland lydde under lagtexten *Karolina* som föreskrev den romerska rätten och den legala bevisteorin, så framstår det som ett rimligt antagande att de kontinentala domstolarna hade tillgång till samma juridiska ramverk som de svenska. Förutsatt att bekännelser inför döden hade samma värde som i Sverige är det inte otänkbart att man även i Tyskland använt sig av iscensatta skenavrättningar. Å andra sidan kanske det faktum att tortyr reglerades i lagstiftningen och rättsskipningen gjorde en sådan åtgärd överflödig.

Det finns emellertid en aspekt av skenavrättningarna som kan ha gjort dem tilltalande i den tyska kontexten: avrättningens betydelse som ritual. Från avrättningens förberedande steg, det formella tillkännagivandet i domstolen, var den laddad med religiös betydelse. "The language by which condemned people were described emphasized above all the moral and religious aspects of their status." Centralt var benämningen av den dömda brottslingen som en "arm syndare."³⁴⁹ Ett liknande språkbruk återfanns i allmänhet inte när hovrätten förkunnade och fastställde dödsdomar. Inte ens grova brottslingar, såsom Jon Skomakare och Per Classon, fick beskrivningar som hänvisade till deras natur som syndare. Istället förekommer olika varianter på att brottslingarna ska avrättas "androm till sky och warnagel," alltså till varning för övriga menigheten, vilket var en vanligt förekommande beteckning för grövre brottslingar.³⁵⁰ För många av brottslingarna som förekommer i denna undersökning står det bara rakt på sak att de skulle "justificeras." Det fanns förvisso religiösa konnotationer i avrättningarna. Liliequist beskriver den balansgången som 1600-talets människor gick, där å ena sidan Guds vrede kunde straffa hela riket om syndare tilläts gå ostraffade och avrättningens försonande och förlåtande natur mot den syndare som bekände och accepterade sitt straff.³⁵¹ Dessa religiösa konnotationer blev dock inte synliga så det rättsliga språkbruket i de fallen som här undersökts.

Religiositeten upphörde inte att präglade de tyska avrättningarna vid domens avkunnande. Till exempel sattes därefter den dömda i särskild "syndar-arrest" i tre dagar innan avrättningen, med avsikt att anspela på de tre dagar som passerade mellan Kristus död och uppståndelse.³⁵² När fången sedan fördes ut ur fängelset till avrättningsplatsen i begravningskläder, för att signalera syndarens ånger för sitt brott och sin medgörlighet inför dödsstraffet.³⁵³ När den dömda sedan fördes ut ur staden till avrättningsplatsen var det ofta till allmän beskådan, då avrättningen ofta annonserades långt i förväg. Även inför allmänhetens

---

³⁴⁹ Evans 1996, 65.

³⁵⁰ Thunander 1993, 73.

³⁵¹ Liliequist 1992, 98.

³⁵² Evans 1996, 66.

³⁵³ Evans 1996, 69.

vakande ögon fortsatte de religiösa konnotationerna att genomsyra proceduren. En fånge kunde exempelvis utsättas för extra plågor, misshandlas eller utfodras med vatten.³⁵⁴ Alla tydliga paralleller med avrättningen av Jesus och hans försoning med döden.

Liliequist beskriver ett liknande element av försoning. Han beskriver en påtaglig rädsla att brottslingens själ skulle förgås i det eviga straffet, och att denna oro ofta delades av brottslingens anhöriga. Mot bakgrund av detta, menar Liliequist, blir det lättare att förstå att även grymma dödsstraff kunde vara glädjande, eller åtminstone lättande.³⁵⁵ Sålunda var straffets försonande egenskaper inte enbart religiöst laddad symbolik utan hade även viss förankring i den känslomässiga verkligheten.

När den dömda väl förts ut till själva avrättningsplatsen antog tillställningen allt mer en karaktär av en folkfest. Evans berättar att det hände att människor hade spenderat natten ute vid galgbacken för att få bästa möjliga utsikt över det makabra skådespelet. När hen väl uppställdes på galgbacken, hela tiden åtföljd av ett mindre följe av präster, skulle den dömda slutligen bekänna sin synd och ånger för allmänheten. Här stegrades de religiösa aspekterna av avrättningen till ett, för att använda Evans ord, "crescendo."³⁵⁶ När avrättningen väl var genomförd var det normalt att närvarande ur prästerskapet höll en gudstjänst, som gärna avslutades med Herrens välsignelse, inte enbart över församlingen utan i synnerhet den nyligen avrättades själ. Evans sammanfattar: "The drama of capital punishment in early modern Germany was thus not least a religious drama."³⁵⁷

I Skandinavien tenderade ritualerna kring avrättningen att ha lite andra innebörder. Förvisso fanns samma tema av att syndarens bekännelse, vilken skulle basuneras högt och tydligt inför församlingen. Likaså var närvaron av prästen central, från det att fången förbereddes i cellen till att den fördes ut till stupstocken. Näss och Österberg återger även hur färden från cellen till avrättningsplatsen kunde avbrytas för böner och psalmsång.³⁵⁸ Religiösa inslag och innebörder saknades sannerligen inte i Sverige. Men det finns en avgörande faktor som skiljer regionerna åt. I Sverige var statsmakten och centraliseringen på frammarsch på 1600-talet. För den centraliserande överheten var avrättningarna alltså ett utmärkt tillfälle att manifesteras den makt de sökte utvidga.³⁵⁹ Samma centraliseringsbehov fanns, som tidigare behandlats, inte i Tyskland vid samma period. Naturligtvis hade även de tyska furstarna intresse av att hävda sin makt via avrättningar, men på 1600-talet var de inte besjälade av

---

³⁵⁴ Evans 1996, 74.

³⁵⁵ Liliequist 1992, 98.

³⁵⁶ Evans 1996, 78.

³⁵⁷ Evans 1996, 85.

³⁵⁸ Österberg et. al, 2000, 155.

³⁵⁹ Liliequist 1992, 90.

samma behov att expandera den. I Sverige fick således den religiösa innebörden i avrättningen samsas med den sekulära i större utsträckning än i Tyskland.

Att avrättningarnas religiösa andemeningar hade betydelse för skenavrättningarna är rimligt att anta. I samma mått är det rimligt att avrättningarnas symboliska laddning var en del av anledningen till att de under stundom användes för psykisk tortyr. Som nämnts tidigare bör detta även ses som delförklaring till det stora hemlighetsmakeriet kring skenavrättningar. Om inte, exempelvis, den närvarande prästen var lika övertygad som den dömden att det faktiskt förestod en riktig avrättning så kunde man kanske betvivla inte bara beännelsens utan även frälsningens inverkan.

8. Avslutande diskussion

Det finns två problem som i nuläget hindrar att övergripande slutsatser kan dras om skenavrättningar som helhet. För det första har inte all empiri för detta ändamål insamlats, emedan en snäv tidsram har tillämpats. Det skulle vara nödvändigt att gå igenom alla volymer av Göta hovrätts Criminalia från 1600-talet för att få en komplett bild av fenomenet. Dessutom, som den tidigare kartan förevisar, föreligger för denna undersökning en begränsning av det geografiskt området. Även de andra hovrätternas protokoll skulle behöva rannsakas innan bilden kan göras fullständigt klar. För det andra så är, som tidigare behandlats, en så pass ovanlig del av det svenska rättsystemet att det är svårt att betrakta något av det som normalt. Med tanke på hur få fall som borde finnas över lång tid och i vilken takt den svenska rättspraktiken utvecklades under samma period så kanske det inte går att ta fasta på vad man skulle kalla en norm för skenavrättningar. Huruvida den teser stämmer eller inte får eventuell framtida forskning utvisa.

Det finns dock några slutsatser som man kan dra bland de tio fall av skenavrättningar och fyra fall av avrättningen som förhörsmetod som har undersökts i detta arbete. Vad gäller frågeställningen om den rättsliga proceduren så stödjer denna uppsats den tidigare forskningens slutsatser att skenavrättningar var ämnade att tvinga fram beännelser, då detta faktum återfanns i samtliga undersökta mål. När det gäller frågeställningen om vilka brottsrubriceringar som förekom vid skenavrättningar så kan det konstateras att barnamord var den i särklass vanligaste. Frågeställningen om huruvida det fanns en grundläggande koppling mellan skenavrättningar, sedlighet och sexualitet är däremot fortsatt svårbesvarad. Överrepresentationer av barnamord kan i sig lika gärna ha berott på att brottets natur och praktiska omständigheter gjorde det till ett särskilt svårt brott att få fullt bevis för inom ramverket för den legala bevisteorin.

De personer som utsattes för skenavrättningar uppvisar i övrigt en stor variation. Naturligtvis rörde sig alla offer i det breda folklager som lite sammanfattande kallas allmogen. Men inom det ramverket finns ändå ett ganska brett register representerat. Där finns både löskonor, knektänkor, pigor, en krigsveteran och även en frälsebonde. Detta skulle i så fall motsäga ett antagande att skenavrättningarna skulle uppvisa ett mönster angående social ställning. Det som förefaller ha varit mer avgörande är brottens beskaffenhet och svårighet att säkerställa bevis, snarare än att det var något som mer systematiskt drabbade de mest utsatta.

I de fall där vi känner till den rättsliga processen i sin helhet är det just den svåra bevisföringen som dominerar bilden. Ingen verkar ha dömts till skenavrättning efter att ha tagits på bar gärning, utan snarare på indicier, delbekännelser eller vittnesuppgifter som inte varit tillfyllest för att uppfylla kraven för fullt bevis. De rättsliga processer som ledde till skenavrättningar uppvisar istället drag som är symptomatiska för den legala bevisteorins problem när den kom i kontakt med dels utvecklingen av den moderna rättsstaten och kvarvarande germanska rättsprinciper. Den legala bevisteorin blandad med germanska och romerska rättstraditioner som kämpade om inflytande över rättsapparaten utgjorde den kontexten i vilken domarna förkunnades. Således var det denna rättsliga mentalitet som lade grunden till skenavrättningarnas användning.

När det kommer till frågan om hur den enskilda människan reagerade på att skenavrättas så finns det inget enhetligt svar. Det vi istället har är ett spann av reaktioner som måste passas in i ett ramverk av dels rent praktiska förutsättningar och dels mentala, psykiska och andliga föreställningsvärldar. En central föreställning som motiverade till skenavrättningens användning var den att människor var benägna att säga sanningen då de stod inför döden. Denna föreställning måste i sin tur förstås av den kristna kontexten. Det var rädslan hos den döende att avlida med sina synder oförlåtna, och utan att ha fått ta emot nattvarden, som skulle ha framkallat denna benägenhet. Att bekänna inför döden är således något som kan betecknas som en norm.

Men alla följde inte normen. Som framgår av materialet ser vi exempel på personer som visade sig ståndaktiga inte enbart mot hotet om att dö obekänd utan även trotsade normen om underdånighet mot staten, kyrkan och den kristna tron; som gick så långt att Göta hovrätt beslutade om avrättning trots att det saknades bevis. Det belyser i någon mån handlingsutrymmets yttersta gräns i det tid och rum där dessa människor levde. Det fanns en punkt bortom vilken överhetens tolerans, både inför den enskilda människan och sina egna bestämmelser, var slut. Men ibland var hovrätten nådig. Det finns även exempel på de som nekade och sedan släpptes fria, trots att de hade starka indicier och vittnesmål mot sig. Det

kan tänkas att de agerade på ett mer strategiskt riktigt sätt inför rätten, att de nekade mot anklagelser men inte överträdde normer i övrigt, som räddade deras liv. Sammantaget visar resultaten på att skenavrättningarnas offer hade ett brett handlingsutrymme inom ramverket för den mentalitet de var en del av. Trots att dessa människor delade samma religiösa världsåskådningar, lydde samma lagar och befann sig inom samma region så kunde de uppvisa variation i sina handlingar. Sådana särarter är vitala för att bygga upp en förståelse för den historiska kontexten i enlighet med mentalitetshistoriska principer, såväl som dito inom den nya kulturhistorien.

Samtliga människor som erkände på avrättningsplatsen och avrättades var kvinnor. Det är dock svårt att dra några slutsatser därom. Om de utsatts för hård behandling och annan tortyr i högre grad än männen framgår inte av källmaterialet. Med tanke på det begränsade urvalet kanske det rentav är en slump att resultatet har blivit sådant. Det vi kan avgöra är att för dessa människor fungerade den rättsliga logiken som det var tänkt. Däremot kan man fortfarande ställa sig frågan huruvida deras bekännelser var riktiga. Erkände exempelvis Elsa Pedersdotter för att frälsa sin egen själ, eller bara för att rädda den anklagade Eringisle från vidare rättsliga konsekvenser? Kanske var släktbanden mellan dem starka nog för att hon inte önskade att han skulle utstå skammen från sin omgivning och rättens förföljelse. Men det kan även ha varit hennes egna religiösa föreställningsvärld, en värld där lögn var en allvarlig synd, som gjorde att hon erkände.

På frågan om varför skenavrättningarna förekom i Sverige på 1600-talet har det uppkommit ett antal svar. Tron på den sanna bekännelsen inför döden har redan nämnts, men likväl finns där även föreställningar om att sanningen kommer fram under lidande och i pressade situationer, såsom vid förlossningar. Till detta kom den legala bevisteorins inflytande att spela en avgörande roll. Beviskraven var höga i en tid då kriminaltekniska undersökningar ännu befann sig långt bort, och sådant som utbildad medicinsk expertis i regel saknades vid rättsliga prövningar. Ovanpå det var även Göta hovrätts praktik avskuren från de omedelbara uppföljningar som kunde utföras i underrätterna. Deras arbetssätt bäddade för användandet av skenavrättningar i och med att de var avskurna från det rättsliga spelet mellan domstol, anklagade och allmoge som präglade underrätterna. Slutligen handlade det också om avrättningens betydelse som maktdemonstration för överheten. Skälet till att skenavrättningarna är den enda formen av tortyr som sanktionerats i domstol i Sverige kan vara att det var den enda formen av tortyr som involverade en sanktionerad, närmast ritualiserad, procedur. Avrättningar hade konnotationer av samförstånd mellan den som avrättades och de som avrättade. Alltså kunde ritualen mer bekvämt användas för tortyr, än

exempelvis jungfrur och tums kruvar. Detta stöds både av Evans antagande om behovet för den tidigmoderna människan av ritualer för att acceptera den närvarande döden i sina liv, samt Geertz idéer om kulturella laddningar av handlingar som överenskommelser. Här återfinns alltså en långtgående mental struktur om dödens och avrättningens plats i dåtidens föreställningsvärld, inom vilket vi ser tidens domstolar agera för att finna lösningar på sina problem. Kanske var det även en saktfärdig och långtgående omvärderingar av dessa mentala strukturer som bidrog till skenavrättningarnas slutliga försvinnande, liksom de enligt Liliequist gjorde med praxisen att bränna människor levande.³⁶⁰

Det fanns en koppling mellan barnamord och skenavrättningar på en rent rättslig basis. Barnamord var till sin natur mer svårbevisade inom ramarna för den legala bevisteorin än andra former av brott, varvid de blir överrepresenterade bland svårbevisade fall. Det har i denna uppsats även observerats en koppling mellan osäkerheten i bevisningen av barnamord och rättens språkbruk i förhållande till konstruktioner av "den skyldiga" och "den oskyldiga modern." I detta ingick också språkbruk, oftast fördömande, kopplat till kvinnans sedlighet. Ambivalensen i bevisningen gav sig således uttryck i det värdeladdade språkbruket. Det finns också exempel på hur en kvinna som använder rådande normer om mannens förhållande till våld på ett taktiskt sätt för att få fram den dom hon önskar. Att hennes agerande inte gav henne det resultatet är mindre intressant än agerandet i sig.

När det kommer till frågan om skenavrättningar i en internationell kontext har det varit belysande att peka på kopplingen till *poena extraordinaria*, alltså praxisen att utmäta lindrigare straff när en brottslings skuld inte kunde bevisas. Skenavrättningarna har karaktärsdrag av ett sådant straff, med undantag av det faktum att *poena extraordinaria* skulle vara straff som det fanns rättsligt prejudikat för i andra sammanhang. Detta fanns inte för skenavrättningar i Sverige.

Denna uppsats konkluderar även att det inte fanns utrymme för skenavrättningar inom det engelska rättsväsendet och tortyrpraxisen. Detta kom sig delvis av att den engelska tortyren inte tillämpades som en konsekvens av den legala bevisteorin, eftersom den engelska rättsliga praktiken inte stod under samma inflytande av den romersk-kanoniska rätten och den inkquisitionella bevisföringen. Tortyren i England användes nästan uteslutande i mål av majestätsbrott och ordinerades av monarken själv eller det kungliga rådet. Det fanns alltså inget skäl att förhålla sig till lagar och bevisteorier vid tillämpning av tortyr eftersom de som beordrade och verkställde den i England alla hade straffimmunitet.

---

³⁶⁰ Liliequist 1992, 92.

I Tyskland fanns liknande eller samma förutsättningar som utpekats som orsaker till skenavrättningar i Sverige. Inflytandet från den legala bevisteorin fanns där, liksom tankarna om bekännelsens koppling till saligheten i livet efter döden. Religiositeten i och ritualiseringen av avrättningsproceduren befanns ha varit ännu högre än i Sverige. Dessutom pågick sedan tidigt 1500-tal långtgående försök att inte bara kodifiera tortyr i lagen utan även omsätta lagarna i rigorösa regler för tortyrens utförande. Varför skenavrättningar ändå inte dykt upp i litteraturen är inte säkert, men möjligheten finns att det var just den centraliserande staten som gjorde skillnaden. I Tyskland fanns inte samma statliga iver att ta direkt kontroll över rättsväsendet och använda det som maktmedel på samma sätt som i Sverige under samma tid. Det skulle alltså ha varit de skiftande verkligheterna, som därmed också skapade olika rättsliga kontexter. Dessa kontexter existerade naturligtvis inte i ett vakuum, utan påverkade och påverkades av den bredare kultur som de var en del av. Dessa medförde att den juridiska särart som skenavrättningar innebar inte tillämpades i Tyskland och England på samma sätt som i Sverige.

Skenavrättningarna framstår ännu som en del av den svenska rättshistorien som i dess samtid var ganska ovanlig och där den skulle omgärdas av diskretion. Men genom att kontextualisera de enskilda fallen har den här uppsatsen försökt utvidga förståelsen för metoden. En fullständig bild av skenavrättningarna får bli föremål för framtida forskning, men det man kan se i mitten av 1600-talet är att metoden är symptomatisk för de problem som rättsystemet ställdes inför just då och hur detta kunde gå ut över den enskilda människan. Thunander skrev att skenavrättningarna "kan knappast betecknas som något annat än psykisk tortyr."³⁶¹ Jag vill utveckla detta med påståendet skenavrättningarna kan knappast betecknas som något annat än ett försök från det svenska rättsväsendet att ta fram en form av *sanktionerad* och *legitimerad* tortyr.

---

³⁶¹ Thunander 1993, 100.

9. Källförteckning

Otryckt material

Riksarkivet

SVAR:s digitaliserade arkiv (SVAR)

Gullbergs häradsrätts arkiv 1604-1923, A I a , vol. 1. (SE/VALA/01534/A I a/1).

Kinnefjärdings häradsrätts arkiv 1629-1908, A I a, vol. 1 (SE/VALA/11035/A I a/1).

Norra Møre häradsrätts arkiv 1598-1948, A I a, vol. 2 (SE/VALA/01566/A I a/2).

Västbo häradsrätts arkiv 1605-1952, A I a, vol. 3 (SE/VALA/01609/A I a/3).

Västra häradsrätts arkiv 1610-1949, A I, vol. 2. (SE/VALA/01635/A I/2).

Vadstena

Vadstena Landsarkiv (VaLa)

Göta hovrätt, Huvudarkivet, Criminalia (Serie E V aa).

Volym 27, Jönköpings och Kronobergs län 1648-1650 (SE/VaLA/03825/01/E V aa/27).

Volym 28, Kalmar län 1648-1650 (SE/VaLA/03825/01/E V aa/28).

Volym 29, Elfsborgs och Skaraborgs län 1648-1650 (SE/VaLA/03825/01/E V aa/29).

Volym 30, Värmlands-, Dals och Hallands län 1648-1650 (SE/VaLA/03825/01/E V aa/30).

Volym 31, Östergötland 1648-1650 (SE/VaLA/03825/01/E V aa/31).

Volym 32, Elfsborg och Skaraborgs län 1651-1653 (SE/VaLA/03825/01/E V aa/32).

Volym 33, Kalmar län 1651-1653 (SE/VaLA/03825/01/E V aa/33).

Volym 34, Östergötland 1651-1653 (SE/VaLA/03825/01/E V aa/34).

Volym 35, Jönköpings län 1651-1653 (SE/VaLA/03825/01/E V aa/35).

Volym 40, Kalmar län 1654-1664 (SE/VaLA/03825/01/E V aa/40).

Tryckt material

Landin, Lennart. 1967. *På häradsting del III: Brott och straff på Öland under förra hälften av 1600-talet*. Solna: Seelig & C:o I distribution.

Litteratur

Ahlqvist, Abraham. 1825. *Ölands historia och beskrifning*. 2:a bandet. Uppsala: Carolina rediviva.

- Ambrius, Jonny. 1996. *Att dömas till döden: Tortyr, kroppsstraff och avrättningar genom historien*. Vällingby: Strömberg.
- Andersson, Hans. 1998. "Androm till varnagel..." - *Det tidigmoderna Sotckholms folkliga rättskultur i ett komparativt perspektiv*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Ankarloo, Bengt. 2007. *Satans raseri: En sannfärdig berättelse om det stora häxoväsendet i Sverige och omgivande länder*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Bergenlöv, Eva. 2004. *Skuld och oskuld: Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680-1800*. Lund: Historiska institutionen.
- Bergfeldt, Börje. 1997. *Den teokratiska statens död: Sekularisering och civilisering i 1700-talets Stockholm*. Stockholm: Almqvist och Wiksell International.
- Bergner, Barbro. 1997. "Dygden som levnadskonst: Kvinnliga dygdeideal under stormaktstiden." *Jämmerdal & fröjdesal: Kvinnor i stormaktstidens Sverige*, Österberg, Eva (red.). s. 71-125. Stockholm: Bokförlaget Atlantis AB.
- Clementsson, Bonnie. 2016. *Förbjudna förbindelser: Föreställningar kring incest och incestförbud i Sverige 1680-1940*. Malmö: Universus Academic Press.
- Evans, Richard J. 1996. *Rituals of Retribution: Capital Punishment in Germany 1600-1987*. New York: Oxford University Press.
- Geerts, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, Inc., Publishers.
- Georgii-Hemming, Eva. 2007. "Hermeneutic Knowledge: Dialogue Between Experiences." *Research Studies in Music Education*, 2007 (29:1), s. 13-28. Queensland: SEMPRE.
- Götlind, Anna & Kåks, Helena. 2014. *Mikrohistoria - En introduktion för uppsatsskrivande studenter*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Johansson, Kenneth. 1990. "Herrar och bönder : om jurisdiktionen i några småländska friherrskap på 1600-talet." *Scandia: tidskrift för historisk forskning*, 1990 (56), s. 161-191. Lund: Stiftelsen Scandia.

Johansson Kenneth. 1997. "Mannen och kvinnan, lusten och äktenskapet: Några tidstypiska tankegångar kring gåtfulla ting." *Jämmerdal & fröjdesal: Kvinnor i stormaktstidens Sverige*, Österberg, Eva (red.). s. 27-70. Stockholm: Bokförlaget Atlantis AB.

Kvarnbrant, Alexandra. 2010. *Erkännandets roll vid bevisprövningen: Betydelsen av erkännandet för uppnåendet av beviskravet i brottmål*. Examensarbete. Örebro universitet (Juristprogrammet). Tillgänglig: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:390747/FULLTEXT01.pdf> [Hämtad 2019-05-20].

Langbein, John H. 1976. *Torture and the Law of Proof: Europe and England in the Ancien Régime* (3:e upplagan). Chicago: University of Chicago.

Lennartsson, Malin. 1999. *I säng och säte: Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*. Lund: Lund University Press.

Lennartsson, Malin. 2009. "Hävdande och hustrubröst Sexualitet, kropp och identitet i det tidigmoderna Sverige." *Historisk tidskrift*, 2009:3, s. 361-380. Stockholm: Svenska historiska föreningen.

Liliequist, Jonas. 1992. *Brott, synd och straff: Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet*. Umeå: Umeå universitet.

Lindstedt Cronberg, Marie. 1997. *Synd och skam: Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880*. Lund: Studentlitteratur.

Lindquist, Thomas & Sjöberg, Maria. 2009. *Det svenska samhället 800-1720: Klerkernas och adelns tid* (3:e upplagan). Lund: Studentlitteratur AB.

Munktell, Henrik. 1940. *Tortyren i svensk rättshistoria: ett bidrag till straffprocessens historia*. Uppsala: Almqvist och Wiksell.

Rautelin, Mona. 1995. "Förekom tvenne stycken konor: Kvinnor på tingen i Österbotten efter 1600-talet mitt." *Historisk tidskrift för Finland*, 1990 (80), vol. 1, s. 12-38. Helsingfors: Historiska föreningen.

Sannestam, Anton. 2018. *Skilda världar: En jämförelse mellan domar från öländska häradsting år 1635-49, hur dessa behandlats i Göta hovrätt och den svenska civiliseringsprocessen*. Magisteruppsats. Linnéuniversitetet (Ämneslärarprogrammet).

Tillgänglig: <http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:1287351> [Hämtad 2019-05-28].

Sundin, Jan. 1992. *För Gud, staten och folket*. Lund: Institutet för rättshistorisk forskning.

Taussi Sjöberg, Marja. 1992a. "Kvinnorna på Njurundatinget på 1600-talet." *Historisk tidskrift*, 1992:2, s. 141-171. Stockholm: Svenska historiska föreningen.

Taussi Sjöberg, Marja. 1992b. "Giftas och skiljas: Kvinnan, mannen och äktenskapet." *Kvinnohistoria: om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, red. Hirdman, Yvonne. s. 55-70. Stockholm: Utbildningsradion.

Thunander, Rudolf. 1993. *Hovrätt i funktion - Göta hovrätt och brottmålen 1635-99*. Lund: Lunds universitet.

Tosh, John & Sandin, Gunnar (övers.). 2011. *Historisk teori och metod*. 3:e upplagan. Studentlitteratur AB: Lund.

Trolle, Elsa. 2010. *Justitia et prudentia: Rättsbildning genom rättstillämpning - Svea hovrätt och testamentsmålen 1640-1690*. Lund: Lunds universitet.

Winslow, Cal. 1975. "Sussex Smugglers." *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth-Century England*. New York City: Pantheon Books.

Åberg, Alf. 1989. *Häxorna: De stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668-1676*. Stockholm: Esselte Studium Akademiförlaget.

Åstrand, Björn. 2000. *Tortyr och pinligt förhör - våld och tvång i äldre svensk rätt*. Umeå: Umeå universitet.

Österberg, Eva. 1991. "Social Arena or Theatre of Power?" *Maktpolitik och husfrid: Studier i internationell och svensk historia tillägnade Göran Rystad*. Lund: Lund University Press.

Österberg, Eva. 1995. *Folk förr: Historiska essäer*. Stockholm: Atlantis.

Österberg, Eva m.fl. 2000. *People Meet the Law: Control and Conflict-handling in the Courts*. Lund & Oslo: Universitetsforlaget.

Bilagor

Bilaga A: De som dömde till skenavrättningar vid Göta hovrätt 1648-1653

Namn	Ämbetsperiod ³⁶²	Antal skenavrättningar ³⁶³
Arvid Jönsson Lilliesparre	1636-1656	10 (5)
Carl Lundius d.ä.	1635-1663	10 (5)
Eric Drysenius	1640-1678	10 (5)
Carl Christersson Månesköld	1634-1655	9 (0)
Chrisman Lillie	1638-1655	9 (1)
Erland Kafle	1644-1662	7 (5)
Jacobo Lithman	1646-1674	7 (5)
Petrus Dober	1635-1661	7 (1)
Knut Posse	1651-1662	5 (0)
Jöran Stierna	1639-1650 ³⁶⁴	4 (5)
Måns Andersson Ekegren	1649-1652*	4 (4)
Jacob Gavelius	1649-1653*	4 (4)
Håkan Cederquist	1652-1653*	3 (0)
Mattias Brunnsberg	1653-1665	2 (0)
Isak Hindriksson-Silfverhielm	1638-1650	1 (4)
Hans Andersson	1649*	1 (0)
Johannes Hultenius	1652*	1 (1)

Källor: Thunander 1993, 31 & Göta hovrätt, huvudarkivet, serie E V aa.

³⁶² Den angivna ämbetsperioden är i vissa fall baserad enbart på deras medverkan i mål som tagits upp i detta arbete, emedan Thunander i sin uppteckning enbart listade assessorer som tjänstgjorde i minst tio år och mer djuplodade biografiska studier inte genomförts. Dessa personers ämbetsperiod är markerade med stjärna.

³⁶³ Siffror inom parentes anger hur många fall av förhör inför faktiska avrättningar som personen utdömde.

³⁶⁴ Adelsvapen-wiki, 2014. "Stierna," TAB 7. Tillgänglig:

https://www.adelsvapen.com/genealogi/Stierna_nr_77#TAB_7. Avläst: [2019-05-20].